

KULTŪROS BARAI

ISSN 0134-3106

2024

5

Kultūros ir meno mėnesinis žurnalas. eurozine.com, kulturosbarai.lt

Algimantas KURAS. „L-23“ 1979 m. aliejus-kartonas 67 x 58

Apie dailininko retrospektyvinę parodą "Himnas perskilusiai šypsenai" Nacionalinėje dailės galerijoje skaitykite p.17

Vyriausioji redaktorė
Laima KANOPKIENĖ 8 652 32034

Rengia

Almantas SAMALAVIČIUS
(kultūrologija, architektūra) 2 62 31 04
Ramunė MARCINKEVICIŪTĖ
(teatras) 2 62 31 04
Tadas GINDRĖNAS
(dizaineris)
Romėna RAČKAITYTĖ-ČEPAITIENĖ
(kompiuterininkė) 2 62 31 04
Asta DEKSNYTĖ
(korektorė)
Irena ŽAGANEVIČIENĖ
(buhalterė) 2 62 31 04

Redakcinė kolegija

Alfредas BUMBLAUSKAS
Pietro U. DINI (Italija)
Stasys EIDRIGEVIČIUS
Carl Henrik FREDRIKSSON (eurozine)
Vita GRUODYTĖ (Prancūzija)
Algis MICKŪNAS (JAV)
Aušra Marija SLUCKAITĖ-JURAŠIENĖ
Giedrius SUBAČIUS (JAV)
Antanas ŠILEIKA (Kanada)
Vygantas VAREIKIS
Kazys VARNELIS jr. (JAV)

Redakcijos adresas

Latako g. 3, 01125 Vilnius
el. paštas: info@kulturosbarai.lt,
kulturosbarai@gmail.com
Faksas: 2 62 38 61

© Leidėjas – VšĮ „Kultūros barų“ leidykla. SL 101

Redakcija nereikalauja, kad spausdinamų
straipsnių mintys atitiktų jos nuomonę

Kultūros barai yra Eurozine the netmagazine
partneris. www.eurozine.com

KULTŪROS BARAI

Problemos ir idėjos

Veronica ANGHIEL. Europa atsigręžia į savo pačios Rytus / 2

Carlos López BLANCO. Vadovas, kaip išgyventi, įsigalint dirbtiniam intelektui / 8

Rūpesčiai ir lūkesčiai

Gisela KOZAK ROVERO. Okey, boomer / 13

Nuomonės apie nuomones

Dalia VABALIENĖ. Ar tikrai kaip pavadinsi – nepagadinsi? / 15

Kūryba ir kūrėjai

Raminta JURĖNAITĖ. Tyli, tačiau iškalbinga painiava. *Algimanto Jono Kuro retrospektyva NDG* / 17

Saulė MAŽEIKAITĖ. Rasos Jundulaitės pasakėčios. *Apie parodą „Auklėjimas“* / 20

Stasys EIDRIGEVIČIUS. Metaforų teatras iš Mediniškių / 22

Raminta JURĖNAITĖ. „Užuovėja“ Sapiegų rūmuose / 27

Marija DAUTARTAITĖ. Makbetas ant kabliuko / 30

Ingrida RAGELSKIENĖ. Būties pojūtis pagal Artūrą Areimą. *„Dviejų Korėjų susijungimas“ – premjera NKDT* / 34

Rūta GAIDAMAVIČIŪTĖ. Muzikos kritika – iššūkiai ir galimybė susikalbėti / 37

Leonas PELECKIS-KAKTAVIČIUS. Trys noveletės / 45

Iš kultūros istorijos

Danutė PETRAUSKAITĖ. Pirmoji dainų šventė Lietuvoje / 50

Kęstutis MEŠKYS. Nuo kino daržinėse iki modernių kino salių. *Pajūrio krašto kinas tarpukariu* / 61

Pažinti naujaip

Justė KAVALIŪNAITĖ. Kodėl verta Maironio „Kame išganymas“ perskaityti iš naujo / 70

Paveldas ir paminklai

Edita DEGUTIENĖ. Lenkijos pastangos atgauti tai, kas prarasta / 73

Michael REID. Muziejų dilemos / 77

Almantas SAMALAVIČIUS. Medis ir akmuo. *Esė apie kultūros paveldą ir estetiką* / 79

Praeities dabartis

Aleksandr GOGUN. Mitas apie žydų valdomą Ameriką / 85

Apie knygas

Gintaras VIŠOCKAS. Kodėl Lietuvos žvalgai nemėgsta lietuviškų traukinių. *Keletas minčių, kilusių perskaičius Manto Adomėno detektyvą „Moneta&Labirintas“* / 88

Astrida PETRAITYTĖ. Kultūros lauko riteris / 91

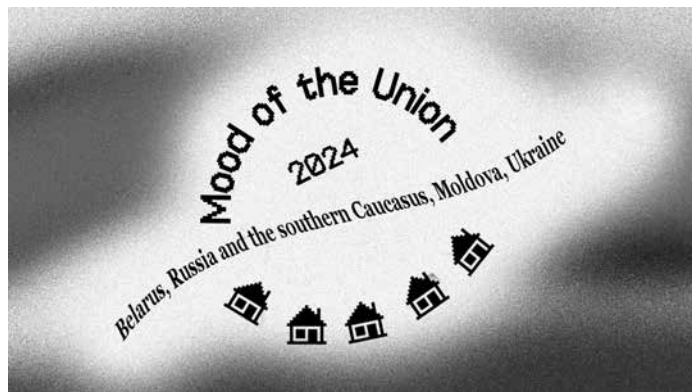
Viršelio 1 p.: Algimantas KURAS. „Kolūkio laukų tręšimas malūnsparniu“. 1974 m.

LNDM skaitmeninimas

4 p.: Petras MAZŪRAS. Didysis atraktorius, 2015. Mišri technika, 18,5 × 32 × 22
(sienojas: 101,2 × 31,8 × 27,5) Lauryno Skeisgielos nuotrauka

Veronica ANGHEL

EUROPA ATSIGRĘŽIA Į SAVO PAČIOS RYTUS

Rusijos karinė agresija prieš Ukrainą smarkiai pakeitė Europos Sąjungos užsienio politiką – darbotvarkės centre atsidūrė Rytų Europa. Pakito požiūris į gynybą, atsirado naujų postūmių reformuoti procedūrą, taikomą šalims kandidatėms į ES nares. Tačiau, stiprėjant dešinioios pakraipos judėjimams, įsitvirtinant autoritarizmui, kyla grėsmė, kad parama Ukrainai mažės, o ES plėtra sustos.

Maskvos plataus masto invazija į Ukrainą 2022 m. vasarį, iki šiol besitęsiantis karas paskatino laipsnišką ES užsienio ir gynybos politikos pokyčius. Šis poslinkis atskleidė, kokie riboti ES pajėgumai užkardyti karines ir hibridines atakas savo teritorijoje, dar mažiau veiksminga strategija dislokuoti pajėgas, būtinas atremti išorinio agresoriaus, šiuo atveju Rusijos, antpuolį.

Siekdamos sustiprinti savo saugumą, suaktyvinti gynybos politiką, ES šalys narės iki šiol naudojo keletą priemonių. Tas rinkinys apima ir atnaujintą plėtrą į Rytus, ir kolektyvinį įsipareigojimą remti Ukrainos pastangas, kad laimėtų jai primestą karą, ir padidintas

karines išlaidas nacionaliniu lygmeniu, ir didesnes investicijas į Europos Sąjungos gynybos pramonę. Visos šios politikos kryptys yra abipusės, tačiau plėtros į Rytus procesas išlieka kebliausias, atsižvelgiant į būtinos pertvarkos mastą.

ES Rytų partnerėmis laikomos šalys irgi prisitaikė prie realybės po Rusijos invazijos į Ukrainą, karo akivaizdoje keičia savo užsienio politiką. Didėja ir susidomėjimas šiuo regionu, kuris anksčiau labai nerūpestingai buvo ignoruojamas. Tačiau skirtingas Rusijos grėsmės suvokimas lėmė skirtingus politinius rezultatus. Kai kurios šalys ryžtingai stengiasi užsitikrinti savo saugumą, plėtodamos ryšius su Vakarais. Aktyviausiai šios pertvarkos siekia Ukraina ir Moldova. Sakartvelo politinis elitas irgi pasinaudojo Europos Sąjungos atvirumu, suteikta galimybe priartėti prie Bendrijos, tačiau netrukus perėjo prie antiliberlios, antidemokratinės praktikos, kuri trukdo eiti europietišku keliu.

Armėnija negalutinai, bet vis tiek reikšmingai išsilaisvino nuo ryšių su Rusija. Tokią Jerevano reakciją iš dalies

lėmė tai, kad Maskva, anksčiau laikyta šios Pietų Kaukazo tautos „globėja“, nesikišo, Azerbaidžanui pradėjus intervenciją į Kalnų Karabachą. Azerbaidžanas ir Baltarusija toliau autokratizuoja, toldamos nuo demokratiškos principų ir institucijų, kokias propaguoja kolektyviniai Vakarai, pirmiausia Jungtinės Valstijos ir ES. Baltarusija vis labiau klimpsta į Rusijos pelkę. Savo ruožtu Azerbaidžanas, pagerinęs darbinis santykius su Kremliumi, sykiu padidino energijos išteklių eksportą į ES, apimtimis beveik prilygstantį ankstesniam kiekiui iš Rusijos.

Kai kurių Rytų Europos šalių noras savo politiką suderinti su Vakarais nebūtų toks pastebimas, jeigu ne saugumo imperatyvas, kurį primetė Rusijos invazija į Ukrainą. Tačiau ne visos iš jų sutinka, kad grėsmę Europos saugumui kelia Rusija, nepritaria tolesnei ES plėtrai į Rytus. Jei 2024 m. birželį paaiškėsiantys Europos Parlamento rinkimų rezultatai sutelks daugiau Rusijai draugiškų arba Ukrainai neutralių atstovų EP, kita Europos Komisija susidurs su didžiuliais iššūkiais, kad išlaikytų solidarumo su Kyjivu kursą.

Ne mažiau papildomų įtampų sukels stiprėjantis kraštutinių dešiniųjų balsas nacionalinėse vyriausybėse. Visa tai gali sugriauti atsinaujinusias Europos Sąjungos geopolitines ambicijas, privers suabejoti Bendrijos įsipareigojimu stiprinti gynybos pajėgas. Svarbu ir tai, kad menkiausios antieuropietiškos šalių kandidačių nuotaikos gali tapti neįveikiama kliūtimi ES plėtrai.

Ukraina

Iš visų rytinių šalių kandidačių į ES didžiausio politinio, ekonominio ir karinio kolektyvinių Vakarų palaikymo sulaukė Ukraina. Tačiau ES vyriausybių ir visuomenių lūkesčiai dėl karinės pergalės ir valstybės reformos, lydinčios tokią paramą, toli gražu nėra realistiški. Šis neatitikimas ir toliau darys įtaką padėties stabilizavimui, nuo to priklausys ir tolesnė parama karo draskomai šaliai.

Karinė pagalba, kurią Ukraina gavo iš Europos ir NATO partnerių, nors ir labai svarbi, siekiant užkirsti kelią greitam ir visiškam pralaimėjimui, pasi-

rodė esanti toli gražu nepakankama ir pernelyg lėta, kad užtikrintų Kyjivo pergalę. Viskas vyksta vangiai ir nuspėjamai – šis vidutinis rezultatas nuvylė Europos visuomenę, Ukrainos palaikymas sumažėjo keilais pagrindiniais klausimais, įskaitant humanitarinę pagalbą, galimybes patekti į užsienio darbo rinką, paspartintą narystės ES procesą, energijos sąnaudų pasidalijimą, karinės pagalbos tiekimą. 2024 m. parama išlieka stabili tik tarp ištikimiausių Ukrainos rėmėjų (tokių kaip Šiaurės ir Baltijos šalys), bet Rumunijoje, Italijoje, Vokietijoje palaikymas mažėja, o Bulgarijoje, Slovakijoje buvo ir yra žemas.

Savo ruožtu Ukrainos vyriausybė ir šalies žmonės išlieka įsipareigoję europietiškam keliui. 2024 m. vasarį aštuoni iš dešimties ukrainiečių pasisakė už narystę ES ir NATO. Tačiau derybas lydintis reformų uždavinys reikalauja didžiulių Ukrainos vyriausybės pastangų, juk visa tai tenka daryti karo sąlygomis.

Nuo Europos Vadovų Tarybos sprendimo 2023 m. gruodžio 14 d. pradėti stojimo derybas su Ukraina skubama šalies teisės aktus suderinti su Bendrijos teise ir jos taikymo praktika. 2024 m. pavasarį Kyjivas baigė rengti reformų planą, tačiau narystės ES darbotvarkė yra labai sunkus uždavinys kariaujančiai tautai. Fronte toliau eikvojami žmogiškieji ir finansiniai ištekliai, sunku kurti teisinę valstybę karo įkarštyje, kai būtina apriboti demokratines laisves, tarp jų judėjimo, spaudos, taikių susirinkimų ir teisinės apsaugos laisvę.

Europos Komisija tolerantiškai vertina Ukrainos (ir Moldovos) formalų reformų procesą. Tai rodo, kad ji supranta, kokios nelengvos užduotys laukia ateityje. Siekdama paremti Ukrainos siekius 2024–2027 m. laikotarpiu, Komisija sukūrė, regis, negrįžtamą naują priemonę, numatančią skirti stabilią finansinę paramą Kyjivui. Tačiau Rusija atkakliai militarizuoja, kad galėtų kuo ilgiau tęsti karą. Tokia perspektyva mažina tikimybę, kad Ukrainai pavyks atlikti esmines reformas, kurioms reikia daug žmogiškojo kapitalo ir valstybės pajėgumų – tai viešasis administravimas, aukšto lygio korupcijos užkardymas, kova su organizuotu nusikaltamumu, įskaitant neteisėtą šaunamųjų ginklų srautą, prekybą žmonėmis ir elektroninius nusikaltimus.

Karas Ukrainoje

SCANPIX nuotrauka

Europos politinės partijos, kurios jau dabar priešiasi glaudesniajam bendradarbiavimui, palaikant Kyjivo pastangas laimėti karą, ir toliau kurstys europiečių ekonomines baimes, kad nuteiktų prieš didesnę paramą Ukrainai. Tokios kraštutinės dešinėsios partijos kaip Prancūzijos *Nacionalinis susivienijimas*, Vengrijos *Fidesz*, Vokietijos *AfD*, Rumunijos aljansas už rumunų sąjungą ar Slovakijos *Socialinės demokratijos kryptis* darys vis daugiau kliūčių, trukdys paremti Ukrainos pastangas apsiginti nuo agresorės Rusijos, stabdys ES plėtrą. Savo ruožtu Vakarų delsimas teikti finansinę pagalbą, netikrumas dėl šalies ateities Europos Sąjungoje dar labiau žlugdys Ukrainos reformų pastangas.

Moldova

Iš visų Rytų šalių kandidačių techniškai lengviausia į ES bendrąją rinką įtraukti Moldovą dėl mažo šalies

ir ekonomikos dydžio. Tačiau tai viena skurdžiausių Europos valstybių su neišspręstomis teritorinėmis problemomis daugiausia prorusiškoje separatistinėje Padniestrėje ir autonominiame Gagauzijos regione, kuris vis labiau krypsta Rusijos link. Dėl etninių ir teritorinių konfliktų Moldovos integracija į ES darosi ypač sudėtinga.

2023 m. pradžioje atliktos apklausos duomenimis, beveik 60 proc. moldavų nori, kad jų šalis prisijungtų prie ES, tačiau europinis Kišiniovo kursas priklauso nuo to, ar prorusiškos jėgos nepateks į vyriausybę. Pastarasis tikslas reikalauja daugybės politinių manevrų, ypač apribojant prorusiškos Padniestrės, vis dažniau ir Gagauzijos įtaką. 2024 m. vasario mėn. Padniestrė paprašė, kad Maskva apsaugotų regioną nuo „*didėjančio Moldovos vyriausybės spaudimo*“.

Kariniu požiūriu į Padniestrę, turinčią maždaug 400 000 gyventojų, kurių daugumą sudaro pensininkai, Rusija neinvestuoja nei dėmesio, nei išteklių. Mas-

kvos ambicijos destabilizuoti Moldovą peržengia šio regiono ribas. Tiesą sakant, daugelis Kišiniovo politikų baiminasi, kad Padniestrės pernelyg greitai integracija į Moldovą iš tikrųjų būtų kur kas didesnė pagalba Kremlui, negu palikti šį rusakalbį regioną pilkojoje zonoje, kur nuo 1992 m. išvengta smurto. Dauguma iš 135 000 tiurkų kilmės, tačiau rusakalbių gagauzų irgi remia prorusiškas partijas.

Moldovoje 2024 m. spalio 20 d. vyks prezidento, o 2025 m. – parlamento rinkimai. Siekdama padidinti savo proeuropietiškos partijos „Veiksmas ir solidarumas“ (PAS) galimybes ir išlaikyti prezidento postą, dabartinė šalies vadovė Maia Sandu paskelbė konsultacinį referendumą dėl stojimo į ES, įvyksiantį kartu su prezidento rinkimais. Pirmuoju 27 procentų rinkėjų pasirinkimu PAS lenkia prorusišką socialistų partiją dešimčia procentinių punktų. Trečią vietą užima kitas prorusiškas politinis blokas „Šansai, įsipareigojimai, pasiekimai“. Turint dešimties procentų pirmenybę, galima laimėti antrąjį prezidento rinkimų turą.

Rusija artėjančius rinkimus vertina kaip galimybę įgyti dar daugiau įtakos Kišiniove. Nors Kremlius savo pozicijas Moldovoje išlaiko, remdamasis prorusiškais regionais, nėra pagrindo baimintis, kad jis paaštrins karinį konfliktą – Padniestrėje yra 1500 rusų karių, bet, Moldovos valdžios manymu, dauguma iš jų vietiniai su rusiškomis uniformomis. Tai nekelia apčiuopiamos karinės grėsmės.

Be to, Ukraina uždarė sieną su Padniestre, netiesiogiai užsitikrindama apsaugą nuo sausumos puolimo ir nutraukdama legalią bei nelegalią prekybą. Nors šis regionas palaiko glaudžius ryšius su Rusija, atsukęs nugarą Kišiniovui, Padniestrė siekia ekonominės integracijos su Moldova. Veikiausiai todėl politikai ir verslininkai atsiribojo nuo Rusijos sukkelto plataus masto karo Ukrainoje.

Moldovos derybų grupių darbas, teisės aktų rengimas, taisyklių ir procedūrų standartizavimas paspartėjo po to, kai 2023 m. gruodžio mėn. Europos Vadovų Taryba pradėjo stojimo procesą. Moldovos ir ES teisės aktai derinami nuo 2018 m., tačiau Kišiniovo galimybės įgyvendinti reikalaujamus pokyčius yra ribotos,

kaip ir derėtis dėl geresnių sandorių, kurie ilgalaikėje perspektyvoje padėtų išvengti neigiamų padarinių Moldovos ekonomikai.

Sakartvelas

Tbilisis integraciją į ES oficialiai laiko pagrindiniu užsienio politikos prioritetu. Pagal 2023 m. pradžioje atliktą apklausą, 89 procentai Sakartvelo gyventojų palaikė stojimą į ES, o valdančioji partija *Gruzijos svajonė – Demokratinė Gruzija (GD-DG)* teigia, kad jos darbotvarkė proeuropietiška. Vis dėlto, nors 2023 m. gruodį ES suteikė Sakartvelui šalies kandidatės statusą, Tbilisis nevykdo reformų taip ryžtingai kaip Kyjivas ar Kišiniovas, retkarčiais žengia netgi tolyn nuo narystės ES.

Visai neseniai *GD-DG* remiamas Rusijos stiliaus „užsienio agentų įstatymas“ sukėlė abejonių dėl šalies įsipareigojimo laikytis ES vertybių. Reikalavimas, kad nevyriausybinių organizacijos, aktyvistų grupės, nepriklausomi leidiniai, gaunantys daugiau kaip 20 proc. finansavimo iš svetur, užsiregistruotų kaip „užsienio agentai“ antraip gresia baudos, yra nukreiptas prieš žurnalistus. *GD-DG* tuo siekia sukaupti kuo daugiau galios prieš 2024 m. spalį vykšiančius parlamento rinkimus. Be to, neseniai pasiūlyti įstatymai, kurie draustų LGBTQ+ žmonėms keisti lytį, uždraustų tos pačios lyties poroms įsivaikinti, irgi sukėlė Vakarų lyderių kritiką.

Nepaisant protestų prieš šiuos ir kitus valdžios veiksmus, *GD-DG* vis dar užima pirmąją vietą visuomenės apklausose, aplenkdamą nepopuliarią, susiskaldžiusią opoziciją. Ši partija greičiausiai užsitikrins pirmąją vietą artėjančiuose parlamento rinkimuose, todėl Sakartvelo proeuropietiškas kelia dar daugiau abejonių.

GD-DG dviprasmiškos pozicijos laikosi net Rusijos, okupavusios Abchaziją ir Pietų Osetiją, atžvilgiu. Tbilisis nepasmerkė Maskvos invazijos į Ukrainą, nepaisydamas trauminės savo patirties, o Rusija ir toliau naudoja Abchaziją, Pietų Osetiją, kad kuo

labiau destabilizuotų Sakartvelą, užkirstų kelią šalies planams integruotis į ES ir NATO. Vis dėlto tarptautiniai vertintojai, įskaitant JAV ir Tarptautinį valiutos fondą, patvirtino, kad Sakartvelas pavyzdinai laikosi sankcijų režimo, taikomo Rusijai. Be to, pagrindinė Tbilisio prekybos partnerė yra ES, turinti 20,5 proc. šalies rinkos, po to seka Turkija (14,6 proc.), Rusija (13 proc.).

Protestai prieš dar glaudesnius santykius su Rusija gali tęstis ir taps problemiški tiek *GD-DG* partijai, tiek šalies stabilumui. Tačiau vyriausybę ir partiją *Gruzijos svajonė* drąsina silpnas opozicijos palaikymas. Nors Sakartvelas ir stengiasi įgyvendinti reformas, pažanga, siekiant integracijos į ES, yra pernelyg lėta.

Armėnija

Pastaraisiais metais Jerevanas rodė ženklus, kad siekia gerinti ryšius su ES, atsisako Rusijos saugumo garantijų. Šis užsienio politikos pokytis atsirado dėl to, kad Maskva nesistengė padėti Armėnijai, kai Azerbaidžanas 2023 m. sėkmingai puolė Kalnų Karabachą. Rusijos pasyvumas Azerbaidžano agresijos atžvilgiu sulaužė kolektyvinio saugumo sutartį, karinio aljanso, kuriam priklauso Armėnija, Baltarusija, Kazachstanas, Kirgizija, Rusija ir Tadžikistanas, įsipareigojimą dėl tarpusavio gynybos.

Armėnijos ministras pirmininkas Nikolas Pašinianas pareiškė, kad šalies narystė šioje organizacijoje dabar įšaldyta, atšaukė ir savo atstovą, įsikūrusį Maskvoje.

Negavęs jokių saugumo garantijų iš Rusijos ir norėdamas pakeisti savo šalies prioritetus, Pašinianas, atrodo, sutelkė dėmesį į taikos sutarties su Azerbaidžanu formalizavimą, net jeigu tai reikštų perleisti dar keturis kaimus, kurių reikalauja Baku. Pašiniano vengimas ar nepajėgumas apginti Kalnų Karabachą nuo Azerbaidžano kariuomenės smarkiai sumažino jo populiarumą, padidindamas nestabilumo riziką.

Armėnija, kurios karinis arsenalas tradiciškai priklausomas nuo Rusijos, dabar stengiasi atsitraukti nuo

Maskvos ir suartėti su Vakarais. Jerevanas palankiai įvertino ES misiją stebėti šalies sieną su Azerbaidžanu, o įsigyti šarvuotų transporto priemonių, radarų sistemų dabar siekia iš Prancūzijos.

Tačiau Armėnija pasinaudojo ir ekonominėmis Vakarų sankcijomis Rusijai – įmonės, reeksportuojančios vakarietiškas prekes, pavyzdžiui, automobilius, mobiliuosius telefonus, plataus vartojimo elektroniką, nuo karo Ukrainoje pradžios gerokai išplėtė savo verslą – bendras Armėnijos eksportas į Rusiją išaugo tris kartus. JAV ir ES spaudžiant pažaboti aukštųjų technologijų prekių ir komponentų reeksportą, dabar verslininkams reikia gauti Armėnijos vyriausybės leidimą tiekti Rusijai mikroschemas, transformatorius, vaizdo kameras, antenas, kitą elektroninę įrangą.

Azerbaidžanas

Autokratinį savo statusą Baku dar labiau sustiprino, kai prezidentas Ilhamas Alijevas 2024 m. vasario 7 d. laimėjo penktą kadenciją, surinkęs daugiau kaip 92 procentus balsų. Surengti pirmalaikius rinkimus jis pats paragino, azerams 2023 m. lapkritį sėkmingai užėmus Kalnų Karabachą.

Alijevas toliau gerina santykius su Artimųjų Rytų ir Vidurinės Azijos šalimis, įskaitant Talibano vyriausybę Afganistane. Jo prioritetas – Zangezuro koridorius. Šis bemuičio tranzito maršrutas padalytų Armėnijos Siuniko (azerų vadinamo Zangezuru) regioną ir sujungtų Azerbaidžaną su jo vakariniu Nachičevanės eksklavu. Alijevas spaudžia Armėniją pritarti keturių kaimų koncesijai, kuri priartintų Baku prie šio tikslo. Dėl Zangezuro koridoriaus tiesimo Azerbaidžanas susitarė su Turkija – tai būtina greitos sėkmės sąlyga.

ES, nepaisydama nei didėjančios autokratizacijos, nei 2022 m. atnaujintų santykių su Rusija, glaudžiai bendradarbiauja su Azerbaidžanu, visų pirma, dėl jo naftos, dujų atsargų bei strateginės padėties tarp Rusijos ir Kinijos. ES perka dujas iš Azerbaidžano, kad sumažintų savo priklausomybę nuo Rusijos. O Azer-

baidžanas atvirkščiai – pradėjo importuoti dujas iš Rusijos pagal susitarimą, kuris leistų Baku patenkinti šalies vidaus poreikį.

Azerbaidžano gamtinių dujų eksportas į Europą nuolat auga, 2021 m. siekė 19 milijardų kubinių metrų 2022 m. – 22,6 mlrd. m³, o 2023 m. – 23,8 mlrd. m³. Šis kiekis buvo padalytas tarp ES, Gruzijos, Turkijos ir Serbijos rinkų. Tačiau Azerbaidžano susitarimas importuoti dujas iš Rusijos, kad galėtų patenkinti vidaus poreikį, verčia suabejoti, ar ES tikrai nutraukė savo priklausomybę nuo rusiškų dujų.

Naujas karo tarp Azerbaidžano ir Armėnijos protrūkis kelia didelį nerimą. Nors Jerevanas dažniausiai tenkina Baku prašymus, delsimas pasirašyti taikos sutartį, Azerbaidžanui reikalaujant, kad Armėnija atsisakytų daugiau teritorijų, gali tapti kibirkštimi tolesniam karui. Tikėtina, kad ES liks nuosaikiai įsitraukusi į regiono politinę painiavą, teikdama pirmenybę ekonominiams ir energetikos klausimams.

Baltarusija

Kol šalį valdys Aliaksandras Lukašenka, ji bus nusigręžusi nuo ES, kuri atsisakė pripažinti jo prezidentavimo teisėtumą po ginčytinų rinkimų 2020 m. rugpjūčio 8 d. Nepaisant po to kilusių plataus masto protestų, autoritatinis valdymas sutvirtėjo. Lukašenka pasirengęs griežtis bet kokių represijų savo režimui išlaikyti.

Rusijai įsiveržus į Ukrainą iš dalies per Baltarusijos teritoriją, sankcijų paveikta ekonomika tapo dar labiau priklausoma nuo Maskvos. Nors Minskas ir toliau formaliai nepalaiko karo Ukrainoje, Lukašenka leidžia Putinui naudotis šalies teritorija kaip karine baze. 2021 m. Kremliaus nutekintas dokumentas atskleidė konkrečius planus dėl Baltarusijos prijungimo prie Rusijos Federacijos iki 2030 m. Tokia sąjunga įformintų esamus susitarimus, tačiau Rusijai tektų padengti papildomas išlaidas, kad baltarusių visuomenė taptų sukalbamesnė. Šiaip ar taip, Maskva jau perdavė taktinius branduolinius ginklus į Baltarusijos teritoriją.

Siekdamas kelti sumaištį pasienyje su Lietuva, Latvija ir Lenkija, savo ginklu Minskas pavertė pabėgėlius, dar labiau komplikodamas santykius su kaimynėmis. Migrantams, plūstantiems per Baltarusiją ir bandantiems kirsti ES sieną, dabar bus dar sunkiau rasti prieglobstį, nes 2024 m. ES priėmė griežtesnes migracijos ir prieglobsčio taisykles. Latvija ir Lietuva 2023 m. priėmė įstatymus, įteisinančius nuolatinę pabėgėlių atstūmimo praktiką prie sienos su Baltarusija. Žmogaus teisių organizacijos „Gydytojai be sienų“ duomenimis, daugelį tų, kuriems pavyksta pasiekti Latviją, Lietuvą ir Lenkiją, pasienio tarnybų verčia grįžti atgal į Baltarusiją, dažnai panaudodamos smurtą.

Išvada

Atrodo, dėl politinių nuostatų Ukrainos atžvilgiu kai kurių ES valstybių narių lyderiai, draugiški Rusijai, tokie kaip Vengrijos ministras pirmininkas Viktoras Orbanas, darosi mažiau izoliuoti. Prancūzijoje, Vokietijoje, Belgijoje, Nyderlanduose, Slovakijoje, Rumunijoje kraštutinių dešiniųjų partijų reitingai kyla aukštyn. Antiukrainietiška pozicija, nusistovėjusi nacionaliniu lygmeniu, po 2024 m. birželį vykšančių rinkimų gali sustiprėti ir Europos Parlamente.

Ši aplinkybė potencialiai priešiškesnė ir tolesniam solidarumui su rytinėmis ES kaimynėmis. Bet kokia antieuropietiška šalių kandidačių nuostata, pavyzdžiui, Sakartvelo politinis suartėjimas su Rusija arba prieš ES nusiteikusi Moldovos vyriausybė, kurstys skepticizmą Bendrijos plėtros atžvilgiu. Suvokiant, kaip glaudžiai plėtra susijusi su saugumu, toks rezultatas būtų žalingas ES jėgų projekcijai Rusijos atžvilgiu, smarkiai apribotų geopolitines Europos Sąjungos ambicijas. ■

Išvertė Augustė DVILINSKAITĖ

Originalas anglų kalba

© Veronica Anghel

© Eurozine. Paskelbta 2024 m. gegužės 10 d.

VADOVAS, KAIP IŠGYVENTI, IŠIGALINT DIRBTINIAM INTELEKTUI

Informacijos, perspėjimų ir nuomonių apie dirbtinį intelektą lavina kelia nerimą, sutrikimą ir pertekliaus jausmą. Šis tekstas yra gidas, padėsiantis išlikti ramiems.

Pradėsiu nuo asmeninės išpažinties – dėl dirbtinio intelekto (DI) patiriu semantinį persisotinimą. „Semantinis persisotinimas, dar žinomas kaip semantinis prisotinimas, yra psichologinis fenomenas, kai žodžio ar frazės kartojimas priverčia klausantįjį laikinai pamiršti jos reikšmę, tuomet tas žodis ar frazė yra suvokiama kaip bereikšmių garsų kratinys“, – aiškina Vikipedija.

Šis sutrikimas, bent jau mano atveju, yra tiesioginis nesibaigiančios informacijos lavinos padarinys: naujienos, įvykiai, nuomonės skleidžiantys straipsniai, televizijos laidos, pokalbiai baruose, net diskusijos prie kalėdinio stalo (žinoma, kaip gi be senelio nuomonės) apie DI svarbą, aktualumą ir, žinoma, keliamus pavojus.

Užtenka atsiversti bet kurį laikraštį, kad pamatytume didelį renginių, magistro studijų, kvalifikacijos kursų, susijusių su DI, kiekį, iš jų tikrai ne visi yra oficialūs, rimti. Vieną dieną permetę akimis spaudą sužinojome, kad dirbtinis intelektas nusprendė, esą gražiausias Ispanijos miestelis yra *Arcos de la Frontera* (va čia tai naujiena!), mieliausias šuo – Sibiro haskis, net nurodė, kokie penki

anekdotai patys juokingiausi (nors nė vienas iš jų visai nejuokingas). Šitoks lėkštumo lygis gali būti prilyginamas nebent frazei, reklamuojančiai vieną iš labiausiai pasisekusių knygų šia tema „Artėjanti banga – technologija, galia ir didžiausia dvidešimt pirmojo amžiaus dilema“: „*Esame pasiekę momentą, kai dar galime išgelbėti pasaulį, – tai perspėjimas apie didžiulius dirbtinio intelekto keliamus pavojus.*“

Naujos *OpenAI* sistemos *Sora*, generuojančios žadą atimančius aukštos raiškos vaizdo įrašus (kurie, nors labai gerai sugeneruoti, akivaizdžiai yra netikri), atsiradimas – dar vienas žingsnis DI raidos kelyje. Šis įvykis užėmė visų laikraščių pirmuosius puslapius ir įteisino naują fenomeną žinių laidose, kokio nematėme nuo tada, kai Steve’as Jobsas kasmet nustebindavo, išleisdamas naują *iPhone*.

Šitoks įvairios informacijos, siūlymų ir bandymų prisidėti cunamis gali sukelti ne tik semantinį persisotinimą, bet ir didelę painiavą, stengiantis atskirti, kas yra tikra, o kas dirbtinio intelekto kūrinys, lyg naujas *cool* fenomenas šiame pasaulyje, kuris toks priklausomas nuo madų, tendencijų ir populiarių temų. Tai daug rimčiau negu paprastas publicistinis prisisotinimas, nes, kalbant apie dirbtinį intelektą, dezinformacija, kuri ir šiaip yra pavojinga, sklinda bei plečiasi ypač greitai.

Svarbiausia, kad atskirtume pelus nuo grūdų ir žinotume, kokia informacija yra aktuali, o kokia – kon-

ceptualus *mėšlas*. Kaip suvaldyti tokią ar panašią sumaištį? Kaip orientuotis trivialumo ir apokaliptinių pranašysčių kūryje? Kaip galėtume pasipriešinti šiandieniniam ludizmui?

Skaitytojau, leiskite man atskleisti keletą taisyklių, kurios padės išgyventi, išgalint dirbtiniam intelektui.

Pirma taisyklė: nepasitikėkite ekspertais.

Lengvai galima pastebėti greitai didėjančių DI ekspertų – advokatų, medikų, architektų, lingvistų ar filosofų – skaičių. Ir, žinoma, kaip gi be žurnalistų. Nepasitikėkite jais – jie gal ir yra (nors nebūtinai) geri savo srities specialistai, bet nėra dirbtinio intelekto ekspertai, nes tikrai nesugebėtų iššifruoti elementariausių algoritmų. Daugiausia, ką sugebėtų, tai suprasti, kokį poveikį dirbtinis intelektas daro jų disciplinoms, nes tai žymiai lengviau suvokiama nei iš tiesų žinoti, kas yra, pavyzdžiui, uolektis, kaip veikia kvantinis kompiuteris ar kaip iššifruoti sudėtingą algoritmą.

Būtų labai patogu, jei atsirastų tinkami tokių ekspertų vertintojai – profesija, kuri, skirtingai nei profesionalai, nustatantys, pavyzdžiui, viščiukų lytį, kol kas neegzistuoja, nors tai būtų naudinga. Šio straipsnio autorius, priešingai negu tas ekspertizes piktybiškai dalijantys, o tokių atsiranda vis daugiau, nėra, net nebando būti dirbtinio intelekto ekspertas.

Paiškinkite tikrą šios srities specialistų, ir, jei domina medžiaga nacionaliniu mastu, radę Nurios Oliver, Darío Gilo, Elenos González-Blanco ar Alejandro Romero straipsnį, vaizdo įrašą ar konferenciją, skaitykite ir klausykite ypač įdėmiai. Jie puikiai išmano tai, apie ką kalba, rašo dirbtinio intelekto temomis. Jeigu jums rūpi, kaip DI atžvilgiu įgauti daugiau kontrolės, pabandykite pasiklausyti ar pabendrauti su Carme Artigas, kuri yra viena iš tų, kurie redaguoja techninį Europos dirbtinio intelekto aktą.

Antra taisyklė: nepasitikėkite Apokalipsės pranašais.

Daug esame girdėję iš naujųjų luditų, kurie nuspėja įvairias su dirbtiniu intelektu susijusias distopijas ir

nelaimes, kas mūsų laukia ateityje, kurios, pasak tų gąsdintojų, tiesiog neturėsime.

Patikimi šaltiniai (bent jau atrodo tokiais, kol nepraverė burnos) teigia, neva DI pražudys dabartinę civilizaciją ar išvis sunaikins dabar egzistuojantį pasaulį. Problema ta, kad ši apokaliptinė žinutė amplifikuojasi, nes remiasi technologinį prestižą turinčių žmonių mąstymu, kai kuriais atvejais ateina net iš pačios dirbtinio intelekto industrijos. Įsivaizduokime, kad Vatas, garo mašinos išradėjas, įspėja apie geležinkelio pavojus, o Edisonas pranašauja žiaurias elektros keliamas rizikas.

Žinoma, Apokalipsės pranašystė, ypač jei pranašautojai nėra priešiška nusiteikę prieš technologijas, turi nemenką intelektualinį prestižą, bet nė vienas jų spėjimas nesiremia tikrais faktais ar egzistuojančiais DI pritaikymo būdais, yra tiesiog spekuliacijos. Patirtis rodo, kad ateitis niekada nebūna tokia, kaip išpranašavo gąsdinantys, kad įvyks Apokalipsė.

Jeigu jums rūpi žmonijos ateitis ir galimas jos išnykimas, nerimaukite dėl klimato kaitos, vis plačiau vykdomo atominio ginklavimosi ar galimybės, kad į Žemę nukris meteoritas, bet ne dėl dirbtinio intelekto. Perteklinis informacinių sistemų ar tam tikrų naujai atsirandančių technologijų naudojimas irgi yra susirūpinimą keliantis dalykas.

Ak, ir dar – nerimaukime dėl žmonių kvailumo, nes, kaip sakė José Luisas Pardas, „*žmonijai kelia grėsmę ne technologijos, o didelis mūsų pačių kvailumo mastas*“. Kartais filosofai konstatuoja didžias tiesas.

Išmokite suvaldyti savo nuostabos lygį. Jei *Chatgpt* jus nustebino, o atsiradus *Sora* ištaraite „oho!“, palaukite, ką atneš ateitis – tai bus gerokai nuostabiau. Nešvaistykite savo entuziazmo rezervų. Pamatysime daug dalykų, kurie dabar turimas ir taip smarkiai stebinančias sistemas, technologijas pavers menkavertėmis.

Trečia taisyklė: spręskite realias problemas.

Dirbtinis intelektas nėra be rizikos, be pavojaus ar galimai žalingo poveikio, bet visa tai apčiuopiami ir suvaldomi dalykai – nuo DI sistemų naudojimo nusi Kaltimams ar apgavystėms iki virsmo šmeižto ar pri-

vatumo pažeidimo įrankiais, arba, jeigu esate linke į stiprias emocijas, net savarankiškais ginklais. Šios problemos turėtų atkreipti mūsų dėmesį, kartais sukelti net susirūpinimą. Tai sudėtingos situacijos, vis atsinaujinančios kartu su atsirandančiomis naujomis DI paremtomis sistemomis.

Šias problemas turėtų spręsti įstatymų leidėjai, reguliavimo tarnybos, kad pasiektų sunkiai nustatomą balansą tarp inovacijų ir piliečių teisių apsaugos. Tą užtikrinti turėtų socialinė subalansuoto reguliavimo, nestabdant inovacijų, paklausa. Nuo pat industrinės revoliucijos laikų šis balansas yra sunkiai pasiekiamas ir kiekvieną kartą meta iššūkį žmogaus teisėms.

Saugumui, ypač kibernetiniam, dirbtinis intelektas labai svarbus veiksnys. Kaskart vis labiau nusimanančių, vis gabesnių nusikaltėlių pasitelkiamos priemonės, prilygstančios labiausiai išsivysčiusiems technologijoms, kelia didelį susirūpinimą šios srities specialistams. Tačiau būkime ramūs – jie žino, ką daryti.

Ketvirta taisyklė: DI problemos turi sprendimus.

Yra sudėtingų, sprendimo neturinčių problemų, viena iš jų – pasaulio pabaiga. Realios problemos turi sprendimus – dirbtinio intelekto atveju reikia tik sureguliuoti, nustatyti taisykles, kurios padėtų išvengti DI naudojimo blogiems tikslams ir kompensuotų galimą negatyvų poveikį.

Visų valstybių, ypač Europos, reguliavimo tarnybos šiuo metu kuria normas, pritaikytas dirbtiniam intelektui. ES piramidinis reglamentas, kuris išskirsto DI vartojimą pagal keliamas rizikas, sureguliuodamas jį arba uždrausdamas, jau yra gera pradžia. Diferencijuoti uždraustas aplikacijas ir sistemas, kurios yra valdomos autorizacijos, registro ar liberalizuotos, atrodo gera schema reguliavimo pradžia. Panašiai JAV prezidento Joe Bideno administracija siūlo būdus, kurie padėtų išvengti didžiausių su dirbtiniu intelektu susijusių problemų, keliančių grėsmę piliečių teisėms ar saugumui.

Europos Sąjunga, vykdydama savo kaip „taisyklių skaitmeniniame pasaulyje kūrėjos“ pašaukimą, nustatė pirmą šios srities reglamentą, neatrodo, kad Jung-

tinės Valstijos labai tam priešintis, kaip yra atsitikę kitose skaitmeninės ekonomikos srityse.

Reguliavimo tarnyboms ir politikams tenka iššūkis surasti protingą balansą tarp reikalingų inovacijų ir dabar kylančių rizikų suvaldymo, tuo pat metu sukurti normatyvus, kurie leistų stoti į akistatą su naujomis problemomis, kylančiomis dėl vis naujų DI aplikacijų ir sistemų kūrimo.

Penkta taisyklė: nepasitikėkite lokaliais sprendimais.

Jeigu jūs, būdamas pilietis, turite analizuoti dirbtinio intelekto normatyvą, pasitikrinkite, iš kur jis atsirado. Jei iš reguliavimo tarnybos nacionaliniu ar valstijos lygmeniu, nešvaistykite laiko – dirbtinio intelekto normatyvai bus globalūs ar bent jau regionalūs. Norma, svarbi valstybės mastu, reguliuojanti dirbtinio intelekto naudojimą Urugvajuje, Ispanijoje ar Argentinoje, nieko negalės pakeisti, net jeigu ji techniškai tobula.

Valdžioms, reguliavimo tarnyboms būtų itin naudinga centralizuoti savo jėgas ir paskatinti regioninį reguliavimą (pavyzdžiui, Europos Sąjungoje), antnacionalinę skaitmeninio pasaulio reguliavimo sistemą. Išgyventi XXI amžiuje, turint mažą reguliavimo teritoriją, neįmanoma.

Dirbtinio intelekto motoras ir valdymas priklauso nuo gebėjimo plėtotis už kvantinės kompiuterijos sistemų laboratorijos ribų. Šiuo metu (ir tikriausiai dar ilgą laiką) tai daryti įstengia tik dvi valstybės – jei nepriklausote Amerikos ar Kinijos valdžiai, elkitės kukliai DI reguliavimo atžvilgiu.

Tikrąją situaciją parodo skaičiai – Vokietija yra antra šalis pagal dirbtinio intelekto sistemų naudojimą, bet vienuolikta pagal jų išsivystymą. Nenuostabu, nes tarp 2013 ir 2022 m. privatus Jungtinių Valstijų sektorius dirbtiniam intelektui skyrė beveik 249 tūkstančius milijonų dolerių; Kinija – 95 tūkstančius; Vokietija – 7, Prancūzija beveik 7 tūkstančius milijonų, dvi pastarąsias šalis lenkia tik Izraelis.

Panašius skirtumus rodo visuomenės inversija ties šiuo aspektu – kalbėti apie dirbtinį intelektą yra sudėtingiau negu apie efektyvią politiką.

Na, ir nepamirškite, kad reguliavimo objektas – ne algoritmai, o žmonės, kurie juos kuria. Algoritmai nėra nei šališki, nei prietaringi, tokie būna tik žmonės. Lygiai kaip draudžiamasis ar limituojantis reguliavimas yra svarbus ir deontologijos kūrimas algoritmų dizaino procese – tiesiog uždrausti šališką požiūrį būtų tuščias pažadas, jei inžinieriai nesileis į kompromisus. Jie turėtų diegti profesionalią deontologiją, kuri skleistų visuomenės vertybes ir principus.

Šešta taisyklė: svarbiausia skaidrumas.

Jei norite orientuotis šiame audringame pasaulyje, ieškokite informacijos, kad išsiaiškintumėte, ar tai, ką matote prieš save, yra tikra / virtualu, ar virtualu / virtualu. Reikalaukite valdžios, DI kuriančių įmonių, reguliavimą prižiūrinčių institucijų, kad garantuotų reikiamą informaciją, kuri leistų sužinoti, ar tai, ką matote, girdite, gaunate kaip paslaugą, yra visiškai ar iš dalies dirbtinio intelekto produktas. Teisė į skaidrumą ir informaciją yra viena iš naujų pamatinių XXI a. teisių.

Tai turėtų būti pagrindinė bet kurio reglamento, taikomo dirbtiniam intelektui, funkcija – suteikti informaciją, užtikrinti skaidrumą, leidžiantį mums, piliečiams, žinoti, ką žiūrime, ką perkame.

Uždrausti aplikacijas ir paslaugas ar padaryti jas priklausomas nuo taisyklių gali būti svarbu daugeliu atvejų, bet svarbiausia garantuoti skaidrų dirbtinio intelekto naudojimą. Tai vienintelė išeitis, kad kiekvienas būtume skaitmeniškai informuotas ir išvengtume didelės dalies galimų apgavikiško DI patelkimo būdų.

Būtina pabrėžti, kad valdžia ir reguliavimo tarnybos yra atsakingos už tai, kad piliečiai galėtų atskirti tiesą nuo melo, tikrą nuo dirbtinio, patikimą nuo apgaulingo. Čia nėra naujovė, jau ilgą laiką, net nuo Apšvietos, tai vienas iš pagrindinių iššūkių tiems, kas kuria reglamentus, tačiau šiandien dirbtinis intelektas labai apsunkina gebėjimą išvengti apgavysčių.

Septinta taisyklė: jeigu esate mokytojas, keiskite savo mokymo metodus.

Vienas iš sektorių, susiduriančių su daugiausia pavojų, sukeliama dirbtinio intelekto, yra švietimas.

Nacionalines ir užsienio akademinės institucijas apėmė panika, nes visi studentai, net moksleiviai virto akademikais, eruditais (nors tokie iš tiesų nėra) vien todėl, kad vieno klavišo paspaudimu gali rasti teisingus atsakymus „tinginių kampelyje“ *Chatgpt*. Vis sudėtingiau gerus mokinius atskirti nuo tų, kurie tiesiog žaidžia kortomis fakulteto valgykloje, nors iš tiesų tai neturėtų būti itin populiarus „amatas“ universiteto užkampiuose.

Tačiau ši problema nėra didelė – reikia tiesiog pakeisti studentų testavimo būdą. Grįžimas prie senovinių egzaminų žodžiu galėtų būti puikus sprendimas (žinoma, reikalaujantis daug darbo). Su *Chatgpt* galima parašyti geresnį nei vidutinis rašto darbą, bet nepavyks išlaikyti žodinio egzamino.

Prie naujų technologijos naudojimo būdų turi prisitaikyti ne studentai, bet mokytojai kartu su visa švietimo sistema. Kiti bandymai, labai tikėtina, būtų bergždžios pastangos, kurios neduotų gerų rezultatų.

Aštunta taisyklė: testą iš *The Economist* pritaikykite *Chatgpt*.

Prisiminkite garsųjį savaitraščio *The Economist* testą: visi sutinkame, kad šis prestižinis leidinys yra patikimas žinių šaltinis. Neretai mūsų nuomonė gali pasikeisti, kai perskaitome šio laikraščio straipsnį tema, su kuria esame kažkiek susipažinę.

Pritaikykite tokią pačią procedūrą, vertindami *Chatgpt* ar *Gemini* rezultatus, ir pamatysite, kad dirbtiniam intelektui reikės nueiti dar ilgą kelią, nes kol kas gausite išstobulintą, net išbaigtą atsakymą, bet jeigu esate tos temos ekspertas, vargu ar sužinosite ką nors naujo.

Tai labai sveikas pratimas, leidžiantis suprasti, kur yra tikrosios (bent jau šiandieninės) dirbtinio intelekto ribos, bei perspektyviai pažvelgti į jo keliamas rizikas ir turimą potencialą.

Devinta taisyklė: jei turite savo verslą, nesitikėkite neįmanomo.

Dirbtinis intelektas yra instrumentas, kartais padedantis išsikvoti vietą rinkoje, ypač duomenų srityje, bet jis nepadės perprasti, kaip veikia verslas,

neiškoks būti konkurencingais. Jis gali suteikti vertingų duomenų, informacijos, kurią sunku gauti kitais būdais, tačiau nepanaikins mūsų trūkumų, nepasiūlys naujos verslo strategijos, nepasakys, kaip išbristi iš problemų, būdingų konkrečios įmonės veiklai.

Atkreipkite dėmesį į tai, kaip jūsų varžovai naudoja dirbtinį intelektą, ko iš jo išmoksta, pasinaudokite tuo, kas padėtų išsaugoti kompetenciją ir lyderystę, bet saugokitės modernių sukčių, nes tokių atsiranda vis daugiau. Jei iki galo nesuprantate, kaip jūsų verslui galėtų padėti DI, vėliau nešvaistykite laiko ir pinigų – tikriausiai to nesupranta nei jūsų partneriai, nei varžovai.

Jei situacija iš tikrųjų yra sudėtinga, kreipkitės į specialistus, galinčius suteikti pagalbą, nelaukite, kol jūsų problemas išspręs dirbtinis intelektas.

Dešimta taisyklė: yra dalykų, kurių dirbtinis intelektas nesugeba ir niekada nesugebės.

Tam, kad gerai suprastume dirbtinio intelekto rizikas, tiek galimą žalingą poveikį, tiek jo galimybes, svarbiausia žinoti, ko dirbtinis intelektas nesugebės padaryti niekada. Taigi, neturėtume rūpintis padariniais, kokių niekada nebus. Šis pratimas įdomus ir pakankamai raminantis, nes atskleidžia ne vien tai, kokius plusus turi dirbtinis intelektas, bet ir padeda suvokti jo ribas.

Taip pat svarbu prisiminti, kad DI nėra visiškai naujas fenomenas. Jo ištakos siekia praeito amžiaus penkiasdešimtuosius metus. Gyvename su juo nuo tada, nors jo vystymas šiandien užima žymiai svarbesnę poziciją, kokios neturėjo prieš gerus 7 dešimtmėčius.

Ko niekada nesugebės padaryti dirbtinis intelektas:

- pradėti nuo nulio ir sukurti kažką, kas anksčiau neegzistavo;
- išsakyti savo nuomonės, būti savikritiškas;
- išreikšti emocijų – dirbtinis intelektas negali jausti, kaip jaučia žmonės. Taip pat negali jutimais gauti informacijos;
- mąstyti abstrakčiai, kūrybingai ar improvizuoti.

Tai yra ir gerai, ir blogai. Jei dirbtinis intelektas nesugeba atlikti šių dalykų, vadinasi, nesugebės sunaikinti nei pasaulio, nei civilizacijos.

Kas būtų pamanęs, kad šiuo atžvilgiu mums į pagalbą ateis didis ispanų filosofas Xavieras Zubiris ir jo koncepcija apie jausmus turintį intelektą, kaip žmogiškosios esybės pagrindinį elementą. Dirbtinis intelektas nėra ir niekada nebus juslus („*žmogaus jausmai ir intelektas yra du individualūs, tačiau ne absoliučiai skirtingi dalykai, kiekvienas visavertis, bet sukuria vientisą jausminį pažinimo aktą, tai yra juntamasis protas*“). Šis aspektas labai prisideda prie dirbtinio intelekto sampratos.

Nurimkime: Sora niekada negalės sukurti knygos „Ramus žmogus“, *Chatgpt* neparašys Beethoveno kvarteto styginiams instrumentams. Bet, jei iš tiesų norite sužinoti, ko niekada negalės padaryti dirbtinis intelektas, įsijunkite „Tristano ir Izoldos“ finalinės arijos, atliekamos Birgitos Nilsson, diriguojamos Georgo Solti'o, įrašą, – iškart suprasite ir dabartines, ir ateities dirbtinio intelekto ribas.

Pabaigai atliksiu „savaime suprantamumo“ pratimą – tai postmoderni *excusatio non petita* frazės, studijuojamos teisės fakultetuose, versija, kurios taip dažnai prisireikia pastaruoju metu. Savaime suprantama, kad dirbtinis intelektas yra vienas iš didžiausių mūsų civilizacijos pasiekimų, kuris daug naudos ir galimybių suteikia jau dabar, dar daugiau suteiks ateityje. Jo šešėliai, aptariamai šiame straipsnyje, nemenkina fakto, kad esame ant naujos skaitmeninės eros slenksčio, tai bus tikrai svarbi tema ateities istorijos knygose.

Semantinis persisotinimas, kad ir kaip keista, atlieka terapinę funkciją, pavyzdžiui, tam tikrose situacijose padeda įveikti scenos baimę. Tikiuosi, šis išgyvenimo vadovas turės naudos ir padės susidoroti su dirbtinio intelekto kartais keliami sumaištimi. ■

Išvertė Austėja LISAUSKAITĖ

© Carlos López Blanco. Manual de supervivencia a la Inteligencia Artificial
© Letras libres, 2024.

Gisela KOZAK ROVERO

OKEY, BOOMER*

Senatvė yra neišvengiamas ilgo gyvenimo etapas. Vis dėlto amžizmas – prietarų, susijusių su vyresnio amžiaus žmonėmis, visuma – yra pakankamai gajus, būdingas skirtingų socialinių klasių bei politinių įsitikinimų žmonėms.

Meksikos nacionalinė vyresnių suaugusiųjų asociacija (*Instituto Nacional de las Personas Adultas Mayores*) teigia, kad senatvė prasideda po 60 metų, tokio amžiaus žmonės gali įsirašyti į šią asociaciją ir naudotis jos teikiamomis paslaugomis, nesvarbu, ar tas asmuo tokia įžymybė kaip Madonna, gimusi 1959 m., ar tiesiog moteris, pardavinėjanti saldainius Meksiko gatvėje. Sulaukus šešiasdešimties, kartais net anksčiau, įklimpstama į užmaršties pelkę. Turtuoliai ir vargšai, sveiki ir ligoti, valdantys valstybę ar gatvės kioskelį pajunta, kad senatvė lyg išdžiūvusi stepė drieksis iki pat mirties. Užmiršta, kad socialiniai, politiniai, švietimo ar kultūros skirtumai apsunkena ne tik senjorų, bet ir kiekvienos amžiaus grupės gyvenimą.

* Frazė anglų kalba okey, boomer vartojama, norint pašiepti vyresnio amžiaus žmones dėl jų veiksmų ar pasisakymų, kurie jaunesnėms kartoms skamba pernelyg konservatyviai, kontroversiškai arba rodo tam tikros srities neišmanymą. Dažnai nesigilinama į motyvus, priežastis ar aplinkybes, viskas nurašoma tiesiog senyvam amžiui (vert. past.).

Tokia užmarštis maskuoja senatvės atmetimo reakciją – prietarą, būdingą vyrams ir moterims iš skirtingų socialinių klasių, kairiesiems ir dešiniams, feministinių ir antifeministinių pažiūrų žmonėms, LGBTQ bendruomenėms bei homofobiškai nusiteikusiai visuomenės daliai.

Įdomu, kad feministiniuose ir translyčių asmenų debatuose būvardis boomer (vartojamas anglų kalba apibūdinti žmonėms, gimusiems tarp 1945 ir 1964 m., kartais priešliejant ir gimusiuosius aštuntojo dešimtmečio pradžioje) virsta ginklu, visus šios kartos žmones, tarp kurių yra nemažai svarbių civilines teises ginančių aktyvistų, kaltinant tomis pačiomis konservatyviomis nuodėmėmis, tarsi visos jaunesnės kartos būtų progresyvios ir liberalios. Karališkoji ispanų kalbos akademija priėmė žodį „amžizmas“ (*edadismo*), vartojamą, norint apibendrintai įvardyti nusistatymą, apie kurį rašoma didelio susidomėjimo sulaukusiose knygoose: Pascalia Brucknerio „Trumpa amžinybė: ilgaamžiškumo filosofija“ (2021), Lauros Adler „Naktinė keliautoja“ (2022), Marthos Nussbaum ir Saulo Levmore „Senti apgalvotai: pokalbis apie meilę, raukšles ir sąžinės graužatį“ (2018).

Bruckneris kuria tekstą lyg manifestą, sklidiną iššūkių bei reikalavimų. Primena, kad iki XX a. pa-

grindinis gyvenimo tikslas buvo branda, o ne paau-glystės ir jaunystės pratęsimas. XXI a. dalis vyres-nių negu penkiasdešimties metų amžiaus žmonių iš vidurinėsios, pakankamai pasiturinčios (bet nebūtinai) klasės turi prieš akis dar trisdešimt ar daugiau gyvenimo metų, yra sukaupę turtingą profesinę patirtį, išlaikę gerą fizinę formą. Bruckneris skatina visavertiškai išgyventi šiuos metus, atsi-duodant aistros, erotikos ir intelekto impulsams, nekreipiant dėmesio į išorinius veiksnius. Autorius supranta pensijinio amžiaus problemas, neneigda-mas jų reikšmės – kad gausėja darbo neturinčių vy-resnių kaip šešiasdešimties metų asmenų, yra labai apmaudi sociopolitinė klaida. Švaistomas itin dide-lis energijos ir talento rezervas, kuris galėtų tarnau-ti visuomenei, jeigu konkurencija būtų skatinama ne tik tarp jaunesnių kartų.

Pasak prancūzų mąstytojo, modernumas – tai priešinimasis likimui, maištas prieš idėją, kad lemtis yra iš anksto numatyta. Visavertis gyvenimas nėra viršūnė, į kurią būtinai reikia įkopti iki penkiasde-šimties, kad po to galėtume ilsėtis ant laurų – tai sėkmių ir sugniuždymų seka, metanti iššūkį mūsų valiai, skatinančiai eiti toliau per gyvenimą, kol mus nugalės mirtis. Dėl šios priežasties *visavertis* ir *sėkmingas* gyvenimas toli gražu nėra tas pats, – teigia Bruckneris. Tiesą sakant, pati sėkmės idėja problemiška, nes įdiegia trokštamos baigties, lyg individualaus nuotykių pabaigos, iliuziją.

Laura Adler, prancūzė kaip ir Bruckneris, tyri-nėja etapą, kada prasideda senatvė. Šešiasdešimties, kaip nurodo nacionalinė vyresnių suaugusiųjų aso-ciacija (*INAPAM*)? Kai susiduriama su reprodukci-nės sistemos problemomis, kurios labai skirtingos vyrams ir moterims? Kai veidrodyje pamatomos pirmosios raukšlės ir žili plaukai, kurių anksčiau nebuvo? Keturiasdešimties, kaip teigia kai kurie darbdaviai? Adler primena, kad Marcelis Proustas savo knygoje „Atrastas laikas“ (iš ciklo *Prarasto laiko beieškant*) parodo intymų senatvės pojūtį – pasakotojas aplinkinių veiduose regi metų paliktus pėdsakus, atskleidžiančius jo paties pavaldumą lai-

kui. Cituoja Thérèse Leclerc, prieglaudų moterims įkūrėją Prancūzijoje, – tik sulaukusi brandaus am-žiaus, ji atskleidė, kad yra lesbietė ir feministė. Vy-resnio amžiaus moterys vadinamos „*apšviestuoju avangardu*“, paliekančiu už savęs praeitį ir prana-šaujančiu ateitį.

Adler tyrinėja skirtingoms visuomenėms būdin-gas senatvės sampratas. Pavyzdžiui, pasakoja apie šokėją Germaine'ą Acogny iš Senegalo, niekada ne-atsisakiusią savo profesijos, nes jos gimtinėje mo-terys šoka iki pat mirties. Senatvė, pagal „Naktinę keliautoją“, rodo meną gyventi. Tai skamba idiliš-kai, tačiau kaip tada elgtis su stereotipais? Su įsiti-kinimu, kad jaunystė pati savaime reiškia inovaci-ją, pranašesnę etinę perspektyvą, ryškesnę talentą? Amžizmas aptemdo suvokimą – jaunystės kultas verčia pamiršti, kad visi pasensime. Taigi tas, kuris jauną žmogų pasamdo vien dėl prietarų, atmesda-mas kitus, geresnius, bet vyresnio amžiaus kandi-datus, pamiršta, kad su tuo susidurs ir pats. Mažai tikėtina, kad socialinė apsauga padengs dvidešimt ar daugiau metų gyvenimo nedirbant, nors anks-čiau tikėtasi, kad Gerovės valstybė tai užtikrins.

Diskriminacija dėl amžiaus patenka į tą pačią grupę kaip rasizmas, klasinio pranašumo demons-travimas, LGBTQ smerkimas, ksenofobija, mačiz-mas, pabrėžiant vyriškumo išskirtinumą, atstūmi-mas dėl negalios. Adler įsitikinusi, kad amžizmas pažeidžia prigimtinės žmogaus teises, todėl būtina kovoti už visuomenę, kurioje amžius savaime ne-reiškia nei suvaržymų, nei apribojimų gauti darbą, nei išmetimo iš socialinės ar politinės erdvės (lyg valstybei valdyti nereikėtų patirties). Ji pabrėžia pagrindinę mintį, susijusią su gyvenimo pabaiga, – elgesį su sunkiai sergančiais senais žmonėmis priva-loma keisti. Neseniai pasibaigusi pandemija parodė – tik turtingųjų mažuma gali tikėtis, kad institucijos tinkamai pasirūpins jų sveikatos priežiūra.

Studijoje „Senti apgalvotai: pokalbis apie meilę, raukšles ir sąžinės graužatį“ Marthos Nussbaum filosofinis požiūris susiejamas su Saulo Levmore ekonominėmis bei juridinėmis išvalgomis. Abu

amerikiečius įkvėpė romėno Marko Tulijaus Cicero knyga „Katonas Vyresnysis apie senatvę“ (45 m. pr. Kr.). Nussbaum ragina pamiršti apibendrintus požiūrius į šį gyvenimo etapą, nes jie svetimi kritiniam mąstymui, verčiantys pasiduoti griežtai subordinacijos sistemai. Kad fizinis silpnumas, protinė anemija, konservatyvumas *a priori* siejamas su vyresnio amžiaus žmonėmis, yra tiesiog nežinojimo vaisius, tą patvirtina aktyvi senjorų veikla įvairiose viešosiose ir privačiose sferose. Nussbaum, pritar-dama Ciceronui su Katonu, teigia, kad visi malonumai, įskaitant kūniškuosius, yra pasiekiami, tam nėra būtinas jaunas kūnas.

Nussbaum, remdamasi evoliucine psichologija, pažymi, kad net maži vaikai jaučia antipatiją senatvei, galimai susijusią su biologine reprodukcijos tvarka. Tai paaiškintų ir filosofės aprašomą nesėkmingą seksualinį, emocinį brandžios moters gyvenimą. Tačiau žmonės visada pasiduoda emociniams impulsams, gyvybės išsaugojimo ir savisaugos instinktui, nebent mirtų jauni, ko tikriausiai niekas nenorėtų patirti. Dabartinis elgesys su vyresniais negu penkiasdešimties metų žmonėmis atspindi galimą situaciją, kiekvieno iš mūsų laukiančią ateityje. Patys vyresnieji turėtų būti aktyvesni, kad pasipriešintų diskriminacijai, o jaunimas turėtų nepamiršti, kad visų laukia tas pats, nebent mirtume labai anksti.

Senatvė kartais nepalankiai vertinama dėl vis dar gyvuojančių prietarų, bet šis gyvenimo etapas yra nepaprastai įdomus. Kvaila stengtis, kad išvengtume tokios patirties! ■

Iš ispanų kalbos išvertė Austėja LISKAUSKAITĖ

Gisela Kozak Rovero. *Okey, boomer*. In: *Letras libres*, 2023.
<https://letraslibres.com/cultura/gisela-kozak-vejez-boomer/>

Dalia VABALIENĖ

AR TIKRAI KAIP PAVADINSI – NEPAGADINSI?

Esu pensininkė, mandagiai šnekant, senjora. Ne, ne ispanė, lietuvė. Dabar visi senyvi žmonės Lietuvoje vadinami senjorais (išvertus iš ispanų į lietuvių kalbą – ponais). Kodėl? Kad neįžeistų senatvės? Kad mandriau, kitoniškai skambėtų? Vakarų Europos tautos turi kreipinius į moterį *pani, frau, madam, sinjora, senjora* ir t. t., kurie visi literatūroje verčiami žodžiu „ponia“. Rytų tautos irgi turi tokius oficialius, mandagius kreipinius, pavyzdžiui, dabar tiurkų kalbose yra žodis *chanyam* – „mano ponia“.

Tarpukario Lietuvoje buvęs mandagus kreipinys į mažai pažįstamą žmogų „pone“ ar „ponia“ dabar daugeliui kelia šiurpulį. Šoka it nuplikytas karštu vandeniu: „Aš ne ponas, aš ne ponia!“ Jiems šis žodis vis dar reiškia turčių, išnaudotoją, kuriam vieta Sibiro platybėse. Jaunimui toks kreipinys atrodo labai senamadiškas, keistas, į visus dabar kreipiamasi vardais. O man keista, kai pakeliu telefono ragelį ir jaunas balselis iš *Tele2* sučiulba: „Ar su Dalia kalbu? Dalyte, pas mus didelės nuolaidos išmaniajam telefonui. Paskubėkit.“ Balselis malonus, ištreniruotas, bet kažkodėl susierzinu: „Kokia aš tau Dalytė! Tarp mūsų gal 60 metų skirtumas!“ Aišku, garsiai to nesakau, nes ji nekalta, tiesiog taip išmokyta, kad santykiai su klientais būtų šiltesni. Bet juk čia oficialus pokalbis, todėl man tai atrodo nepagarbu.

Anądien prie kasos prekybos centre susimoku už savo prekes kortele. Už manęs stoviniuoja vidutinio amžiaus moteris, kasininkė pradeda skaičiuoti jos

pirkinius. Girdžiu, pirkėja sako: „Čia ne mano, čia tos bobutės.“ Apsidairau, matau ant prekystalio tik savo neapskaičiuotas morkas, kitos bobutės eilėje nėra. Galvoje suskamba dainelė: „Turėjo bobutė žilą oželį, ei, džium džium džium...“ Kreivai nusišypsau. Pasirodo, aš ta bobutė. Sakoma, kaip pavadinsi – nepagadinsi, bet mano nuotaika šiek tiek sugenda. Na, sėniai visada niurzga, niekas jiems neįtinka. Ir aš ne geresnė. Visai nesizaviu ir „giminystė“, kai į mane, pavyzdžiui, daktaras ar kitas jaunas žmogus kreipiasi „močiutė“. Taip ir knieti suvaidinti labai nustebusią, paklausti: „Tai gal jūs mano vyro nesantuokinio sūnaus sūnus?“ Aišku, to nedarau, nes nuo daktaro priklauso mano sveikata. Be to, jis gal stengiasi būti malonus, nepasipūtęs.

Žodis „močiutė“ atėjęs iš senojo lietuviško kaimo, iš dainų su švelniausiais jausmais, o „ponu“ žmonės vadindavo miestelio vaistininką, viršaitį, daktarą, mokytą žmogų. Tačiau kaimas jau pasikeitė. Dabar ten gyvena daug mokytų jaunų ir senų žmonių.

Gerai, būkim senjorai. Bet kas atsitiko, kad lietuvių kalba nebemokame kreiptis į nepažįstamą žmogų? Pa-

vyzdžiui, eina gatve moteriškė ir pameta pirštinę. Ką man daryti? Šaukti „senjora, jūs pametėt“ arba „ei, jūs, sugrįžkite“, arba dar kitaip, jei iš kasdienybės išgijome mandagų kreipinį „pone / ia“? Negirdėjau, kad kas nors į vyresnį žmogų kreiptųsi žodžiais „senjora / e“.

Sovietmečiu visi buvome draugai. Viešai oficialus kreipinys į seną ar jauną žmogų „draugas Jonaiti, drauge Petraitienė“ nieko nestebino. Tai rusų kalbos žodžio *tovarišč* vertimas. Girdėjau šmaikštų šio žodžio etimologijos aiškinimą. Jis sudarytas iš dviejų rusiškų žodžių: *tovar* (prekė) ir *išči* (ieškok). Pasakojama, kad senovės Rusijoje pakelių plėšikėliai tykodavo važiuojančių turtingų pirklių, kuriuos pastebėję sustabdydavo ir vienas kitam šaukdavo: *Tovar išči!*

Lietuviškas žodis draugas / ė senjorams dabar tapo mįslingas. Kai vaikaitis pristato savo draugę, nežinai, ar jis dalijasi su ja lova, ar tik kokios nors paskaitos užrašais. Oi, ką aš čia... nukrypau nuo temos.

Žiniasklaidos priemonės trimituoja, kad seni žmonės nusipelno pagarbos, dėkingumo ir t. t. Užtektų ir paprasčiausiai mandagesnio kreipinio į juos... ■

**Prenumeruokite
KULTŪROS BARUS
ir įsitikinsite, kad su
skaitančiu skaitomasi**

Mėnesio prenumerata –
tik **2 Eur.** Užsisakyti galite visuose
Lietuvos pašto skyriuose.
Jei norite prenumeruoti žurnalą į
užsienį, su pristatymu oro paštu, tai
kainuos **5 eurus į Europos šalis,
7 eurus į JAV, Kanadą ir kt., 8 eurus į
Australiją** (arba kita valiuta pagal esamą
kursą). Norintys už(si)sakyti
Kultūros barus į užsienį turėtų sumą už
tiek mėnesių, kiek žurnalą prenumeruos,
pervesti į sąskaitą
LT56 7044 0600 0114 2623,
AB SEB bankas, Svift kodas CB VILT2X.

Raminta JURĖNAITĖ

TYLI, TAČIAU IŠKALBINGA PAINIAVA

Algimanto Jono Kuro retrospektyva NDG

Nėra didesnio malonumo tapybos mylėtojams kaip apsilankyti garsaus, talentingo menininko retrospektyvoje. Būtent tokia paroda „Algimantas Jonas Kuras. Himnas perskilusiai šypsena“ jų laukia Vilniuje, Nacionalinėje dailės galerijoje.

Tai puiki proga vienoje vietoje pamatyti po įvairias kolekcijas pasklidusius kūrinius. Daug eksponatų atkeliavo iš Lietuvos Nacionalinio dailės, M. K. Čiurlionio ir MO muziejų bei paties autoriaus dirbtuvės. Per šešiasdešimt kūrybos metų menininkui buvo svarbus privačių kolekcionierių palaikymas. Be kūrinių iš Visvaldo Neniškio, Vladimiro Tarasovo, Zigfrido Jankausko, Vidmanto Martikonio, Dangio Babiko, Gintaro Rinkevičiaus, Irenos ir Vytauto Butrimų, Ramunės ir Roberto Laucių, Mindaugo Rusecko, Loretos ir Miko Vaicekauskų, Evaldo Rimšelio rinkinių ir daugelio kitų skolintojų tokia išsami, daugiabriau- nė retrospektyva būtų neįmanoma.

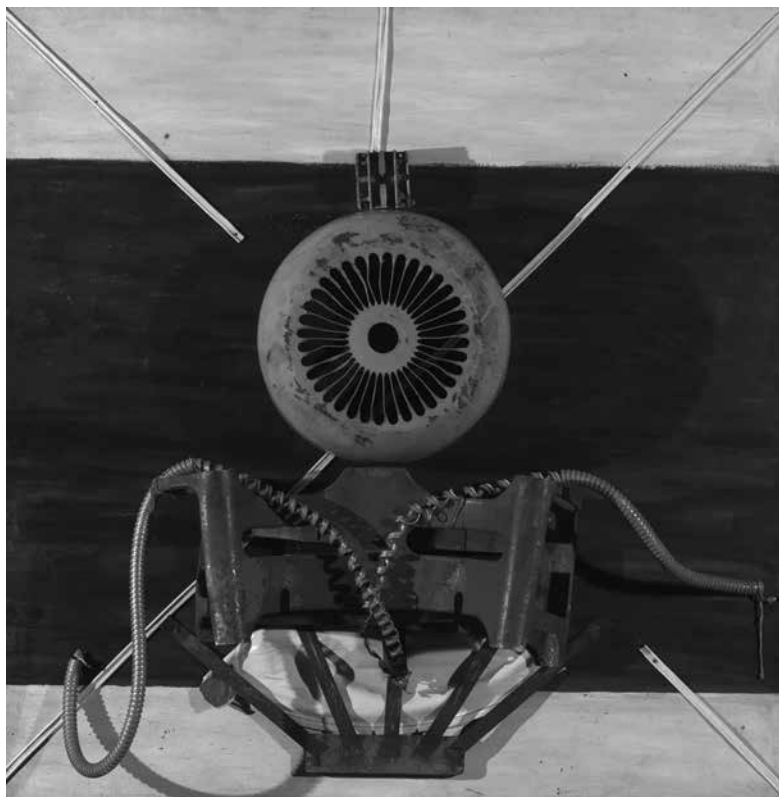
Parodos kuratorė Jolanta Marcišauskytė-Jurašienė kūrinius eksponuoja ne chronologiškai, o pagal temas ir motyvus, rasdama vietas ne tik dideliems paveikslams, bet ir mažiems eskizams, piešiniams. Kuras yra vienas iš nedaugelio savo kartos tapytojų, skyręs nemažai dėmesio gilesnėms intelektualinėms kūrybos proceso refleksijoms. Jas dienaščiui artima forma užsirašinėjo, kai kada tuos užrašus draugams dirbtuvėje paskaitydavo. Dalį šių minčių paskelbė savo albume. Parodoje šalia paveikslų

pateikti šiuos taiklius, kai kada kandžius apmąstymus – puikus kuratorės sumanymas. Paties tapytojo komentarai padeda suvokti jo siekius, sukuria gyvo pokalbio su intelektualiai provokuojančia asmenybe iliuziją. Kūrybinio proceso išeities tašką atskleidžia ir eskiziški piešiniai.

Deja, tinkamai pasigėrėti paveikslais šiek tiek trukdė pernelyg daug inscenizacijos. Architektės pasirinkta mėlyna milžiniškų stendų spalva slopino tapybos koloristines subtilybes, o šviesų dailininkas kai kuriuos paveikslus panardino į prietamą.

Retrospektyva suteikė puikią progą išvysti anks- tyvuosius Algimanto Kuro paveikslus. Šie nedideli kameriniai 1967–1969 m. kūriniai – natiurmortai su medinėmis šventųjų figūrėlėmis, gėlių vazonais, scena kavinėje, įsimylėjėlių porė ar gamtos peizažai sužavi lyriška nuotaika, eskiziška tapyto maniera, išraiškingais spalvų deriniais. Tačiau autorius dar tiesiog mokosi iš arsininkų ir fovistų.

Kuro dėstytojai Dailės institute tuo metu puoselė- jo klasikinio modernizmo tradiciją, bet jau buvo jun- tamasis pasikeitimų poreikis. Naujų kelių paieška 1970 m. pradžioje paskatino Kurą kartu su buvusiais ben- drakursiais Kostu Dereškevičiumi, Arvydu Šalteniu, Algimantu Švėgžda ir Algirdu Taurinsku susiburti į neformalią grupę. Ėmė rengtis bendrai parodai. Anot Kuro, po diskusijų jie apsisprendė „*vengti es- tetizavimo*“ ir plėtoti „*aktyvų kritišką realizmą*“. Vil-

Algimantas Jonas KURAS. Asambliažas nr. 4. 1976. LNDM eksponatas ir nuotrauka

niaus dailės salone (anuo metu P. Cvirkos ir V. Kapsuko gatvių sankryžoje, dabar Pamėnkalnio galerija) 1973 m. vasario 13 d. atidarė bendrą parodą. Po jos didelės sėkmės Kuras, Švėgžda, Šaltenis ir Dereškevičius daug laiko praleido kartu. Jie darė vienas kitam įtaką, bet kiekvienas išryškino savo individualią raišką. Lietuvių modernistinės tapybos tradicija, persmelkta dramatiško romantizmo, provokavo jaunatviškai deromantizuoti siužetus ir motyvus. Šalies šiuolaikinės tapybos istorijai ne mažiau svarbus jų posūkis nuo klasikinio modernizmo prie savo laikmečiu būdingų meno krypčių.

8-ojo dešimtmečio pradžioje Kuras ir jo bendražygiai impulsų sėmėsi iš poparto. Tai visų pirma domėjimasis kasdieniniais daiktais, koliažinėmis kompozicijos struktūromis, asambliažais. Viliojančius konsumeristinius poparto objektus pakeitė niūriais sovietinės kasdienybės motyvais, vaizduodami juos

groteskiškai, suteikė šiai kryptiai naują turinį. Ryškiausi pavyzdžiai – Kuro paveiksliukai „K. geležinkelio stotyje“ (1972), „Mimikos pratimai“ (1970), „Tokios melodijos motyvas“ (1972), „Trys autoportretai“ (1971), „Natiurmortas su elektrine plytele“ (1972), „Natiurmortas katilinėje“ (1974).

Šalia groteskiškų motyvų Kuras tais pačiais metais nutapė dramatiškus paveikslius „Sproguš minai“ (1971), „Avarija ore“ (1972), skirtus trauminiams vaikystės prisiminimams. Kaime prie Šakių jis, būdamas vaikas, karo pabaigoje matė liepsnojančius lėktuvus, o pokariu – dirvose sproginėjančias minas. Tirštame dangaus mėlyje pabirusios liepsnojančios skeveldros tapo mirties simboliu. Šalia šių reginių dailininkas tapė ir ištuštėjusius, asketiškus, ramybe alsuojančius gamtos peizažus.

Iš motyvų įvairovės galiausiai išskristalizavo pagrindinė Kuro paveikslų tema – gamtoje rūdijanti ir dūlanti

technika. Pievose, arimuose riogso išklere agregatai, aplūžę dviračių ratlankiai, metalinių lovų karkasai. Jau ir ankstyvuojų periodu paveiksle „Sėdinti plokštumoje“ (1969) tapytojas žmogaus kūnui nesuteikė materialumo, o vėliau peizažuose liko tik ant karkasų pakabinti švarkai, apsiaustai. Visi žmonių naudojami objektai yra kontrastas vešliai žalumai, dangaus ar vandens mėlynei, o prietemoje įgauna net antropomorfinių bruožų.

Kurą domina žmonių veiklos pėdsakai. Paveikluose gamta ir technika – nesutaikomos priešybės. Kurą domina tik seni daiktai, jų irimas chaotiškos netvarkos apsuptyje. Čia jis išvelgia grožį. Žemės grumstams, vešliai žolei, lapams, nudžiūvusioms šakoms, metalo rūdims tapytojas atkakliai ieško spalvų ir faktūrų atitiktens. Kurui visada pavyksta jį ne tik rasti, bet ir suintensyvinti. Kompozicijų fragmentiškumas sukuria įspūdį, kad pasakojimas tęsiasi, len-

gvai trūkčiodamas, bet neprarasdamas intrigos. Ypač paveikūs paveikslai „Peizažas su atspindžiu“ (1979), „Vielinis karkasas ir rūbas“ (1980), „Natiurmortas pajūry“ (1985), „Situacija N. teritorijoje“ (1990).

Šalia tapybos paveikslų eksponuojami asambliažai atskleidžia dar vieną Kuro pasaulėjautos pusę, kupiną žaidybiško išradingumo ir humoro.

Asambliažai apeliuoja į dadaizmo, siurrealizmo palikimą, bet Kuro išeities taškas ypač artimas poparto pradininko Roberto Rauschenbergo 1953–1955 m. sukurtai naujai tapybos formai *Combine paintings*, kai rastų daiktų koliažai papildomi abstrakčiąja tapyba. Pastarąjį metodą plėtojo ir Kuro bendraminčiai tapytojai Raimondas Martinėnas, Viačeslavas Jevdokimovas-Karmalita. Trise jie galerijoje „Arka“ 2008 m. surengė asambliažų parodą „Panašumas nepanašume“, kiekvienas savaip siedamas tapybą su kasdieniškais daiktais. Bičiulius vienija ir džiazio pomėgis, parodoje jie rėmėsi bendra improvizacija.

Kuras taikliai apibūdino savąjį asambliažų kūrimo būdą: „*Įvairius daiktus vietoj to, kad nutapyčiau, suvarau į vieną „sceną“ kokioje nors plokštumoje ir sugretindamas, supriešindamas verčiu vaidinti visai kitokią rolę negu jų ankstesniame gyvenime. Kas atsitinka įdomiausia, palieku apmąstymams, abejonėms iki kito seanso. Taip kristalizuojasi siužetas. Labiau siai man patinka, kad jis būna absurdiškas, bet vis dėlto turintis logikos. Šlifuoju tol, kol pavyksta sukurti universalų karkasą – intrigos griaučius, ant kurių paskui kas nors vaizduotės dėka galėtų prisiauginti savojo turinio „mėsos“.*¹

Tapytojo pasakojamose istorijose pagrindinis vaidmuo tenka su makabrišku humoru traktuojamam gyvenimo laikinumui, mirties simbolikai. Į asambliažus įterpiamos metalinės gėlės iš antkapinių vainikų. Irimas, nyksmas atskleidžiamas, pasitelkiant tuos pačius kaip ir tapybos paveiksluose vaizduojamus daiktus – surūdijusių prietaisų ir įrankių lūženas, perskilusių lėkštę. Šių radinių rinkinį papildė seni guminiai žaislai, nutrauktos lėlių galvos ir kojos, dekoratyvinės keraminės statulėlės. Pats makabriškiausias šios Kuro asambliažų ikonografijos

motyvas – nulipdyta ar nutapyta šypsenos praverta burna, neatsiejama nuo kaukolės simbolikos („Kompozicija su burna raudonomis lūpomis“, 1972).

Kuras rašė: „*Šypsena. Atidengti dantys. Kuo platesnė šypsena, tuo daugiau matyti kaukolės.*

Jau daug metų stebiu šį reiškinį... Visos kaukolės (grožio konkursuose bene išraiškingiausios) – kuo grėsmingesni dantys, tuo gražiau. Moteris tik prakleidžia švelnių lūpų užuolaidėlę, o ten spindi koraliniai rifai.

*P. S. Kiek mačiau kaukolių, visos plačiai šypsosi. Tai mūsų ateitis. Juk visokie kristalai, amžinai (beveik) išliekantys, turi žavesio. Mirusių žmonių ilgiausieji išlieka kaulai. O ypač dantys. Jie nuolatos juokiasi.*²

Visus šiuos elementus skirtingomis kombinacijomis Kuras klijuoja ant lygiai arba gestiškai ištapytos plokštumos. Šis fonas gali būti visiškai abstraktus kaip ir siena, nudažyta aitriomis dangaus, dirvos, pievos spalvomis.

Asambliažai sudaro daug mažesnę negu paveikslai, bet jam ypač svarbią kūrybos dalį. Kuras surengė net dvi jiems skirtas personalines parodas – „Piešiniai, daiktai, pusmeniai“ (2000) ŠMC, „Algimantas Kuras. Asambliažai / Assemblage“ (2002) galerijoje „O11“.

Kuras tvirtina: „*Neturiu specialaus tikslo savo menu iliustruoti ar propaguoti kokias nors politines ar dorovines pažiūras. Tačiau visa, ką darau, galbūt nesąmoningai kam nors pritaria ar prieštarauja. [...]*

*Vis iš naujo noriu nutapyti kokią „iškankintą plotą“. Svarbiausia natūrali, sudėtinga kaip gamtoj tonų dėsningumo ir atsitiktinumų painiava!*³

Retrospektyva nacionalinėje galerijoje įtikina, kad šį tikslą pavyko pasiekti – Kuro „painiava“ tyli, bet kartu iškalbinga. ■

¹ Algimantas Jonas Kuras. Tapyba. Piešiniai ir gyvenimo užrašai. Asambliažai. Vilnius: *Vilniaus dailės akademijos leidykla*. 2009, p. 178.

² Ten pat, p. 162.

³ Ten pat, p. 114.

RASOS JUNDULAITĖS PASAKĖČIOS

Apie parodą „Auklėjimas“

Greičiausiai kada nors esate bent trumpam išispraudę į svetimus arba tiesiog per mažus batus, o gal dėl grožio mėginote ilgesnį laiką vaikščioti su visiškai jums netinkamais? Jausmas ne iš maloniųjų. Panašų diskomfortą, kokį sukelia per maži batai, pajutau, apsilankiusi parodoje „Auklėjimas“. Užupio Meno Inkubatoriaus galerijoje patekau į provokatyvią aplinką, o mažo mastelio objektai dėl įvairių priežasčių kėlė nerimą ir sumaištį.

Batai, batukai, klumpės, kurpaitės, kurpaliai, kano-pa, ramentai, mediniai, geležiniai, natūralūs, inspiruoti pasakų arba iš kasdieninės aplinkos, – pagrindiniai eksponatai. Parodos idėja Rasai Jundulaitei kilo prieš porą metų, netekus artimojo. Visi objektai – *ready-made* – yra tikras „*nevilties dizainas*“ (šį terminą skolinuosi iš Rudolfo Levulio, sugalvojusio projektą, ką žmonės pasigamina patys, kad užpildytų tai, ko trūksta kasdienybėje). Jie keistoki, negražūs. Na, bet čia juk ne batų parduotuvė, modifikacijų įvairovė – parodos stiprybė, nes kiekvienas atskirai yra šmaikščiai taiklus, metaforiškai talpus. Jundulaitei svarbus kontekstas, laikomas ne tik vertybinių ar elgesio kodų, praeities ir dabarties, bet ir meninių idėjų, spekuliacijų šaltiniu.

Parodos autorė batus pirmiausia sieja su „*sekimu tėvų pėdomis*“, avalynę parenka tarsi „*pėdsako simbolinės prasmės naratyvą*“. Su batais susiję daug pamokymų, patarlių, praktinių palinkėjimų: *Nemauk ant vieno kurpalio; Ženk į mokslą žingsnį platų, kad mažiau nuplyštų batų; Svetimos avalynės belaukdamas, ilgai vaikščiosi basas...* Tačiau batai kelia dar daugiau konotacijų ir asociacijų, negu rastume folklore, apimančių tiek socialinę sferą, tiek interpretuojamų kaip egzistencijos simbolis.

Iš trumpų savo pačios parašytų tekstų ir objektų menininkė sukūrė trimatę iliustruotą pasakėčią, kurią galima

priskirti didaktinės pakraipos žanrui. Ji neeiluota, veikiau dygliuota, satyrinė, pamokomoji, alegorinė. Ši pasakėčia apmąsto pačią didaktiką, jos prasmę ir poveikį. Pagal didaktikos taisykles perkurti objektai – pasakėčių atitikmuo, jiems menininkė taiko Ezopo, t. y. poteksčių, kalbą, atsiradusią Antikoje, bet ypač suvešėjusią sovietmečiu.

Vienas iš įsimintinų kūrinių – metalinės klumpės, tarsi atklydusios iš liūdnei pasibaigiančios lietuvių liaudies pasakos „Eglė žalčių karalienė“. Sunešioti jas – viena iš užduočių, kurias įveikusi Eglė galėtų aplankyti savo artimuosius jūros pakrantėje. Jeigu ragana nebūtų patarusi, kaip greičiau sunėšioti tą apavą, Eglė būtų užduoties neįvykdžiusi, neišvykusi pas gimines, tada Žilvinas nebūtų buvęs nužudytas, o vaikų nereikėtų paversti medžiais ir t. t. Koks pasakos moralas? Netikėk veidmainės raganos pamokymais?..

„Natūralios“ kilmės objektų vos vienas kitas, tačiau ir jie asociatyviai siejasi su parodos atmosfera. Arklio kanopa primena ne tokią tragišką, bet irgi labai graudžią lietuvių liaudies pasaką apie Jonuką, pavirtusį avinuku, ir jo sesytę Elenytę. Pasakos moralą menininkė perfrazuoja į šiek tiek kitokį: „*Negerk iš balutės, arkliau-pavirsi*“ (arba nieko nedaryk, nes tapsi kažkuo kitu), pačiam pamokymui suteikdama komiško. Keturi mediniai kurpaliai („Aš tau ne malka“) pasitelkiami kūrybiškumui apmąstyti. Jundulaitė primena kitą pasaką – Pinokio istoriją apie kūrėjo ir kūrinio santykį. Galima pasigaminti dešinės ar kairės kojos kurpalį, bet gabaus amatininko rankose jie gali virsti skulptūrėlėmis. Kurpalių ir kūrybiškumo antipodas – vienišas balerinos puantas su viduje įsuktu sriegiu („Suk, suk ratelį“), panašus į prisukamą mechaninę baleriną, besisukančią skambant optimistinei melodijai – *Repe-*

Rasa JUNDULAITĖ. Iš parodos „Auklėjimas“

Jurgitė Kunigaitė. Nuotrauka

titio est mater studiorum. Ar kūrybiškumas – sunkus darbas ir nuobodus kartojimas?

Reikia jėgos, kad šakę įsmeigtum į medį, t. y. į tradicinę medinę klumpę net per mokomąją kaladėlę su paskutine abėcėlės raide Ž. Šis parodos eksponatas aiškiai primena, kad pamokymai niekam nėra malonūs, ypač jei nuskamba tiesmukai ir skaudžiai. Ne mažiau skausmingos „Batuoto katino šliopkės“ – tiesiog pelėkautų pora. Pirmiausia kūrinį galima perskaityti pažodžiui – begaudydamas pelę, katinas pakliūva į spąstus. Tačiau kalbama ne apie katino ir pelės santykius, bet apie atsakomybę, nes noras globoti gyvūnus (kirpti jiems uodegas ir nagus, valyti dantis) lydimas dvejonų, ar mūsų globa gyvūnų neįkalina.

Nuolatinis auklėjimas arba didaktika labai būdinga istorinės patirties traumuotiems lietuviams, tačiau kasdienybėje to jau net nepastebime. Praeitį su dabartimi supina medinis objektas, primenantis skaitytuvus sovietmečio parduotuvėse. Sukurtas iš dviejų liniuočių, vietoj medinių burbulų autorė uždėjo pirštukus, „nusuktus“ nuo mažų medinių modeliukų, naudojamų per piešimo pamokas, bene labiausiai asocijuojasi su nuolat pikta, viską žinančia pardavėja-mokytoja.

Menininkė analizuoja konkrečias kasdienes situacijas, tačiau dėl kontekstualumo, universalumo ir

įvairių konotacijų objektai nėra vienpusiškai išlukšteni. Kartu primena, kad kūrinys apima ir menininko, ir suvokėjų požiūrius. Menas plačiąja prasme byloja Ezopo kalba, kuri sklidina poteksčių ir atveria patirtis, apie kokias joks didaktas net nesvajotų.

Parodoje yra ir tiesiog (ne)reikalingų daiktų iš kasdieninės aplinkos – sudužusi taurė, medinis oblius ir kt. Ekspozicijų salės dešinėje pastatytas varinis praustuvas su vienkartinėmis pirštinėmis primena praūžusią pandemiją, neišvengiamai kyla dviprasmiška dilema, kas geriau – plauti rankas, užsimovus vienkartinę pirštines, ar jas užsimauti, nusiplovus rankas?

Parodos autorė kiekvienais metais vyksta į *Whattansu* patyrimines stovyklas, kurių dalyviai patenka į nekomfortiškas situacijas ir tokiu būdu mokosi su jomis susitvarkyti. Ši patirtis akivaizdžiai prisidėjo, kuriant „Auklėjimo“ eksponatus.

Rasa Jundulaitė – plačių interesų ir intencijų menininkė, ieškanti sąsajų tarp juvelyrikos, tekstilės, kitų meno sričių. Paradoksaliai manipuliacijos, šmaikštavimas arba ironizavimas rimtu veidu, kiekvienoje parodoje kvestionuojantys mąstymo standartus, yra menininkės „arkliukas“.

METAFORŲ TEATRAS IŠ MEDINIŠKIŲ

Dalydamas autografus, dažnai piešiu veido kontūrą, virstantį raide „S“. Po to rašau – *Stasys*. Paskutinės raidės „s“ linija kyla į viršų, ten susijungia su pirmą vietovės arba žmogaus, kuriam skiriamas autografas, vardo raide.

Kartą, kurdamas plakatą savo parodai, nupiešiau siluetą, kuriame iš viršaus į apačią įkomponavau taškus – Mediniškiai, Panevėžys, Kaunas, Vilnius, Varšuva.

Toks savotiškas mano jaunystės žemėlapis.

Mediniškiai – kaimas už Smilgių, Rozalimo pusėn, važiuojant Pakruojo link. Ten prabėgo pirmieji vaikystės metai – nuo 1949 iki 1955-ųjų. Prisiminimų išlikę vos keletas. Paprasta sodyba netoli kelio. Tėvas pasakojo, kad karo metais iš lėktuvo numesta bomba užmušė jo seserį. Tėvo artimieji ilsisi Smilgių kapinėse.

Laukdami kunigo su šventaisiais paveikslėliais apsilankymo, aš ir sesės Apolonija, Genutė žaisdavome visokius žaidimus. Išlikusi viena nuotrauka: prie gėlių krūmo tėvai Leonardas, Alfonsa ir mes, trys vaikai.

1956 m. tėvai nutarė persikelti į Lepšių kaimą prie Panevėžio. Ten gyveno trys keistuoliai broliai Kriščiūnai, – Juozas, Petras ir Napalys. Juozas netrukus mirė, o Petras ir Napalys tapo mūsų kaimynais kitame trobos gale, kur sumūryta kaimiška duonkepė krosnis. Savo įspūdžius aukštaičių tarme aprašiau poemoje „Giedanti gaidžio galva“ – čia susipina realybė su fantazija, fotografijos su

piešiniais, tikri vardai, kalbantys gyvuliai, paukščiai, augalai.

Tų namų nebėra. Parodoje „Pamatai“, vykusioje 1996 m. Panevėžyje, galerijoje XX, juos įamžinau sukurdamas trijų dalių instaliaciją:

1. Svirnas, kur supilti įvairių spalvų grūdai – rugiai, kviečiai, miežiai, avižos, žirniai.

2. Gyvenamasis namas: vienoje pusėje kambarys-seklyčia su penkiomis lovomis, spinta, stalu. Kita-

me namo gale kamara-virtuvė. Ant lentelių nupiešiau, kur stovėjo krosnis, Napalio ir Petro lovos, skrynia.

3. Tvirtas. Jo pamatų rėmuose – žemė. Ten savo kampus turėjo karvė, arklys, kiaulės, vištos, žąsys.

Pradinę mokyklą baigiau Lepšių kaime, po to mokiausi Panevėžio I vidurinėje, papildomai pasirinkęs vokiečių kalbą. Mokytojas Kovalevskis pastebėjo, kad man sekasi piešimas. Parašiau pirmus straipsnelius į Panevėžio laikraščius. 1964 m. įstojau į Kauno Stepo Žuko taikomosios dailės technikumą, Meninio odos apipavidalinimo skyrių. Bandžiau rasti atsakymą į klausimą, kas yra menas? Kompozicijos dėstytojas Eugenijus Jovaiša man atvėrė akis.

Linoleumo raižinių technika pradėjau kurti ekslibrisus draugams, mokytojams. Įdomu, kad japonai, rengdami mano parodą Tokijyje 2019 m., ir į ją, ir į katalogą įtraukė ankstyvuosius ekslibrisus. Ką tolimo krašto žmonės juose išvelgė? Ko gero, formos paprastumą, tai, kad kiekvienas turi savitą idėją, išreikštą turinį.

Iš Kauno kelias atvedė į Vilniaus dailės institutą (1968–1973). Gyvenau bendrabutyje, atsidėjęs vien studijoms, grafikoms ir tapybos užsiėmimams, nesigriebiau jokio uždarbiavimo. Kelrodžiai buvo dėstytojai Jonas Švažas, Rimtautas Gibavičius. Iki šiol atsimeņu kiekvieną jų pastabą – tai buvo reiklumo sau pamokos.

IMKIET MANE IR SKAITYKIET – ekslibrisas Vilniaus universiteto bibliotekos jubiliejui buvo priimtas į parodą, paskelbtas kataloge. Pradėjau gauti laiškus iš įvairių šalių ekslibrisų kolekcionierių. Tokia kelio į pasaulį pradžia.

Po pusšimčio metų – 2023 m. gruodžio 22 d. – Madeiros saloje, Ponta Delgada, viešbučio *Monte Mar Palace* 319 kambaryje, žiūrėdamas į šėlstančią jūrą, mažčiau apie nueitą kelią, eskizų knygelėje surašiau miestus, kuriuose lankiausi dėl savo parodų arba atsiimti apdovanojimų, arba dalyvavau žiuri, kūriau meno pleneruose. Tokių miestų daugiau kaip šimtas: Paryžius, Vakarų Berlynas, Berlynas, Bratislava, Troisdorf, Ženeva, Ciurichas, Čikaga, Leiksaidas, Detroitas, Kanzas Sitis, An Arboras, Majamis, Bostonas, Niujorkas, Pitsbergas, Barselona, Vašingtonas, Tokijas, Saporas, Otaru, Mijadzakis, Osaka, Los Andželas, Pertas, Meksikas, Helsinkis, Stokholmas, Oslas, Seulas, Lionas, Strasbūras, Londonas, Briuselis, Douarnenezas, Kemperas, Kanas, Kompjenas, Šomonas, Rabatas, Bengaloras, Kočis, Goa, San Luis Potosi, Oachaka, Puerto Valjarta, Barkisimetas, Roma, Neapolis, Verona, Bolonija, Venecija, Tarantas, Podžo, Milanai, Florencija, Amsterdamas, Grenoblis, Budapeštas, Orhusas, Odensė, Lubliana, Belgradas, San Marinas, Kotbusas, Terezinas, Lahtis, Dublinas, Golvėjus, Kastelas di Ama, Mikelis, Esenas, Khumoinenas, Liuksemburgas, Atėnai, Alanija, Šiofokas, Taškentas, Buchara, Hamburgas, Nešatelis, Talinas, Ryga, Daugpilis, Sofija, Varšuva, Krokuva, Poznanė, Gdanskas, Torunė, Vroclavas, Liublinas, Balso, Olštynas, Malborkas, Plockas, Zakopanė, Bydgoščius, Sopotas, Gdynė, Žemutinis Kazimieras, Radomas, Katovicai, Zamostė, Kelcai, Žešuvas, Suvalkai, Seinai, Klodzkas, Kališas, Košalinas, Elbingas, Slupskas, Liubinas, Arlamovas, Vilnius, Tauragė, Šiauliai, Panevėžys, Kaunas, Daugpilis, Smilgiai, Dreverna, Palanga, Marijampolė, Ukmergė, Trakai...

Tiek pasaulio miestų, miestelių – visur kviestas, lauktas, sutiktas. Kodėl? Matyt, mano plastinė kalba žmonėms nuo Niujorko iki Tokijo daro ypatingą poveikį, sužadina naujas, iki tol nepatirtas emocijas. Šią plastinę kalbą atradau, kurdamas grafiką ir miniatiūrinę tapybą, po to pričiau iliustracijoms, vėliau plakatams. Tai metaforų teatras, dažniausiai būna trys veikėjai, tarp kurių atsiranda mano surežisuotas sugestyvus ryšys.

Grafikoje dominuoja oforto ir akvatintos technika. Miniatiūrų tapyboje – tempera, guašas, akvarelė ant juodo sudrėkinto popieriaus. Ši 1974 m. mano išrasta unikali technika dar niekur nematyta ir niekieno neperimta. Ja iliustravau daugumą knygų, pradėdant „Robotu ir peteliške“, „Batuotu katinu“ ir kt.

Tapyboje ant popieriaus karaliauja pastelė, kurios subtilumus įvaldžiau 1985 m., viešėdamas Vakarų Berlyne.

Amerikoje 1986-aisiais pradėjau naują etapą – pastelinės kaukės vaiko rankose tapo naujomis fotovizijomis, apie jas netrukus parašė Stevenas Heleris JAV meno žurnale *Graphis*, paskelbė publikaciją Vokietijos *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. Tokią pat plastinę kalbą pasitelkiau kai kuriems plakatams, naudojau knygoje vaikams. Akumalio Ramachanderio „Mažoji kiaulytė“ (*Little Pig*) – pirmoji pasaulyje tokiu būdu iliustruota knyga.

Kritikams sunku mano kūrybą klasifikuoti, priskirti kokiai nors srovei. Nelengva ir atspėti, kokio krašto menas yra padaręs didžiausią įtaką.

Per pasaulį keliauja tarptautinė paroda „Vaizduotės meistrai“ (*Les Maîtres de l'Imaginaire*), surengta vieno Ženevos fondo. Apie penkiasdešimt kūrėjų iš įvairių pasaulio kraštų. Aš esu vienintelis iš Europos Šiaurės. Kai kuriuos dailininkus pažįstu asmeniškai. Tikiu, kad ši paroda atkeliaus ir į Panevėžį, į *Stasys Museum*. Mielai papasakočiau, paaiškinčiau, kas, mano supratimu, yra vaizduotė.

Esu vaizduotės vaikas, žiūrintis į pasaulį per jos akinius. Visada pasirengęs apie tai kalbėti, nusiteikęs padėti žmonėms, norintiems suvokti meną.

Mano kūryboje dažnai išnyksta ribos tarp tapybos ir iliustracijos, tarp fotografijos ir grafikos, tarp skulptūros ir scenografijos, tarp piešinio ir

freskos. Kūryba sklidina netikėtumų. Taip ir turi būti.

2023-iaisiais buvo mano kūrybos penkiasdešimtmetis. Galima švęsti arba ne, bet Varšuvos nacionalinė meno galerija *Zachęta* surengė šiai sukakčiai skirtą personalinę parodą „!Reakcijos“. Ją kuravo geras Stasio kūrybos ekspertas, mano sūnus Ignacis, kurį jau daug metų laikau savo dešiniąja ranka.

Dirbtuvė / ateljė / studija – tai svarbu kiekvienam kūrėjui. Pabandyčiau keliais žodžiais apibūdinti tam tikrus man reikšmingus taškus.

Lepšiai prie Panevėžio

Kūrybos kelias prasidėjo, galima sakyti, Lepšių kaime. Kambaryje prie lango stovėjo siuvimo mašina. Kai būdavo uždaryta, jos paviršiaus man pakako tapyti miniatiūroms. Vėliau to paties namo palėpėje įsirengiau kambarėlį, kuriame piešiau arba, uždengęs langą, raudonoje šviesoje ryškinau nuotraukas – įamžinau tėvus, seseris, kaimynus, kaimo aplinką. Šią pirmą dirbtuvę prisimenu taip ryškiai, lyg būčiau lankęsis ten vakar.

Dubai

Mamos gimtinė – Dubų kaimas, išlikęs iki šių dienų, nuo Panevėžio nutolęs apie 20 km. Retkarčiais nors trumpam stabteliu, ten piešiau iliustracijų ciklą savo poemai „Giedanti gaidžio galva“. Toje knygoje yra nuotraukų ir iš Lepšių kaimo. Dubai įamžinti LRT filmų cikle „Kelias į namus“.

Pasažo skersgatvis, Vilnius

Baigęs mokslus Vilniaus dailės institute, 1973 m. praleidau bendrabutyje Cvirkos gatvėje, po to persikėliau į Moniuškos gatvę, čia gyvenau iki pat išvykimo į Varšuvą 1980-aisiais. Tikroji dirbtuvė buvo Pasažo skers-

gatvyje – Filharmonijoje dirbau dailininku. Atlikęs visus pavestus darbus, dažniausiai vakarais imdavausi kūrybos. Čia 1976 m. sukūriau didelį ekslibrisų ciklą, nutapiau fotorealistinį triptiką, skirtą tėvams, kaimynams – Petruui ir Napaliui. Šis kūrybos etapas trumpas, nes po tarnybos tarybinėje armijoje pasukau metaforos, vaizduotės pusėn.

Noakowskio gatvė, Varšuva

1980 m. atvykau į mažą butą Bednarskos gatvėje, ten laukė šeima, buvo mažas staliukas kūrybai. Dominavo miniatiūros, piešiniai žurnalams *Literatura*, *Polityka*. Ieškojau dirbtuvės. Keleriems metams išsinuomojau kambarį *Noakowskio* gatvėje. Tuo metu daugiausia tapiau tempera ant nedidelių juodo popieriaus lakštų, iliustravau nemažai knygų tiek vaikams, tiek suaugusiesiems. Pasipylė apdovanojimai, parodos, kelionės. 1987-aisiais, kai atvyko BBC ekipa, vadovaujama Pawelo Pawlikowskio (po kurio laiko šis režisierius pelnė *Oskarą*), filmavo mano dirbtuvės kieme – per atidarytus langus žvalgėsi žmonės su mano sukurtomis pastelinėmis kaukėmis. Poetiškos, įsimintinos scenos.

Lubelska gatvė, Varšuva

2005–2019 m. nuomojau 262 m² dirbtuvę *Lubelskos* gatvėje, prie Varšuvos rytinės traukinių stoties (*Warszawa Wschodnia*). Čia tikras rojus kūrybai. Didelio formato tapyba ir meninė fotografija su daugybe modelių, ant scenos – įvairūs rekvizitas. Filme „Svečiuose pas save“ (*Gościem u siebie*, 2009, rež. Arkadiuszas Biedrzycki's) įamžinta kūrybinio proceso dalis – pastelių ciklai. Pirmas aukštas – patogiu išvežti, parvežti darbus. Patogu iš stoties vykti į oro uostą. Bet visa tai jau praeitis. LRT filmų cikle „Kelias į namus“ kai kurios scenos įamžino šią dirbtuvę.

Górki šalia Varšuvos

Tą vasarnamį įsigijau iš lenkų pianisto, kuris išvyko gyventi į Prancūziją. Tai buvo mano vasaros ateljė, joje nutapiau aliejinių darbų ciklą. 1999 m. grįžęs iš Italijos, gavau pranešimą: *Dega jūsu dirbtuvė*. Gaisrininkai užgesino, bet liko tik medinio pastato griaučiai, sudegę paveikslai, piešiniai, kaukių fragmentai, apdegę katalogai, knygos.

Kai atvyko fotografas Arūnas Baltėnas, padarėme ciklą aranžuotų fotografijų, kurių dalis sudėta į knygą „Stasys Eidrigėvičius“ (išleido Lietuvos dailininkų sąjungos leidykla). Tai, ko nepasiglemžė ugnis, lyg teatrinė scenografija stovi iki šiol, tarytum lauktų naujo filmavimo.

Doľny šalia Žemutinio Kazimiero

Tikras vasarnamis pakalnėje prie kelio. Ten sukūriau ciklą „Liūdesėliai“ (dalį jo padovanojau *Stasio muziejui*). Šie kūriniai 1992 m. keliavo į Japoniją, į Prancūziją, 1993-iaisiais – į Vilnių. Japonų menininkas Seitaru Kuroda pasiūlė, kad šalia to vasarnamio mudu atliktume performansą. Kūrybinius veiksmus tarp žydinčių saulėgražų stebėjo filmavimo kamera.

Ten, saulėgražų lauke, atlikau akciją, skirtą Vincenui van Goghui, ten Elżbieta Dryl-Glinska kūrė filmą Lenkijos televizijai. Ten sūnus Ignacis padarė mano fotoportretą su teptukais aplink galvą – ši fotografija apskriejo visą pasaulį ant pakvietimų, plakatų, katalogų. Ten 1999 m. mane aplankė žymus meno istorikas Józefas Grabskis, nutaręs Krokuvoje, *Pałac Sztuki*, surengti parodą, išleisti didelį katalogą „STASYS 50“. Projektas realizuotas neįtikėtinai greitai – per du mėnesius.

Paryžius

Dvi metų trukmės viešnagės Paryžiuje – pirmoji *Cité internationale des arts* (1998–1999), antroji *Turenne* gatvėje (2003–2004).

Viešėdamas menininkų rezidencijų komplekse, Darnijai priklausančioje ateljė kūriau daugiausia pasteles.

Čerčilis piešia Stasį, 2023

Vėliau *Turenne* gatvėje nuomojaisi mažą galeriją ir minibutą virš jos. Ten ištisus metus rengiau savo parodas, kūriau kaukes, fotografijas ir pan.

Labiausiai įsiminė mados dizainerio Johno Galliano šou, į kurį mane pakvietė dukra Justyna, dirbanti *Dior* mados namuose. Tobulai sumanytas apie 20 minučių trukęs madų demonstravimas – iki šiol vienas stipriausių teatrinėjų reginių, kokius esu matęs.

Tokijas

Pirmoji viešnagė Japonijoje 1987-aisiais prasidėjo nuo parodos Sapore ir tęsėsi gal du mėnesius, keliaudama iš vieno miesto į kitą. Apsistoti Tokijyje pakvietė meno gerbėjas Shingo Noda. Jo kukliame bute tušu ant plono japoniško popieriaus nupiešiau didelį ciklą. Dalį jo 1993 m. parodžiau Vilniuje,

Šiuolaikinio meno centre (ŠMC). Japoniškus motyvus perkūriau pagal savo fantaziją.

Į dar vieną kūrybinę išvyką 1997-aisiais pakvietė Tokijo *Art Front Gallery*. Tada japonų pasakų motyvais sukūriau pastelių ciklą, dalis jo dabar priklauso MO muziejaus Vilniuje kolekcijai.

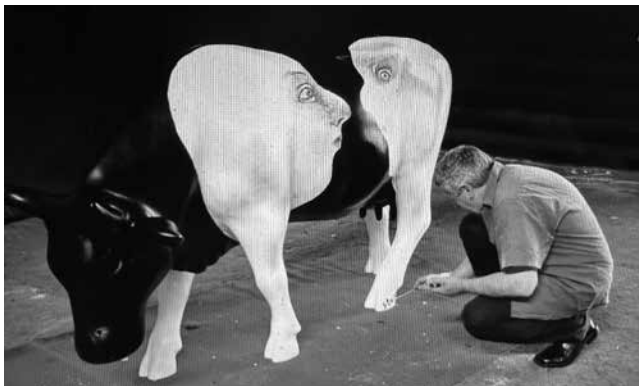
Japonijoje lankiausi gal keturiolika kartų, eskizų knygelėse įamžindamas begalinę šio krašto įvairovę, situacijas muziejuose, meno universitetuose, lygindamas japonų ir lietuvių nuoširdumą. Įdomiausia, kad Tekančios saulės šalyje stovi kelios mano skulptūros, Otaru mieste yra muziejus *Hiroko Mori & Stasys*. Japonų spaudoje apie mane paskelbta begalė straipsnių. Svajoju netolimoje ateityje parengti leidinį bei parodą „Stasys ir Japonija“.

Leiksaidas prie Mičigano ežero

Per mėnesio trukmės kūrybinę viešnagę erdvioje Leiksaido studijoje 1994 m. turėjau laisvę kurti didelio formato pasteles ir medinius „liūdesėlius“. Ten iš keturių spalvotų medinių molbertų sukurta instaliacija iškart buvo pastatyta aikštėje priešais įėjimą į tuo metu vykusią Čikagos tarptautinę meno mugę.

Pertas, Vakarų Australija

Mano parodoje Vilniuje 1993-aisiais apsilankęs Australijos menų festivalio direktorius Davidas Blenkinsopas pakvietė dalyvauti jo rengiamame festivalyje Perto mies-

te. Per pirmą kelionę į tą tolimą šalį apžiūrėjau būsimos ekspozicijos vietas ir pasirašiau sutartį. Antrąkart atvykęs pamačiau, kaip Menų mokyklos erdvė pritaikyta mano kūrybai. Viešnagė buvo įspūdinga – *Anderson* galerijoje profesionaliai eksponuotas naujų didelio formato pastelių ciklas. Miesto aikštėje parodžiau performansą „Ratai“. Tvyrant dideliam karščiui, milžiniški ratai sukosi ratu – vienas per smėlį, antras per akmenis, trečias per metalo drožles, ketvirtas per medžio šakas. Raudonas ratas netikėtai subyrėjo, metaforiškai simbolizuodamas Sovietų Sąjungos žlugimą. Tas festivalis labai įdomus, apimantis įvairias meno sritis. Prisiminimai kuo puikiau.

Pitsbergas, JAV

Rausdamasis archyvuose randu tris plonus katalogus *The Andy Warhol Museum*. Viename iš jų pilna autografų, piešinių, užrašų. Istorija ypatinga. Viešėdamas Čikagoje, gavau Ultra Violet kvietimą į Andy'o Warholo muziejaus atidarymo ceremoniją Pitsberge 1994 m. gegužės 13–15 dienomis. Skrendu. Dabar atsivertęs katalogą matau pasukbomis nupieštus savo eskizus, tarp jų nuorodą „6 aukštas“ ir piešinius – sparnai, bučinys, koja, taurės, delnas, penis, žvėris, gėlė, kėdė, sidabrinės skraidančios pagalvės, pjautuvas ir kūjis, kaukolės, kryžius, Mao, batai...

Varšuva

Kviestinis projektas atviroje erdvėje. Kiekvienas autorius gavo natūralaus dydžio baltą plastikinę karvę, kurią galėjo ištapyti kaip tik panorės. Mano idėja buvo aiški – tapant karvę juodai, išnyra baltas profilis, mano juodmargė su keturiais veidais, po du ant kiekvieno šono. Vienas iš dalyvių pasakė: Stasys atėjo – nutapė – išėjo, o mes vargštame, bandome tai vienaip, tai kitaip. Projekto finale vyko aukcionas. Už Stasio ištapytą karvę pasiūlyta aukščiausia kaina. Ta keturveidė dabar ganosi pas vieną kolekcininką arba jo pastogėje laukia šieno. ■

2024 m. pavasaris

„UŽUOVĖJA“ SAPIEGŲ RŪMUOSE

Ilgai lauktas Sapiegų rūmų atidarymas pagaliau įvyko, į juos smalsiai traukia vorelės lankytojų, kuriuos pasitinka specialiai šia proga sukurtas Mindaugo Navako „Porcelianas rūmams“. Abiejose pirmą aukštą juosiančiose galerijose menininkas išrikiavo keliolika skulptūrų – tai rūmų dekoravimo porceliano vazomis šiuolaikinė versija. Pagal tradiciją interjerus puošdavo trapiomis, prabangiomis polichrominėmis kinų porceliano vazomis. Navakas jas pakeitė daug didesnėmis, masyviomis, archajiškai grubiomis, baltai glazūruotomis skulptūromis. Ant cokolių pastatytos ar paguldytos skulptūrinės formos žadina prieštaringas asociacijas. Jų agresyvumas – užuomina į rūmų statytojo, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenės vyriausiojo vado Kazimiero Jono Sapiegos karo trofėjus. Tačiau kai kurios skulptūros primena šiuolaikinius industrinius gaminius iš porceliano. Būtent interpretacijų dvilypumas ir tinkamai parinktas santykis su galerijų erdvėmis lemia stiprų „Porceliano rūmams“ poveikį.

ŠMC, perėmusio Sapiegų rūmus, paroda – atsakingas projektas. Džiugina tai, kad parodos „Užuovėja“ kuratorių Edgaro Gerasimovičiaus ir Virginijos Januškevičiūtės sumanymas iš tikrųjų daro įspūdį. Pavadinimą įkvėpė lotyniškas įrašas fasade, skelbiantis, kad „iš griuvėsių pakilę didžiuliai rūmai kare pavargusių ramioje taikoje saugos“. Kuratoriai pabrėžia: „Pirmoji Sapiegų rūmų paroda siekia padėti atsiskleisti patiems rūmams ir su jų istorija susijusiems

pasakojimams. Ji lyg švelniu, perregimu sluoksniu užkloja daugybę kartų perpieštas rūmų erdves, taip išryškindama, kad jas formavo ir tebeformuoja daugybė skirtingų jėgų.“

Į grupinę parodą pakviesta keliolika skirtingų kartų menininkų, daugiausia lietuvių, ir keletas svečių. Pasitelkdami skulptūrą, tapybą, piešinius, tekstilę, fotografiją, video, animaciją, radinius, garsą ir kvapą, jie pasakoja keistas istorijas, kuriose faktai susipina su vaizduote. Viešpatauja sąmokslininkams būdingas nutylėjimų, užkalbėjimų, menamų mįslių tonas.

Ne visi kuratorių pasirinkimai įtikina, vis dėlto ši paroda – puiki proga pamatyti daug įdomių kūrinių, susipažinti su keleto sparčiai populiarėjančių, bet Lietuvoje dar nerodytų autorių kūryba.

Mindaugas NAVAKAS. „Porcelianas rūmams“

Sapiegų rūmai suteikia išpūdingas ekspozicines erdves. Aukštos lubos, masyvios sienos, didžiuliai langai, impozantiškų salių anfiladinė kaita su mažesniais skirtingo plano kambariais ir galerijomis tiesiog gniaužia kvapą. Parodos rengėjai tinkamai ir originaliai šiomis galimybėmis pasinaudojo. Erdvių parinkimą pavieniams kūriniais ar jų grupėms bei išdėstymo tvarką apibūdinčiau kaip sąmoningai inscenizuotą atsitiktinumą. Svarbiausias vaidmuo tenka pačiai architektūrai, negausiems išlikusiems interjero dekoru fragmentams. Šiuolaikinis menas į rūmų erdves įterpiamas santūriai, diskretiškai.

Žiūrovus, paradiniais laiptais užlipusius į antrą aukštą, pasitinka pirmasis parodos eksponatas – mažytis (15 x 17,5 x 3,75), beveik nepastebimas, po stiklo gaubtu tarsi relikvija padėtas metalinis blokelis. Dariaus Žiūros konceptualus „Lydinys“ (1998–2013) sukurtas iš monetų, kurias menininkas išgriebė iš fontano dugno šalia buvusių grafo Tiškevičiaus rūmų Palangoje. Atvykėliai iš įvairių šalių mėtė į fontaną skirtingų spalvų ir dydžių monetas, kad vėl čia sugrįžtų. Metalu meistras, menininko paprašytas jas suldyti, sakė, kad to padaryti nepavyks. Vis dėlto „alcheminis“ eksperimentas pasisekė, lydinys įgavo išskirtinį pavidalą. Tai gražus, poetiškas objektas, tačiau, kaip ir kiti Žiūros kūriniai, dvelkiantis ironija ir autoironija. Kyla klausimas, ar galima meno tikslais „vogti“ į fontaną sumestas monetas – svetimus laimės lūkesčius?

Asketiška forma pristatomas ir šalia esantis didesnis konceptualus eksponatas – Andriaus Arutiuniano „Tu savęs neprisimeni“. Panašiai kaip Žiūra savo kūriniumi rinko monetas, Arutiunianas archyvavo žalvariniu instrumentu ir keturiais balsais atliekamus senus armenų burtus, užkalbėjimus.

Ratu judant per devynias sales, rišamąją ekspozicijos „grandimi“ tampa Vytauto Balčyčio ir Gintauto Trimako nedidelės fotografijos, sukabintos ant sienų vis kituose kambariuose tarsi trūkčiojančia punktyrine linija. Abiejų menininkų fotografijos skirtingu būdu užmezga dialogą su šviesa, srūvančia pro rūmų langus. 1987–2005 m. sukurtose Balčyčio fotografijose – kasdieniški urbanistiniai peizažai. Fotografuodamas industrinius angarus, tuščius reklaminius standus, kitus statinius,

jis akcentavo saulės atspindžių blyksnius metalo paviršiuje. Napatruklūs vaizdai dėl šių nušvitimų įgavo paslapties, tą išpūdį dar labiau sustiprina subtilus sidabro bromido atspaudas. Galiausiai pakeri paradoksalus motyvo ir jo interpretacijos (ne)atitiktikas.

Daugiaprasmei Balčyčio socialinės tikrovės transformacijai tikras kontrastas – Trimako ontologiniai įvaizdžiai. Cikle „Lumen negatyvo printai“ (2022–2023) jis šviesai jautriame popieriuje įamžino dangaus skliaute besileidžiančią saulę. Fotoemulsijos paliktos blyškios dėmės balansuoja tarp autentiško pėdsako ir abstrakčios kompozicijos.

Karo ir užuovėjos motyvus bene išpūdingiausiai perteikia Petras Mazūras, šešių skulptūrų raitelio motyvais ciklą pavadinęs „Istorija yra košmaras, iš kurio tu niekada nepabusi“. Raitelis simbolizuoja ir nostalgiką istorinių mūšių glorifikaciją, ir žaizdas bei netektis, yra paverčiamas arba saugomu inkliuzu skaidrioje epoksidinėje dervoje, arba suanglėjusiu sienojaus nuodėguliu. Pasitelkiama kraštutinė spalvų, formų, medžiagų, procesų ekspresija. Raitelio motyvas Mazūrai svarbus ne vien kaip mitas, bet ir kaip plastinių paieškų, eksperimentų galimybė.

Iza Tarasewicz (g. 1981) dviejuose kampiniuose rūmų kambariuose pristato trapias ažūrinės skulptūrinės instaliacijas iš kūrinių „Nenumatyta atvejų grupė“ IV (2022), „Nesustojančios procesijos“ IV (2022), „Apsaugančios rankos“ (2023), „Geltonoji anglis“ (2016 / 2022). Menininkė eksperimentuoja su medžiagomis, išranda naujas technikas. Po skulptūros ir performanso studijų Poznanės dailės akademijoje grįžusi į gimtąjį kaimą prie Balstogės, ji renkasi neiprastus medžiagų derinius: žalvarį ir plieną komponuoja su šiaudais, radinius – su antropomorfiniais elementais, sužadindama prieštaringas emocijas. Tarasewicz rašo, kad esama reiškinių, „*kurių neįstengiamo apibūdinti ir įvertinti*“. Tokias situacijas ji vadina „*slidžiomis*“, nes jų neįmanoma suvokti. *Dažniausiai pasijuntame bejėgiai, tarsi paralyžiuoti. [...] Balansuodami ant hилоzoizmo (požiūrio, kad kiekviena materija yra gyva) ribos, mano kūriniai tarnauja kaip laikini energijos, vietų, laiko ir idėjų sandėliai...*“

Tarasewicz vaizdingai perteikia bejėgiškumą pavojaus akivaizdoje, o Bojanos Cvejić ir Lennarto Laberenzos video „... nedrebinant kinkų“ (2019) herojai ieško būdų, kaip suvaldyti pavojingas situacijas. Vienas iš kontaktinės improvizacijos metodo kūrėjų, amerikiečių šokėjas ir choreografas Steve'as Paxtonas (1939–2024) pasakoja apie savo pasaulėžiūrą, metodą ir būdą, kaip krintant sumažinti susižeidimo grėsmę, įveikti agresiją, gerbiant pralaimėjusiojo orumą.

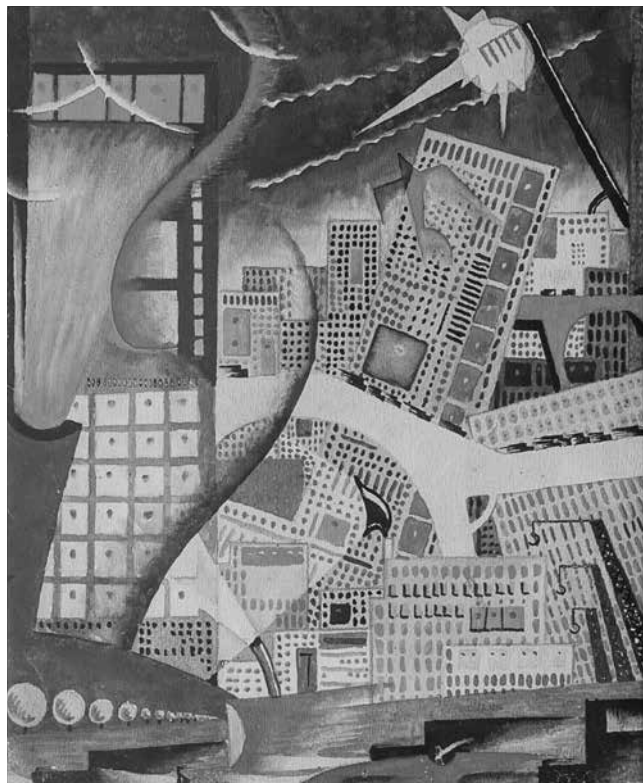
Ekstremaliai pavojingi įvykiai tapo ir Vlado Drėmos, ir Mindaugo Lukošaičio kūrinių temomis. Drėma į šią ekspoziciją įtrauktas, pagerbiant jį kaip tyrinėtoją, aprašiusį Sapiegų rūmus veikale „Dingęs Vilnius“. Mažytė konstruktyvizmo stiliumi nulieta jo akvarelė „Gaisras Vilniuje“ (1922) – vienas įdomiausių visos parodos eksponatų.

Mindaugas Lukošaitis skaitmeninių atspaudų cikle „Vilnius granito dulkėse“ (2022) irgi plėtoja gaisro temą. Ankstesnius konceptualius dokumentinius piešinius kaip istorinės rekonstrukcijos metodą dabar pakeitė vizijos, persmelktos nerimo dėl persekiojančios karo nuojautos.

Istorinės refleksijos – vienas iš pasikartojančių parodos motyvų, pasitelkiant itin kontrastingas menines strategijas. Domo Noreikos „Restauratoriaus vaizduotės stalas“ (2024) su jo, restauruojančio Sapiegų rūmus, darbo priemonių pavyzdžiais, paremtas pėdsakų išsaugojimo tradicija. Miljohnas Rupertas ir Ulrika Heltoft kūrinyje „Iš serijos Voiničiaus botaninės studijos“, tyrinėdami antikvarinį rankraštį, imasi ne restauracijos, o rekonstrukcijos naujųjų technologijų metodais.

Senovinių šarvų motyvai inspiravo Giulios Cretulescu (g. 1994) dvimačius tekstilinius objektus. Po grafikos studijų Bukarešte menininkė susidomėjo šiuolaikiniu drabužių dizainu ir antikviais šarvais, kuriuos dekonstruodama į dvimačius, trimačius tekstilinius objektus, atskleidžia besikeičiančius visuomenės požūrius į žmogaus kūną.

Berlyne gyvenantis ir dirbantis Peteris Wächtleris (g. 1979) rašo tekstus, kuria filmus, skulptūras, paveikslus, piešia ir pasakoja absurdiškas, tragikomiškas, fiktyvias istorijas. Tokia dvasia sukurtas ir jo filmas „Tarytum rūmai“ (2022) apie keliautojų laiku bendruomenę, vykdančią transistorinį tyrimą. TV studijoje tie patys

Vladas DRĖMA. *Gaisras Vilniuje 1922 metais*. 1928. Akvarelė; 27 × 22,8

Lietuvos nacionalinio dailės muziejaus kolekcija

Andrejaus Vasilenko nuotr.

herojai nusikelia į akmens amžių ar senovės Graikiją, neištrūkdami iš savo pačių ribotumo gniaužtų.

Dėl istorinių aplinkybių Sapiegų rūmuose nebeliko baroko laikmečiui būdingų bruožų, todėl jų erdvių panaudojimas šiuolaikiam menui rodyti yra puiki išeitis ir galimybė. Tokiomis aplinkybėmis Varšuvos Ujazdovskių rūmuose (*Zamek Ujazdowski*) kelis dešimtmečius sėkmingai veikė Šiuolaikinio meno centras, kurio programa buvo gerai vertinama tarptautiniu mastu.

Centrinio Sapiegų rūmų pastato restauracija tęsis dar mažiausiai dešimtmetį, visos buvusios ansamblio didybės neplanuojama atkurti. Vis dėlto esu optimistė ir tikiu, kad kitos, pažangesnės kartos nugriaus bent jau naujus daugiabučius, barbariškai įterptus į ansamblio teritoriją. O dabar džiaukimės, kad rūmų durys pagaliau atvertos – „Užuovėja“ veiks iki gruodžio 31 dienos. ■

MAKBETAS ANT KABLIUKO

Jeigu Londono priešgaisrinės saugos inspektoriai Elžbietos laikais būtų kruopščiau prižiūrėję *Globe* teatrą, galbūt medinių jo konstrukcijų, kuriomis vaikščiojo pats Shakespeare'as, 1613 m. nebūtų sunaikinusi ugnis. O jeigu dėl priešgaisrinės saugos pažeidimų nebūtų tekę laikinai užverti Panevėžio Juozo Miltinio dramos teatro durų, naujos erdvės ieškanti trupė galėjo ir neužsukti į Aukštaitijos siaurojo geležinkelio deapą, kuriame balandžio 26–28 dienomis įvyko „Makbeto“ premjera. Suvokti šią tragediją be žodžio „jeigu“ neįmanoma, nes jame koduota visa esmė, reiškianti alternatyvą, kad Makbeto istorija galėjo ir neįvykti – tokią metafizinę sąlygą lemia mūsų pasirinkimai.

Pirmasis ir svarbiausias pasirinkimas šiame kontekste – Aleksandro Špilevojaus sumanymas statyti „Makbetą“. Viename interviu režisierius paaiškino, kodėl atsitraukė nuo šiuolaikinės dramaturgijos ir savo paties kurtų tekstų. Pasak jo, tą „*nulėmė mūsų aplinkos pokyčiai – atgimstantys diktatoriai, vis radikalesni politikai, stambieji verslininkai ir nežabotas jų noras turėti nekontroliuojamą galią bei įtaką. Paskutinį tašką padėjo Rusijos prieš Ukrainą pradėtas karas.*“ Spektaklis „Makbetas“ prasideda, tamsoje gaudžiant pavojaus sirenoms – šis tylą plėšantis kauksmas šiandien jau yra mūsų realybės dalis, primenanti, kad esame egzistencinio mūsų pakraštyje. Taiklus ir suprantamas sprendimas – toks garsinis fonas suteikia

atpažįstamą emocinį pagrindą, aktualizuoja „Makbeto“ dramos įžangą, aiškiai apibrėžia veiksmo vietą ir laiką – po mūšio. Režisierius tarsi įgarsina Shakespeare'o pjesės remarką, leisdamas žiūrovams visomis jauslėmis patirti ką tik įvykusio susirėmimo siaubą, nors jis nėra tiesiogiai aprašytas.

Sirenų gausmui tylant, baimės ir nejaukumo jausmą sustiprina iš tamsos išnyrančios trys šmėklos šaltos mėlynos šviesos fone. Shakespeare'o dramoje laumės dažnai vadinamos raganomis – jos yra ryšininkės su nematomu dvasių pasauliu, tarpininkės, perduodančios Makbetui žinią iš anapus. Fizinis šių mistinių personažų pavidalas priklauso nuo pjesės adaptacijos, pavyzdžiui, Romano Polanskio 1971 m. sukurtoje ekranizacijoje laumės yra trys suvargusios moterys, o Joelio Coeno 2021 m. filme „Makbeto tragedija“ jos pasirodo kaip fantastinis dvigubas trečiosios laumės atspindys vandenyje. Špilevojus laumes traktuoja, tiesiogiai remdamasis Shakespeare'o vartotu apibūdinimu „keistosios seserys“ (*Weird sisters*). Dramaturgo laikų žiūrovai žinojo, kad taip vadinamos trys mitologinės deivės, verpiančios likimo siūlą, rankose laikančios praeities, dabarties ir ateities gijas.

Panevėžiečių „Makbete“ laumės į sceną žengia kaip trys skirtingo amžiaus būtybės: išbalusi mergaitė ir du pliki vyrai – tokie panašūs tarsi būtų tas pats asmuo dviem skirtingais amžiaus tarpsniais. Šmėkliškais pavidalais jos pasirodo tik spektaklio pradžioje,

kai Makbetas ir Bankas išgirsta lemtingą pranašystę. Vėliau laumės nusimeta šmėklų apdarus ir pavirsta Makbeto aplinkos žmonėmis – durininkais, rūmų damomis, samdomais žudikais. Sprendimas įveikinti mistines laumes yra netikėtas, nutolstantis nuo Shakespeare'o aprašytų pasyvių laumių-stebėtojų ir atvedantis į Špilevojaus „Makbetą“ – tai pasaulis, kuriame blogio jėgos aktyviai veikia, sąveikaudamos su žmonėmis. Jos ne tik pranašauja, bet ir kursto, vilioja, klaidina, pražudo.

Negalima sakyti, kad tokia traktuotė nuima atsakomybę nuo visų personažų, ypač nuo Makbeto, pečių, tačiau išryškina laisvos valios ir pasirinkimo dilemas, su kuriomis susiduriama kiekviename žingsnyje. Laumės, atsidūrusios žmonių pasaulyje, irgi veikia kaip tarpininkės, žinių skleidėjos, jų funkcija – atkreipti dėmesį, parodyti tai, ko nenorima nei matyti, nei girdėti. Laumė-Dama (aktorė Urtė Povilauskaitė) rūpestingai praneša gydytojui apie naktinėjančią ir kliedinčią ledi Makbet. Piktdžiugiškam jos pasitenkinimui, kad gydytojas klausosi slapčiausių ledi Makbet prisipažinimų, atrodo, pritaria net žiūrovai. Laumė-Durininkas (aktorius Emilis Pavilionis) Shakespeare'o tekstą „pameta“ ir pradeda filosofuoti apie šiandienos aktualijas – tūlą merą, advokatą, dainininką, rengiantį nesibaigiančius atsisveikinimo koncertus. Publiką tai prajuokina ir net sudomina, daugelis spėlioja, kas gi slepiasi po gudriomis užuominomis, kartu primenama, kad visi gali rinktis patys.

Antrojo veiksmo pradžioje nuskambėjęs kvietimas žiūrovams prisijungti prie šventinės Makbeto karūnavimo puotos iš pradžių atrodo betikslis. Laumė kelis išrinktuosius palydi ir susodina aplink stalą scenoje. Vykstant „atrankai“, publika ant pakyls nerimavo – ką daryti, jei

„Makbetas“. Režisierius Aleksandras ŠPILEVOJUS. Laumė – Urtė POVILAUŠKAITĖ

šelmiška Laumė prieis ir įsakmiai pakvies nusileisti „į sceną? Ar priimti jos pasiūlymą, pasitikint vedle, o gal verčiau saugiai sėdėti savo vietoje? Net nepastebime, kaip visi trumpą akimirką tampame makbetais, prieš laumėms prabylant. Ar norime išgirsti, ką jos pasakys?

Spektaklio kūrėjai draminiam veiksmui sumaniai panaudoja Aukštaitijos siaurojo geležinkelio depo aplinką. Įspūdį daro kelis kartus atsiveriančios durys – didžiuliai vartai, pro kuriuos galėtų įvažiuoti

„Makbetas“. Spektaklio scena

Makbetas – Tadas GRYN

visas traukinys. Bet „įvažiuoja“ šviesa – į depo tamsą teatrališkai įsiveržia ryški vakarinė saulė. Šviesa šiame spektaklyje yra didžiausia režisieriaus ir aktorių pagalbininkė, sudėliojanti ne tik erdvinius, bet ir emocinius akcentus. Laumių ir Makbeto aukų pamėlę veidai, kruvinos ledi Makbet rankos, lemtingas pranašystės spjaudanti žemė – visa tai sukuria šviesų dailininkas Vilius Vilutis ir jo komanda. Kartu su šviesa pro duris į sceną ateina nauji personažai, dar nežinantys, kad peržengė simbolinę ribą. Iš saulėtos erdvės jie patenka į tamsų, atšiaurų „Makbeto“ pasaulį, įrėmintą grubiomis uolų atplaišomis, tarp kurių nutiestas medis takas, primenantis kelią per kopas arba kūrgrindą (scenografė Gintarė Jonaitytė). Jeigu personažai nesidairydami keliautų kaip traukiniai, riedantys bėgiais, visi saugiai ir greitai pasiektų tikslą, o Makbeto tragedijos nebūtų. Tačiau spektaklis atskleidžia, kas įvyksta, kai išklystama iš kelio ir įsmunkama į pelkė – scenoje tai spaliais padengta erdvė, kur viešpatauja laumės ir veikia jų burtai. Kas ten įžengia, iškart prasmenga.

Keista, kad Makbetas ir ledi Makbet toje pelkėje nuskęsta itin greitai ir beveik nesipriešindami. Ak-

toriams Tadaui Gryn ir Irenai Sikorskytei (ledi Makbet vaidina ir Ieva Brikė) tenka profesinis iššūkis įsikūnyti į personažus, kurių motyvacija, charakterių genezė jau ypač detalai išnagrinėta. Suprantamas kūrėjų siekis ieškoti naujos, originalios traktuotės, atsiplėšiant nuo ankstesnių pastatymų. Galbūt todėl ledi Makbet šiame spektaklyje yra pabrėžtinai rami, niekada neprarandanti nei savitvardos, nei šalto proto, ypač kai Makbetą ima kankinti abejonės, užplūsta kaltės

jausmas. Tokia vidinė personažo logika tarsi išplaukia iš paties Shakespeare'o, į ledi Makbet lūpas įdėjusio prašymą, kad laumės panaikintų jos lytį, su kuria siejamas silpnumas. Nors savo herojės ramybę Sikorskytė nuosekliai išlaiko iki pat pabaigos, tačiau svarbiausiose jos ir Makbeto scenose neapleidžia jausmas, kad personažai ne(su)–sikalba. Tai iš dalies susiję su Tado Gryn vaidinamu Makbetu – jis jautrus, greitai pasiduoda emocijoms, ryškiai jas išreiškia, reaguodamas į aplinką. Jausmai tokie intensyvūs, o vidinė nuostata, kas teisinga ir gera, tokia stipri, kad sunku suprasti, kodėl valdovas taip greitai apsisprendžia, ledi Makbet ramaus balso be jokių emocijų ir įtaigos pastūmėtas nusikaltimo link.

Nors situoktinių pokalbis, svarstant nusikalstamą planą, palyginti trumpas, teksto svoris reikalauja laiko jį pasakyti, išgirsti ir suvokti – juk būtina, kad žmona įtikintų, o vyras patikėtų, esą kraujo praliejimas atsipirks. Manęs, žiūrovės, ledi Makbet ramybė neįtikino, atrodė itin keista, kad Makbetas taip greitai pasidavė. Nuo tada jo grimzdimas į pelkė jau nesustabdomas ir greitas. Deja, taip anksti

pasiekęs emocinę dramatinio veiksmo kulminaciją, aktorius nebeturėjo erdvės jausmui brandinti, todėl spektaklio pabaigoje jo personažas neatrodė smarkiai pasikeitęs, lyginant su pirmojo veiksmo viduriu. Tad emocinei atmosferai kurti vėl pasitelkiama scenografija ir šviesa, antrajame veiksmo nukelianti į diktatoriumi tapusio Makbeto puotą. (Špilevojaus „Makbete“ esama Eimunto Nekrošiaus režisūros atspindžių – blizgūs stalai, kuriuos tampyti pasitelkiami žiūrovai, asocijuojasi su prieš ketvirtį amžiaus scenoje kabėjusiais veidrodžiais.)

Panevėžiečių „Makbetas“, atitęsęs nuo XI a. Škotijos, primena šiuolaikinę distopiją, neturinčią konkreto laiko, vietos, istorinio konteksto. Antra vertus, raudoni rankų raiščiai, nuo lubų krintančios vėliavos su Makbeto galios simboliais – žvėries nagų žymėmis, o gal trijų laumių siluetais, – nubrėžia istorines paraleles ir padeda suvokti šio distopinio režimo užmojus kontroliuoti

viską ir visus, o nepritariančiuosius sunaikinti. Kareivių uniformos, karaliaus svitos kostiumai, moterų suknelės iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti net iš XX a. vidurio, tačiau geriau išžiūrėjus, aiškėja kostiumų dailininkės Ugnės Tamuliūnaitės sumanymo esmė – tai naujos socialinės sanklodos, kuri asimetriška ir pilka, apdaras. Šioje visuomenėje valdovas ir pavaldinys skiriasi tik kostiumo sukirpimu, bet medžiagos ir spalvos vienodai tamsios. Kai Makdufo (aktorius Vytautas Kupšys) vedama pilkų sukilėlių kariuomenė nuverčia Makbetą, pergalė neužlieja erdvės šventiška nuotaika ir džiaugsmu. Tiesiog nespėja to padaryti, nes laimėtojai virsta lavonais – kulkosvaidžio salvė visus paguldo ant žemės. Lieka stovėti vien Laumė – triumfuojanti tamsos jėga, vėl apkvailinusi mirtinguosius.

Jeigu tik Makbetas nebūtų pasidavęs valdžios geismui. Jeigu... Tokia yra Shakespeare'o ir Špilevojaus žinutė mums. ■

„Makbetas“. Spektaklio scena

Arvydo Gudo nuotraukos

BŪTIES POJŪTIS PAGAL ARTŪRĄ AREIMĄ

„Dviejų Korėjų susijungimas“ – premjera NKDT

Idealus teatras tas, kuris tiesiogiai kreipiasi į žiūrovus. „Mano koncepcijos esmė – pasitelkiant teatrinius instrumentus, su žmonėmis kalbėtis be pojūčio, esą šis metodas jau paseno, išieškojo save. Kaip ir kinas, kuriantis savą realybę, turinčią reikšmę čia ir dabar, teatras irgi egzistuoja tik čia ir dabar“, – viename iš interviu teigia šiuolaikinės prancūzų dramaturgijos „žvaigždė“ Joėlis Pommerat, kurio pjesė „Dviejų Korėjų susijungimas“, sukurta 2013 m., jau trečią kartą statoma Lietuvoje.

Balandžio 19 dieną Nacionaliniame Kauno dramos teatre (NKDT) įvykusi režisieriaus Artūro Areimos spektaklio „Dviejų Korėjų susijungimas“ premjera visų pirma dėmesį patraukė ambicinga reklamine fotosesija, būsimo spektaklio personažus įamžinusi unikaliuose Kauno modernizmo interjeruose. Aktoriai, dėvintys dailininkės Valdemaros Jasulaitytės kostiumus (sodri spalvų paletė, lakoniška klasikinio kirpimo interpretacija su netikėtomis detalėmis, aštrių kampų atsisakymas, korsetais išryškintos talijos, ekscentriški aksesuarai) efektingai „komunikavo“ su fotosesijos scenovaizdžiu, kuriam būdingas funkcionalus konstruktyvizmas, estetiškas nuosaikumas, pabrėžtinis medžiagiškumas. Kauno modernizmas tapo puikiu fonu atskleisti keletui užuominų apie anaipol nepaprastus spektaklio personažų santykius.

Pommerat analizuoja procesus, įsišaknijusius šiuolaikiniame pasaulyje. Jo personažai yra visuomenės kondensatas, atstovauja galingiesiems, turintiems ekonominę bei politinę valdžią, aristokratams, religinėms konfesijoms, o šalia skleidžiasi vidurinėsios klasės žiedas. Dramaturgo užmojai platūs: šeima, darbas, valdžia, meilė – visos šios temos patenka į savotišką kryžminę apklausą, sužadinančią „būties pojūtį“, pa-

sak jo kūrybos tyrinėtojų. Teatre tokio pobūdžio dramaturgija leidžia rekonstruoti realybę, juo labiau kad Pommerat visada yra ir savo pjesių režisierius, iš principo pripažįstantis tik kolektyvinę kūrybą scenoje.

„Dviejų Korėjų susijungimą“ (*La Réunification des deux Corées*) dramaturgas priskiria pjesėms, spontaniškai atsirandančioms repetuojant. Per „spontaniškas“ savo pjesių repeticijas Pommerat pristato aktoriams bendrus spektaklio kontūrus. Aiškindamas pagrindinę idėją, personažų motyvus, siūlo suvaidinti jo aptartas situacijas. Pjesės naratyvas konstruojamas iš improvizacijų, valdomų režisieriaus. Joėlio Pommerat įsteigto teatro *Compagnie Louis Brouillard* aktoriai yra įpratę narplioti įvairiausių savo personažų santykius, repetuodami išryškina, patikslina pagrindinę siužeto liniją. Aktorių improvizacijos skirtos ne tiek padėti dramaturgui, rašančiam pjesės tekstą, kiek numatyti galimą situacijų raidą. Šis metodas idealiai tinka, nes padeda organiškai, natūraliai reaguoti į susiklostančias aplinkybes. Galiausiai spektaklio dramaturgas bei režisierius, išgryninęs savo požiūrį, sukuria originalų finalą.

Šį unikalų kūrybinį Pommerat metodą galima vadinti dvigubu tiesos filtru. Galimybių scenoje pasitikrinti perteikiamų emocijų tikrumą, tikslumą gausa jo spektakliuose nepalieka vietos melui, klastotėms, dirbtinumui. Akivaizdu, kad šis prancūzų dramaturgo, režisieriaus išrastas metodas labiausiai įkvėpė kūrybinę Vilniaus senjojo teatro komandą – „Dviejų Korėjų susijungimo“ režisierė Monika Klimaitė sceną pavertė jausmų dekonstrukcijos, analizės laboratorija (premjera įvyko 2023 m. rudenį). Keturi aktoriai, įcentruoti miniatiūrinėje, iš visų pusių žiūrovų eilėmis įrėmintoje vaidybos aikštelėje, pa-

sinė ir spontanišką kūrybos procesą, prilygstantį jausmų autentiškumo patikrinimui. Panaikinus distanciją tarp žiūrovų ir aktorių, režisierė taikė paties dramaturgo kūrybos principą, pjesės personažų savybes derindama su juos vaidinančių aktorių būdo bruožais, charakteriais. Čia aktoriai tampa tokiais pat svarbiais kūrybos proceso bendraautoriais, kaip ir tie, kurie repetuodami dalyvauja ne tik spektaklio kūrime, bet ir Pommerat pjesės rašyme.

Nacionalinio Kauno dramos teatro scenoje stovi du krėslai, iš pradžių nematyti jokių kamerų. Dvi brandaus amžiaus moterys – aktorė Vilija Grigaitytė ir Inesa Paliulytė, sėdėdamos viena priešais kitą, kalbasi apie skyrybas. Pirmoji nori išsiskirti, nes meilės jau nebeliko, antroji, profesionali šeimų psichologė, klausinėja, kokia pacientės profesija, ar seniai ištekėjusi, gal susirado kitą... Pirmoji moteris atsako maksimaliai nuoširdžiai, apnuogindama iki gaudulio paprastą ir banalią šeimos dramą. Nuolat kartoja, kad vienintelė priežastis, dėl kurios ji nebegali gyventi su vyru, – meilės praradimas. Grigaitytės herojė tokia sutrikusi, išplaukusių formų, kad, atrodo, nesuvokia pati savęs. Kartodama frazę „*Meilės nėra*“, žvilgteli į savo rankinės vidų, tarsi tai, ko nėra, pavyktų rasti tarp šukų, lūpdžio, piniginių, senos sąskaitos, dailiai išsiuvinėtos nosinaitės... Moteris puikiai viską žino, bet ieškoti meilės neturi nei jėgų, nei valios, nei galimybių. Dialogo pabaigoje, kai minties apie skyrybas apsėstoji pakyla nuo kėdės, elegantiško jos lietpalčio nugaroje prasiškleidžia skvernai, – drabužio nugarinis skeltukas baigiasi kažkur ties mentėmis. Tai tik pirma publikos dėmesį keistai dirginanti detalė premjeriniame Artūro Areimos spektaklyje.

Po devynerių metų į Nacionalinį Kauno dramos teatrą grįžęs režisierius demonstruoja brandžias menines ambicijas. „Dviejų Korėjų susijungime“ vaidina dvidešimt du aktoriai,

įkūnijantys dvidešimt septynias moteris ir dvidešimt keturis vyrus. Išskirtinė atsakomybė tenka vaizdo menininkui Kristijonui Dirsei, kuris padėjo pritaikyti spektakliui kinematografinį veiksmo plėtojimo principą. Scenografas Olesis Makukhinas kūrybiškai išsprendė, kaip mobilias scenovaizdžio plokštumas akimirksniu paversti kaskart nauja filmavimo aikšte.

Režisierius atvirai pristato savo meninį sprendimą – inscenuoti Joėlio Pommerat pjesę, nuo pat pradžių leidžiant suvokti, kad vyksta tam tikras meninis eksperimentas, savotiški kino bandymai. Vieną iš konkrečios scenos repetacijų stambiu planu fiksuoja videokamera, o vaizdas iškart atsiduria virš scenos kabančiame dideliame ekrane. Taigi publika mato ne spektaklio personažus, bet aktorius, kurie čia ir dabar išbando, pasimatoja tam tikrus vaidmenis. Scenos tarp dekoracijų – tai bendras planas, stambūs planai reprezentuojami videokadruose ir projektuojami ekrane. Paradoksalu, tačiau tai, ką Pommerat savo pjesėje išgrynino iki tikrų jausmų, pateikdamas santykių esenciją, sceninė Areimos interpretacija vėl pavertė akivaizdžiai suvaidintomis dramomis, į kurias žiūrovams siūloma sąmoningai įsijausti.

Režisierius teigia: „*Man įdomi teatro ir kino jungtis. Daug diskutuojama, kuris laimi, kuris pralaimi.*“

„Dviejų Korėjų susijungimas“. Režisierius Artūras AREIMA. Aktorės Inesa PALIULYTĖ ir Vilija GRIGAITYTĖ

„Dviejų Korėjų susijungimas“. Režisierius Artūras AREIMA

Kino salės lyg ir tuštėja, tačiau teatras be žiūrovų iš viso negalėtų egzistuoti. Teatras tarsi nerodo, kas vyksta šiandien, jis rodo tai, kas labai sąlygiška, dažniausiai atitolę ir paslėpta nuo šiandienos, metaforiškai sakant, įvilкта į kito laikotarpio kostiumą. Atsiranda didelė distancija, kuri leidžia jaustis saugiai, nes tai vyksta ne su mumis. O man svarbu, kad vyktų su mumis. Ekranas leidžia pažvelgti iš arti, žiūrėti tą ašarą, tą jausmą, veido mimiką, kiekvieną judančią raukšlę. Scena duoda panoraminį vaizdą, leidžia pamatyti, koks sudėtingas šis mechanizmas, ypač veikiant gyvai, perstumdant dekoracijas. Aš ir norėjau, kad žiūrovai pamatytų gyvą permontavimą, perėjimą iš scenos į sceną, kaip yra paruošiama aikštelė, kur gimsta jausmai.“

Kaunietiškas „Dviejų Korėjų susijungimas“ turi ryškių skaitmeninio spektaklio bruožų. Sąmoningai perimtos, scenai pritaikytos kino technologijos sustiprina estetinį efektą, pabrėžia vaizdingumo svarbą, iškelia emocinį, juslinį poveikį, žaidimą reikšmėmis. Kultūrinės asociacijos įprasmina gyvai vaidinančių aktorių ryšį su ekrane suprojektuotais jų „dvyniais“ – *alter ego*. Scenoje vyksta „Dviejų Korėjų susijungimo“ personažų fizinis gyvenimas, ekrane – dvasinis. Scena naudojama objektyviai, ekranas – subjektyviai, kaip dramatis kontrapunktas. Tuo būdu išreiškiama dvejopos jų prigimties esmė, tampanti tikslia paralele egzistencijai, suskilusiai į fizinę realybę ir dvasinę atsivėrimų plotmę. Tą maksimaliai sustiprina ekrano gelmė ir muzikinis spektaklio audinys. Kompozitorius Mantvydas Leonas Pranulis tinkamai išsprendė, kaip į veiksmą (dramaturgo pasiūlymu) įsitraukia „Tas arba Ta, kuri dainuoja“. Kelios išskirtinės solo partijos akimirksniu efektingai sutirština emocinį spektaklio foną. Kompozitoriaus pasiūlyta daugiasluoksnė aplinkos garsų, elektronikos melodijų sampyna reikiama momentais padeda akcentuoti atotrūkį nuo realybės, išryškinti trumpam į sceną įsiveržiančios anapusbės blyksnius.

Pasaulyje, Areimos padalytame į stambius ir bendrus planus, aktoriai vaidina su mikrofonais. Įprasta, technologiškai nesustiprinta, klasikinė sceninio kalbėjimo maniera čia atrodytų dirbtinai. Pagrindinė priemonė, greitai keičiantis scenoms sukurianti intymios atmosferos iliuziją, yra mikrofonas, įgarsinantis menkiausią atsidūsėjimą, kūkčiojimą, šnabždesį, kartais tik mintyse tariamą „aš tave myliu“. Technologijos naujausiame Areimos pastatyme vis dėlto neužgožė esminio klausimo, kuris rūpi į dabartį susikoncentravusiam režisieriui: *Kas yra gyvenimas?* Šie trys žodžiai apima ir apmąstymus apie sudėtingą daugialypę nūdieną, ir žmonių, mūsų amžininkų, santykius, nuoskaudas, baimę, nusivylimus, svajones, meilę, net jei šiame „Dviejų Korėjų susijungime“ ji neregima, pasislėpusi tarp smulkių daikčių bedugnėje puikios aktorės rankinėje.

Vis dėlto kas atsitiktų, jei Šiaurės ir Pietų Korėja įstengtų atverti sienas ir susijungtų?.. ■

MUZIKOS KRITIKA – IŠŠŪKIAI IR GALIMYBĖ SUSIKALBĖTI

Bveik visa žmonių veikla paremta paprastu susitarimu, kas laikoma geru, kas blogu, kas yra perspektyvu, naudinga, o kas jau išsisėmę, atgyvenę... Meno kritikas irgi yra savotiškas teisėjas, prižiūrėtojas, kad susitarimo būtų laikomasi. Nuo jo įžvalgumo ypač didelė dalimi priklauso, koks verdiktas bus paskelbtas naujai atsirandantiems muzikos reiškiniams, ar bus nutiestas susikalbėjimo tiltelis tarp kūrėjų, atlikėjų ir suvokėjų, plačiau – visuomenės. Papildomas keblumas tas, kad estetikos srityje nesama vieno teisingo sprendimo, perspektyva nebūtinai išryškėja iš karto.

Kritikai, žinoma, gali pasirinkti visažinių pamokslininkų, smalsaujančių pasekėjų, kaukėmis prisidengusių juokdarių poziciją (tas pasitaiko gana retai, bet to, reikalauja itin daug asmeninių pastangų) arba tapti objektyviais, tačiau nuobodžiais metraštininkais. Kiekvienas gali įrodinėti savo vertinamo kūrėjo ar kūrinio išskirtinumą (manychiau, tai viena didžiausių šio darbo paskatų) arba po didesniu ar mažesniu rafinotumo sluoksniu slėpti savo neapykantą tiems kolegoms, kurie apdovanoti labiau už jį, o gal tiesiog drįsta būti savimi, užuot stengęsi atitikti įsivaizduojamą gero tono standartą ir t. t. Taigi kritikos baruose, kaip ir kitur, daug kas priklauso nuo asmens tipo ir psichikos. Kai kliaujamasi nuostata į pirmą planą iškelti objektą, tuomet kritikas turi laikytis priedermės pateikti kuo išsamesnius vertinimo argumentus, jei akcentuojama asmeninė nuomonė, išprusimas, laisvumas, tada vertinamasis yra tik vertintojo kompetencijos iliustracija.

Bet realybėje dažniausiai pasitaiko vidutiniškai raštingi, vidutiniškai nuobodūs kasdienybės fiksuotojai. Kodėl kas nors turėtų jais domėtis? Išskyrus, aišku, tuos, kuriems prikabinamas bulvinis, kartais gal net auksinis medalis.

Didžiausias iššūkis šiandienos kritikui ne tiek neapsijuokti pačiam, kiek prasimušti, pasak dainos žodžių, pro „*žemės gaudesį*“, nes ne vien kasdienybės užguiti žmogeliai, bet ir profesinio klano atstovai nebespėja ar nebenori sekti vienas kito išvedžiojimų. Kokiu klounu reikėtų apsimesti, kad sudomintum viskam abejingus skaitytojus? Nes didesnė visuomenės dalis į kultūros sritį atkreipia dėmesį nebent tada, kai vyksta kautynės, tarkim, tarp režisieriaus Oskaro Koršunovo ir LNDR vadovo Martyno Budraičio, arba dėl svarbiausios Operos teatro kėdės, o peržengtų linijų būna daugiau negu neperžengtų. Tai sužadina esminį instinktą „kas – ką“, nors ir pridengtą tam tikru rafinotumu, rūpinimusi kultūros ateitimi ar pan. Aišku, asmeninė „pikanterija“ irgi turi paklausa, bet visa tai ne kritikų nuopelnas.

2023-iaisiais, LMTA 90-mečio proga, surengtas pokalbių ciklas „Susikalbėjimai Didžiojoje“ ne veltui pristatė skirtingų kartų menininkus, nes iš esmės lengviau susikalba tos pačios kartos atstovai – bendra patirtis leidžia net neįvardyti daugelio dalykų, jie yra tarsi savaimė suprantami. O skirtingoms kartoms pirmiausia reikia rasti bent menkiausius sąlyčio taškus, kad galėtų pradėti dialogą. Iš dalies gelbsti profesijos abėcėlė, bet skirtingos pozicijos atskleidžia daug netikėtų dalykų, o klausytojai

suintriguojami, tarsi skatinant stoti kurios nors kartos pusėn, išsiaiškinti, kuris požiūris jiems artimesnis ir pan.

Neretai nesusikalbama ir dėl nevienodai suprantamų sąvokų, dėl nesugebėjimo tiksliai formuluoti patirtą įspūdį. Juk ir kasdieninės buitinės kalbos vienas netiksliai pavartotas ar suvoktas žodis kartais apverčia visą pokalbio vežimą. O kritikas, kad vertinimai neprarastų aktualumo, neturi prabangos tekstų tobulinti iki norimo lygio. Ir tik patyręs aptariamų asmenų ar šiaip skaitytojų reakcijas, geriau pamato, kur trūksta susikalbėjimo, bet recenzijų tęsinys paprastai nerašomas...

Lyginant kritikos atgarsius visuomenėje, kad ir kaip keista, bet vėlyvuojū sovietmečiu valdžia kultūrininkų kritikos, tegu ir nedrąsiai išsakomos, bijojo labiau, negu šiandien bijo radikaliausių pareiškimų. Jie arba visai negirdimi, arba juos meistriškai užgesina komunikacijos specialistai. Gal ilgainiui taps aktuali bent jau kritika, masiškiau tiražuojama socialinių tinklų?

Lietuvių muzikologija nėra plačiau išgvildenusi, kaip skirtingų kartų kritikai atskleidžia aptariamo objekto ypatumus, nes apskritai beveik nekalba apie vieni kitų darbus. Vis dėlto net ir probėgšmais lyginant, matomos esminės dominantės, juo labiau kad jos susijusios ne tik su kritikų kartomis, bet ir su skirtingomis socialinėmis santvarkomis, laikotarpiais, kai tos kartos brendo ir veikė. Tai leidžia įžvelgti bendresnes tendencijas.

Rita Nomicaitė, gilindamasi į Vlodo Jakubėno muzikologinę veiklą, išskyrė, kad jis numatė du kelius muzikos kultūrai ugdyti – tai „*visuomenės muzikalinimas*“ ir „*teisingas muzikinio gyvenimo organizavimas*“. O kol kas „*mus apibūdintų sąvoka didelį gabumų, bet dar nedaug pasiekusi tauta*“ (Nomicaitė 1997: 33). Gaila, bet per šimtmetį visuomenės muzikalinio bare ne tiek daug ir pasiekta. Kyla nemažai abejonių, ar teisingai organizuojamas muzikinis gyvenimas, kritikai turėtų teikti daugiau idėjų, kaip situaciją pagerinti.

XX a., įvairiais politiniais laikotarpiais, muzikos kritika susidūrė su labai skirtingais iššūkiams, vieni grūdino, kiti stūmė į desperaciją. Galima braižyti pakilimų bei nuopolių sinusoides.

Natūralu, kad susikalbėjimo galimybė priklauso nuo kritikos profesionalumo, daug lemia kultūros lygis ir tai,

kas vyksta visuomenės viduje. Dvi okupacijos, emigracija, prasta demografinė padėtis lėmė ir lemia intelektualinių resursų stygių, tad visapusiškai atsiskleisti nebuvo ir iki šiol nėra tinkamų sąlygų. Okupacinio režimo ideologinis spaudimas vertė priešintis, o tam reikėjo vienyti, kalbėtis tarpusavyje. Kultūrininkai mėgino plačiau dalytis tuo, kas aktualu tiesos išsiilgusiai visuomenei.

Šiandien dėl informacijos pertekliaus prisibelsti į galimų skaitytojų, klausytojų, žiūrovų sąmonę nelengva, būtina imtis naujos strategijos. Daugialypis adresatas diferencijuoja komunikavimo kanalus ir stilių. Tačiau yra temų, kurių muzikos kritika dėl menkų pajėgų net nesvarsto, priešingai negu kolegos iš kitų sričių. Kritiko veiklos dubliavimas su darbu įvairiose institucijose daro ją epizodišką, toks „pokalbis“ su pertrūkiams sunkiau pasiekia adresatą. Manau, būtų aktualu visiems meno lauko kritikams tapti vieningesniems, labiau susitelkti. Tai išryškintų bendresnes tendencijas, be to, išplėstų sluoksnį žmonių, giliau besidominčių menu.

Kritikos vertinimai dažnai lemia, ar koks nors artefaktas apskritai išliks kultūros apyvartoje. Tekstai, skirti uždarams profesionalų auditorijoms, yra informatyvesni, didina susikalbėjimo tarpusavyje galimybes, tačiau platesnei visuomenei darosi sunkiai įkandami, ypač kad socialiniai interneto tinklai sparčiai diegia įprotį apsiriboti glaustomis reiškiniais apžvalgomis. Todėl labai svarbu, kad tiek vidurinių, tiek aukštųjų mokyklų programose būtų supažindinama ir su meno kūrinių vertinimo pradmenimis.

Literatūros knygų, ilgiau trunkančių parodų, teatro spektaklių recenzijos gali būti aktualios ilgesnį laiką, o muzikos kūriniams galbūt naudingesnės anotacijos arba reklama, supažindinanti su tuo, kas įvyks ir ką galbūt vertėtų išgirsti (ar domėtis koku nors kompozitoriumi, atlikėjais, ypač jei tai mažiau žinomi užsienio gastrolieriai). Sunku be tyrimų pasakyti, kokią neprofesionalų dalį domina po koncertų pasirodanti kritika, vis dėlto akivaizdus ryšys su bendru intelektualiniu išprusimu ir poreikiu jį plėsti.

Pasak kultūrologo Antano Andrijausko, „*menas yra praktinė pasaulio perpratimo forma*“ (Andrijauskas 2003: 550). O perprantama palaipsniui, tam reikia lai-

ko ir tam tikrų žinių, dalį jų suteikia būtent kritika.

Banalu teigti, kad dažna veiklos sritis tam tikru būdu atspindi asmeninę patirtį, kvalifikaciją. Ne išimtis čia ir kritika. Pavyzdžiui, iki šiol nepralenktos kompozitoriaus Osvaldo Balakausko rengtos metinės apžvalgos, skirtos naujiems lietuvių kompozitorių kūriniais. Estetikos ir istorijos išmanymas leido Jonui Bruveriui autoritetingai kalbėti apie Lietuvos operą. Donatui Katkui altisto ir dirigento patirtis padėjo itin tiksliai vertinti tiek atlikėjus, tiek kompozitorių opusus. Jūratės Vyliūtės dėmesį vokalistams nulėmė jos pačios didelis noras dainuoti. Audronės Žiūraitytės baletu pomėgiui ir supratimui neišvengiamai darė įtaką tėvas – dirigentas Algis Žiūraitis. Živilė Ramoškaitė, buvusi smuikininkė, labai profesionaliai analizuoja būtent šio instrumento solistų pasirodymus. Tokių pavyzdžių daugybė. Tai skatina pasitikėti kritiko autoritetu, savo ruožtu didėja ir susidomėjimas kritika. Gaila, bet kur kas mažiau gilinamasi į atskirų laikotarpių stilistiką.

Muzikos „įžodrinimo“ problema apskritai labai rimta. Net diskutuojant su profesionalais ne visuomet aišku, ar kalbama apie tą patį, ar omenyje turimas tas pats kūrinio fragmentas, patirtas įspūdis. Juo labiau kad į tekstą kol kas negalima įdėti skambesio fragmentų (tą leis nebent ateities technologijos). Kritiko teiginius vertėtų laikyti ne vertybiu nuosprendžiu, o paskata domėtis, polemizuoti.

Katkus pabrėžia: „*kultūros permanentiškumas yra ir nuolatinis, viešas kalbėjimas apie ją*“ (Katkus 2015: 352). Toks polilogas, apimantis visas viešosios minties skleidimo priemones – kultūros leidinius, populiariają spaudą, radiją, televiziją, interneto portalus, socialinius tinklus, – kiekvienam suvokėjui daro individualų poveikį. Vieni aprėpia platesnį informacijos spektrą, kiti tenkinasi paviršutinišku pažinimu. Aktyvizuojant klausytojų patirtis, kiekvienas naujas kritiko suteiktas impulsas gali arba plėsti suvokimo ribas, arba papildyti turimas žinias, mažai ką naujo prie jų pridėdamas.

Literatūros kritikas Vigmantas Butkus plačiai aptarė kontekstualizaciją, kai „*svorio centras nuo recenzuojamo kūrinio perkeliamas prie jo kontekstų*“ (Butkus 2010: 4). Kuo plačiau jie aprėpiami, tuo didesnė tikimybė sužadinti susidomėjimą kritikos tekstu, nes

jis gali atliepti adresato patirtį. Tačiau labai svarbu, ar ta kontekstualizacija atskleidžia ką nors naujo, ar vien kartoja tai, kas jau anksčiau suformuluota.

Neatsiejama veiklos dalis yra šablonai, dažnai palengvinantys gyvenimą (dirbtinis intelektas, tikėtina, jų dar pagausins), tačiau tiek kūrybai, tiek ir kritikos tekstams jie daro neigiamą poveikį. Šablonai gal ne taip krinta į akis, kalbant apie rašinio struktūrą, bet epitetų lygmeniu jų gausa trikdo. Kartais šablonai gelbsti, jei nelabai turima ką pasakyti apie kūrinį ar atlikimą, tačiau nekūrybiški tekstai atbaido nuo kritikos skaitymo – „greitais“ laikais niekas nešvaisto dėmesio nuobodiams dalykams. Atsikratyti ritualinių frazių, kurios rašančiajam ir vertinamajam sovietmečiu teikdavo tam tikrą saugumą, nelengva. Skaitytojai jas irgi suvokdavo kaip tam tikrus „tvoros stulpelius“, už kurių slypi daug tikresni dalykai. Šiandien kitų meno sričių kritikos tekstai tapę gerokai laisvesni, patrauklesni, o muzikos bendruomenė vis dar laikosi perdėtai gero tono.

Kitas nepatogus, todėl dažniausiai apeinamas klausimas susijęs su talentu. Beveik niekada nekonstatuojama jo stoka, bet frazė „*vienas talentingiausių*“ tekstuose mirga taip dažnai, kad jau nieko nebereiškia. Tačiau kritikuoti kritiką, kai jos esama tiek mažai, būtų rizikinga, juk ir tą galima prarasti.

Literatūroje gana plačiai prigijęs terminas „skaitalas“, reiškiantis aukštesnių aspiracijų stokojančią produkciją, prastą, menką literatūrą. Muzikoje atitikmuo galėtų būti „klausalas“, kurio didžiąją dalį, aišku, sudarytų popsas, tačiau ir akademinė kūryba pateikia nemažai opusų, turinčių tik statistinę vertę. Tokie paprastai neįkvepia ir kritikų įdomesniems pasvarstymams. Čia kaip tik labai praverčia nušlifotos klišės.

Žvelgiant idėjiškai, didesnė galimybė susikalbėti yra tarp panašios pasaulėžiūros, artimais estetiniais principais besivadovaujančių asmenų. Jie net vartojamam žodynui suteikia vienodą reikšmę. Antra vertus, sava bendruomenė, kur susipina profesiniai ir asmeniniai interesai, kartais nepageidauja pernelyg didelio atvirumo, tenka elgtis net diplomatiškiau negu tarp svetimųjų. Neišsakyta tiesa ar tik numanoma pozicija primena daugtaškius, likusius kritikos tekstų paraštėse.

Kritikai svarbu prisidėti prie bendrojo kultūrinio raštingumo, vertybinių nuostatų, tuo būdu konsoliduojant visuomenę, užmezgant ryšius tarp skirtingų kartų. Tai tarsi prevencija, kad žmonės netaptų vienmatiški. Kritika gali būti paskata ir medijų koegzistencijai, ir savo pačios tobulėjimui, siekiant susikalbėti visiems su visais.

Tarpukariu, nepriklausomybės metais, kai formavosi muzikos gyvavimo struktūros, kritikų pozicijos skyrėsi tuo, kad vieni laikėsi tradicinių, o kiti modernių vertybių. Toji skirtis, nors ne taip ryškiai išreikšta, iš dalies išlieka ir šiandien. Anuo laikotarpiu išskirtinis buvo Vlodo Jakubėno vaidmuo, tiek raiškos intensyvumo, tiek kokybės požiūriu. Recenzento, kuris pats buvo kompozitorius, iš dalies ir atlikėjas, patirtis lėmė neabejotiną profesinį autoritetą.

Sovietmečiu muzikos kritikų gerokai pagausėjo, tačiau rašytas ir nerašytas reglamentavimas reikalavo taikyti autocenzūrą. Ezopo kalba, įsigalėjusi mene, iš dalies paskatino didesnę dėmesį skirti muzikos struktūrai. Buvome atriboti ne tik nuo Vakarų Europos, bet ir nuo savo pačių kultūros istorijos. Tarpukario spauda atsidūrė specifonduose ir tapo neaprekinama. Štai kodėl apie Jakubėno ir kitų veiklą plačiau sužinota tik po Nepriklausomybės atgavimo, kai Loretos Tamulytės pastangomis 1994 m. buvo išleistas jo kritikos palikimo dvitomis (1193 psl.).

Ilgainiui muzikos kritika išlaisvėjo, tačiau darėsi visuomenės vis mažiau vertinamu užsiėmimu, galima sakyti, perėjo į studentų rankas, virtusi beveik marginaliniu reiškiniu. Maža kūrybinė bendruomenė ezopinę kalbą (tik jau dėl visai kitų, ne politinių priežasčių) vartoja ir šiandien. Viena, kai skaitytojų dauguma yra profesionalai, tada galima nesivaržyti dėl specifinių dalykų, antra, žinant, kaip sunkiai verčiasi kūrėjai, kokie yra jautrūs viešiesiems vertinimams, daug kas pasakoma užuominomis.

Vienas iš dar laukiančių darbų – emigrantų kūrybos integravimas, revizuojant vertybinį muzikos lygmenį. Matyt, reikia dar didesnės distancijos, kad peržiūrėtume ankstesnes hierarchijas, o išėivių kūrybą įterptume ne kaip netikėtai atsivėrusią visumą, bet pamečiumi, gretindami tiek su Lietuvos, tiek su platesniu konteks-

tu. Tačiau toks užmojis kol kas pranoksta jėgas.

Pastaraisiais dešimtmečiais rimtumui tapus nuobodulio ir nekūrybingumo sinonimu, kritika turėjo greitai išrasti naujas atramas. Saugus „uniforminis“ kalbėjimas nebeteko prasmės. Hegelio iškelta meno pabaigos idėja paskatino remtis įvairiausiais ironijos atspalviais, tai ypač būdinga eseistinei kritikai. Atsirado feminizmo, fenomenologijos, daugybė kitų žiūros taškų. Tačiau išliko ir senasis referavimo žanras, būtinas dokumentavimo atžvilgiu. Profesionalų, vien kritikos darbui atsidėjusių žmonių dar ir šiandien neturime, nors pavieniai autoriai yra pasiekę tam tikrą aukštumą.

Meno virsmas kultūros industrija, nors viešojoje erdvėje itin skatinamas, dar nėra apmąstyta procesas, ypač muzikos srityje. Juo labiau kad vidaus ir užsienio rinkos smarkiai skiriasi. Svetur gerai vertinama Lietuvos muzikos informacijos centro (LMIC) išplėtotą veikla. Čia kritikos tekstai plačiau išeina už šalies ribų.

Ideologija sovietmečiu reguliavo ir terminų vartojimą. Tie iš jų, kurie susiję su avangardu, buvo uždrausti, juos pavartojęs galėjai būti apkaltintas arba kam nors kitam užtraukti kaltinimą formalizmu. Viena iš tokių įtartinų sričių buvo padidėjęs autorių dėmesys kūrinio struktūrai, esą tai suponuoja bedvasę, technišką muziką. Lietuvių muzikologiniame diskurse struktūriškumas iki šiol kartais priešpriešinamas natūraliam gyvybingumui. Literatūrologė Viktorija Daujotytė teigia priešingai: „*struktūriškas (vadinasi gyvas, gyvybingas pats iš savęs)*“ (Daujotytė 2017: 15). Kartu pagiriamojo rango ar peikiamojo pobūdžio arsenalas sovietmečiu buvo labai santūrus, ribotas, neretai virstantis „budinčių“ klišių rinkiniu.

Šiandien irgi yra temų, kurių, palyginti su kitų meno sričių diskursais, muzikos kritika net nesvarsto, pavyzdžiui, sąžinės fenomeno. Literatūrologas Regimantas Tamošaitis svarstymuose „Sąžinė literatūroje ir gyvenime“ teigia: „*kai mąstau apie literatūros vertę, man vis svarbesnis darosi kūrėjo ir kūrinio sąžiningumo kriterijus*“ (Metai. 2009, nr. 7). Sąžinė aktuali ir pačiai kritikai, kuri gali būti veikiama ir politinės, ir kitokios konjunkcijos, pagaliau asmeninių simpatijų ar antipatijų. Kiek nuzikos kritikas gali būti „pakaltinamas“, geriausiai jaučia kolegos, nors kartais atvirai deklaruo-

amos įtakos tarsi legitimuoja tokį subjektyvumą.

Literatūros kritikai ženklų poveikį daro patys rašytojai, muzikos atveju to nėra, nes tik nedidelė kompozitorių dalis valdo žodį, dar mažesnė išvelgia prasmę ar turi laiko tuo užsiimti. Tačiau formuojantis tautinei kultūrai, kai kritikų, galima sakyti, beveik nebuvo, patys kūrėjai jautė poreikį formuluoti savo estetines pažiūras, siekė šviesti visuomenę. Jų samprotavimai vėliau padarė didelę įtaką visam muzikos procesui. Mikalojaus Konstantino Čiurlionio, Česlovo Sasnausko, Juozo Gruodžio, Stasio Šimkaus straipsniai skaitomi iki šiol, tapę tvirtu muzikos raidos pamatu.

Vertindami tarpukarį, įsivaizduojame, kad ištekliai, tarp jų ir kultūriniai, buvo labai kuklūs. Tačiau Vladas Jakubėnas rašė į *Lietuvos aidą*, *Vairą*, *Muziką ir teatrą*, *Naująją Romuvą*, *Trimitą*, *Jaunąją kartą*, *Akademiką*, *Muzikos barus*, *Dienovidį*, *Darbo Lietuvą*, *Raštus*, *Laisvę*, o 1944 m. atsidūręs emigracijoje – į *Žiburius*, *Mintį*, *Mūsų kelią*, *Naujienas*, *Atspindžius*, *Mūsų sparnus*, *Santarvę*, *Lietuvos dieną*, *Darbininką*, *Lietuvos žurnalistą*, *Draugą*, *Aidus*, *Muzikos žinias*. Šiandien tiek daug spaudos, kuri būtų atvira kultūros tekstams, turbūt nesurinktume.

Taigi, matome tiesiogines bendrosios politikos sąsajas su kultūros politika. Jų tarpusavio sąveika galėtų būti atskiro straipsnio tema. Tačiau keletas remarkų tiktų ir čia. Tiesos sakymo taikinyš šiandien galėtų būti tiek politikų abejingumas muzikos ir apskritai kultūros raidai, tiek pačių kompozitorių paviršutiniškumas, skubotumas, atlikėjų beviltiškas konservatyvumas. Bet ir vieni, ir kiti rastų šimtus pasiteisinimų. Kadangi dauguma jų numanomi, nesinori dar kartą to įvardyti.

Šiandieninis abejingumas muzikos kritikai gali turėti neigiamų padarinių, panašiai kaip sovietmečiu taikyti suvaržymai. Kai recenzentų veiklos nemotyvuoja finansinis atlygis, jie norėtų justi bent solidarų bendruomenės palaikymą, suinteresuotumą, sulaukti reakcijų, įvertinimo.

Poetas Marcelijus Martinaitis yra kalbėjęs apie „*sutramdytą rašytoją*“. Lygiai taip galima apibūdinti ir gyvenimo sutramdytą kritiką. Iš sovietmečio ryškiausias Rūtos Naktintytės pavyzdys – ji nukentėjo, nes išdrįso kritikuoti nusipelnusį dirigentą. Politikai gali skatinti kri-

tikus, kad atliktų pareigą visuomenei, sudarydami jiems palankias sąlygas ir atvirkščiai – jų nesudarydami, tarsi likdami neutralūs, tačiau įtaka vis tiek jaučiama. Neskieriant kultūros leidiniams pakankamos paramos, paliekant autorius be honorarų, kritikos straipsnių nepriskieriant prie aukštosiose mokyklose vertinamų publikacijų, tarsi pasakoma, kad ši profesija neturi ateities, priklauso nuo pačių kritikų kultūrinės savimonės, sąžinės ir valios, iš esmės paverčiama studentų praktikos objektu.

Kad ir kaip paradoksalu, tačiau okupacinis režimas meno visuomenės, išsilavinusios, mąstančios, nenuolankios, savotiškai prisibijojo, iš dalies „skaitėsi“ su ja. Šiandien „demokratinė“ dauguma puikiai suvokia, kad jos reitingams menininkų saujelė nieko nereiškia, parankiau šildytis popso, masinės kultūros spinduliuose – ten žymiai didesnės galimybės daryti paveikį masėms, taigi ir kilstelėti rinkėjų palankumo procentą. Profesionalusis menas neturi jokios galios daryti bent menkiausią įtaką politikų reitingams, todėl naivu tikėtis, kad į jį bus atkreiptas dėmesys. Nebent turginiu santykių aiškinimosi lygmeniu, kai koks nors kritikos įžeistas autorius ieško užtarimo tarp galingų savo bičiulių. Šiandien kritikų pilietinis aktyvumas dažnai reiškiasi kantriu įrodinėjimu sau ir kitiems, kad šis darbas būtinas, net jeigu jis nėra nuoseklus.

Dirigentas, muzikologas Donatas Katkus teigia, kad kultūros politikos ašis yra intelekto išlaikymas: „*Turi būti grupė leidinių, kuriuose būtų galima reflektuoti ir kurie turėtų apmokėti už protą, už intelektualų pateikiamas genialias idėjas. Tai turėtų būti vienas iš valstybės prioritetų. Tai būtų kultūros politika*“ (Katkus 2015: 479). Dabar ji lieka deklaracijų lygmenyje. Nors kultūros politika apibrėžiama kiekvienos politinės partijos programoje, tačiau apsiribojama neįpareigojančių, ritualinių frazių rinkiniu.

Okupacinio režimo spaudimas skatino kultūrininkus vienyti, tartis tarpusavyje, priešintis prievartai, cenzūrai, tą suvokiant kaip vieną iš pagrindinių savo pareigų. Šiandien pavojus nacionaliniam tapatumui gerokai sumažėjęs, globalizacijos keliama grėsmė adekvačiau dar nesuvokiama, nors mažiems kraštams yra pražūtinga. Tam priešintis lyg ir būtų didžiosios poli-

tikos uždavinys, bet suvokimas, kad ne mūsų jėgoms pakeisti globalaus mąstymo kryptį, ataušina įkarštį. Juo labiau sunku įsivaizduoti reikšmingesnį kitų Europos valstybių palaikymą, ypač tokiomis sudėtingomis geopolitinėmis sąlygomis. Todėl daug rezignacijos, suprantant, kad nėra prasmės galva daužyti sieną...

Šiandien pilietinis kritikos aktyvumas dažnai reiškiasi kaip kantri, nebūtinai efektinga tarnystė, pasiūtant ir palydint kiekvieną bent kiek reikšmingesnį kultūros faktą, fiksuojant didžiuosiuose miestuose, regionuose vykstančius procesus. Kol mūsų tiek nedaug, tam reikalinga talka iš šalies, bet muzikos kritikai galėtų būti skatinanti ir organizuojanti jėga.

„*Tam tikrame profesiniame diskurse ar kontekste privalu nuolat pamiršti tam tikrus turinius ir juos atrasti iš naujo, kitaip sakant, tikėti jų naujumu ir originalumu*“ (Šapoka 2017: 10). Tai turbūt kiekvienos naujos kartos uždavinys.

Muzikos galia prisidėti, keičiant politinę situaciją, buvo išbandyta ir mūsų žengimo į laisvę metais. „*Dainuojančios revoliucijos*“ terminas tą labai akivaizdžiai atspindi. Muzikos vieta ir kokybė valstybės švenčių kontekste, reprezentavimas ir įtraukimas – tai vis kritikos svarstymų objektai. Čia tarsi nebūtų ko kritikuoti, tačiau netiesiogiai kalbama apie bendrą švietimo būklę, apie gebėjimą muzikuoti, suvokti muziką ir jos poveikį bendruomenės santalkai, brandai. Chorinė kultūra, dainų šventės, iš dalies aktyvus dalyvavimas religinėse apeigose – tai situacijos, kurių visavertiškumui reikalinga ir muzikos kritikų refleksija. Per JAV politines kampanijas muzikantai važinėja po visą šalį kartu su kandidatais į prezidentus, panašu, po truputį tą perima ir mūsų politiniai veikėjai.

Sovietmečiu bandyta ištrinti kuo daugiau Lietuvos sąlyčio su Europos kultūra (civilizacija) ženklų. Dabar, pasiskus istorijos švytuoklei, bandoma juos ne tik atkurti, bet ir praplėsti, įvertinti poveikį masinei sąmonei, kūrybos savimonei. Svarbu pasverti šiaurietiškos europietiškos kultūros tendencijas, įvertinti jas mūsų tikslų ir prioritetų kontekste.

Rašytojas Romas Gudaitis yra aptaręs, kad įsigali „*masinis šarlatanizmas*“ (Gudaitis 2009: 106). Kiek tai

susiję su laikmečio skubotumu, o kiek gali būti reguliuojama kritikos įsikišimu, taip pat reikėtų apmąstyti ir tuo atžvilgiu apsispręsti. Visuomenė pati dažnai nepajėgia daug ko įvertinti, ypač radijo bangomis sklindančio klausalo, kuris yra pavojingai užkrečiamas.

Kritikos užduotis lyg ir būtų pirmiausia nubrėžti skirtį tarp autentiško įvykio ir jo klonu, variacijos ar tiesiog nesupratimo ir t. t., išrikiuoti tuos įvykius pagal reikšmingumą, išskirtinumą, žodžiu, susigaudyti, susisteminti ir padėti, kad geriau susigaudytų kiti. Tai tiesiogiai galėtų sietis su kultūros politika, kurią dabar bandoma įgyvendinti, pasitelkiant atitrauktos rankos principą. Bet Lietuvos mastu, kai visi žaidėjai žinomi, pažįstama vienas kitą, gali apibūdinti kiekvieno privalumus ir trūkumus, tą ranką atitraukti yra labai sunku (kur dar asmeninių ir giminystės ryšių voratinkliai). Kai kas labai skeptiškai nusiteikę tokios politikos vykdymo atžvilgiu: „*Suvokiau, kad jokia valdžia nėra pajėgi (ji ir neprivalo to daryti!) vykdyti kultūros politikos. Vienintelė jos funkcija: suteikti vienodas galimybes į šį procesą įsijungti visiems miestiečiams*“ (Butkus 2010: 114). Tačiau ištraukimo nereikėtų painioti su gebėjimu spręsti. Kultūros vertė ir demokratija nėra paralelūs dalykai. Greičiau atvirkščiai proporcingi. Umberto Eco rašė: „*Informacijos teorija teigia, kad sunkiausia perduoti tokį pranešimą, kuris, remdamasis didesniu priėmėjo supratimo diapazonu, naudojami platesniu perdavimo kanalu, praleidžia didesnę nefiltruotų elementų kiekį: toks kanalas perduoda daug informacijos, tačiau ji gali būti mažiau suprantama*“ (Eco 2000: 139).

Laisvės sąlygomis matome, kad vis drąsiau kritika kaip objektyvizuotą atminties formą įsileidžia asmeninės savivokos naratyvą. Nors didelių erezijų paprastai niekas neskelbia, bet nuomonių spektras gerokai praplatėjo. Tai ir yra tas kabliukas, kuris gali užkabinti ir paskatinti tarpusavio susikalbėjimą.

Lyčių lygybės temų mūsiškė kritika neužaštrina, nes panašiai kaip moterų kelias į politiką, taip ir į meną buvo palaiapsnis. Mene jos gal ir anksčiau pasireiškė, bet vertinimų, institucinių apdovanojimų toli gražu nesulaukė. Tomas Daugirdas, diskutuodamas apie dabartinę kultūros padėtį, teigia: „*finansavimas, renginiai ir kiti kultūros reiškiniai atskleidžia, kad esame pasimėtę*

*įtampos tarp masinės ir elitinės kultūros, tarp kultūros kaip ideologijos ir kultūros kaip asmens tobulėjimo. O galbūt kultūra Lietuvai apskritai neapsimoka?*⁴¹ (Daugirdas 2010: 114). Klausuką sakinio gale reikėtų vertinti kaip provokaciją, autorius tikriausiai taip nemano, nes ir grynai finansiniu požiūriu jau įrodyta, kad į kultūrą investuotas euras duoda nemažą grąžą.

Jeigu atsirastų kritikas, kuris nuolatos kritikuotų vykdomą kultūros politiką, tikėtina, reakcijos, greičiausiai netiesioginės, sulauktų ir pats (ribojant publikavimo galimybes ar lėšas jo projektams), ir leidinys ar platforma, kur toji kritika skelbiama (šiuo atžvilgiu ryškus Edmundo Jakilaičio pavyzdys).

Svarbiausi iššūkiai, su kuriais susiduria dabartinė muzikos kritika:

1. Santykis su susiformavusia istorine tradicija. Jei-gu ji tęsiama, tada svarbu, kas įnešama naujo, jeigu ją bandoma revizuoti, tada kas bus tas autoritetas, kuris parems kitokį, su nusistovėjusiais vertinimais besiker-tantį požiūrį? Bet kokių atveju tai itin svarbus disku-sijų aspektas.

2. Profesinės etikos reikalavimai, gebėjimas jausti ribą tarp tiesos sakymo ir etikos, kartais suvokiant nu-tylėjimo svarbą.

3. Turiniui adekvačios formos parinkimas – kartais tai gali būti apologetika, kartais dialogas, kartais pas-tišas ar dar kas nors. Esė leidžia suderinti keletą stilių, kaitaliojant kalbos toną, užtikrinant įvairovę, tačiau kartu tai reikalauja iš rašančiojo didesnio meistrišku-mo ir pastangų.

4. Bendruomenės ir asmeninių santykių įtakos pai-symas arba ignoravimas.

5. Gebėjimas adekvačiai išreikšti spontaniškai pati-riamus įspūdžius, išgaunant emocinės aistros ir siekia-mo objektyvumo dermę.

6. Įtampa tarp muzikų bendruomenės lūkesčių, kri-tikos objekto ambicijų ir profesinio meistriškumo, išlai-kant intrigą, kuri skatina visuomenę labiau tuo domėtis.

7. Skirtis tarp dokumentavimo tikslumo ir interpre-tavimo laisvės.

8. Pateikiamas galutinis verdiktas ar tik klausimai bei motyvai, vertinimą paliekant kiekvienam iš skaitančių-

jų? Svarbus tariamos visažinystės ir kuklumo santykis.

9. Egzistuojantys mąstymo slenksčiai tarp kartų, skirtingų požiūrių, prerogatyvų, suvokiant kiekvienos nuomonės reliatyvumą.

10. Kokia yra kritiko dominantė? Ar pasirinktų vertinimo kriterijų reikšmingumas, ar meno kalbos inovatyvumas, eksperimentai, populiarus pateikimas, pažintinis edukacinis tikslingumas ir pan.?

Vis dėlto sunkiausia suderinti asmeninį skonį, simpatijas ir objektyvumą, kuriuo privalo remtis kri-tiko verdiktas. „*Juk jis (kritikas) yra toks pats likimo prakeiktas, kaip dainininkas – vaikščiojantis instru-mentas. Tikrai kritikas kitokios konstrukcijos bei pa-skirties: kamertonas su svarstyklėmis, kurios siūbuoja tarp „jo“ ir „mano“ interpretacijų*“ (Landsbergis 1990: 183). Kiek visuomenė nori, o kiek kritikai, suprasda-mi interpretacijos svarbą, stengiasi vos ne per prie-vartą įpiršti savąjį jos variantą? Pritačiau Viktorijai Daujotytei, kuri, analizuodama įvairių kartų kritikų stilių, teigia: „*Aišku, kad „beletristinė kritika“ , kur vadovaujamosi fantazija ir nuotaika vietoj ramaus svarstymo, jam [Vincui Mykolaičiui-Putinui] nėra patraukli. Kritikui būtina analizė, analitinis santykis, vedantis sintezės linkui*“ (Daujotytė 2007: 194). Mu-zikoje beletristinės kritikos, deja, daugėja, ji iš dalies darosi net madinga.

Prisimenant sovietmetį, kai daugybė žmonių buvo persekiojami, negalėjimas atvirai reikšti savo nuomo-nės sudarė tik nedidelę visuotinės prievartos dalį. Nesaugumo, didesniu ar mažesniu laipsniu lydėjusio ra-šančiuosius okupacijos metais, jausmas nelygintinas su šiandienos situacija, kai humanitarai jaučiasi niekam nereikalingi, todėl nesaugūs. Tiesiog šiandien būtina imtis papildomos veiklos, leidžiančios atlikti kritiko priedermę. Tai atima laiko ir energijos, bet dažnai pra-plečia požiūrį, padeda kelti kvalifikaciją.

Sovietmečiu kultūros politika, prioritetą teikdama liaudiškumui bei masiškumui, skatino saviveiklą ir straipsnių apie ją spaudoje buvo kur kas daugiau negu apie akademinę muziką. Dabar panašus prioritetas teikiamas popkultūrai. Akademiniam menui vis dar nepalankus metas.

Kritikai, norėdami vienaip ar kitaip pakreipti meno procesą, neišvengiamai turi remtis arba oponuoti politikų nubrėžtoms gairėms. Sociologinio pobūdžio kritika, palaikanti artimą santykį su politika, Lietuvoje neplėtojama.

Feliksas Bajoras iš kritikų reikalauja intelektualinio programavimo, tačiau po direktyvinės epochos grimasų tam vargiai kas ryžtųsi.

Nuo politikos priklauso ir šviečiamosios kritikos svoris, ypač masinio informavimo priemonėse – TV, radijuje, socialiniuose tinkluose. Prieš įsigalint skaitmeninei erai, buvo praleista proga pakoreguoti vertybines proporcijas, dabar jau daug ko nebesusigrąžinsime.

Kritikos poveikis priklauso tiek nuo įsimenančių originaliųjų idėjų, tiek nuo kiekybinio matmens, leidžiančio sudaryti tam tikrą kritinę masę tarp kitų kultūros tekstų. „*Geriausių rezultatų muzikos kritika pasiekia jungdama emocinę kritiko reakciją ir intelektualinę refleksiją, neaplenkdama nemuzikinio kultūros konteksto*“ (Ambrazas A., Gedgaudas E., Nomicaitė R. 2003: 520).

Šiandien, kai patys meno kūriniai kartais primena politinius aktus, jų vertinimas be šios dimensijos būtų neįsivaizduojamas. Tam tikras testas kritikui yra matyti, girdėti ne tik menines, bet ir socialines reikšmes. Simptomiškai ir tiksliai Dovilė Tumpytė apibūdino savo veiklą: „*Kuo toliau, tuo svarbiau ir įdomiau man atrodė ne rašyti, o mąstyti ir ieškoti apibendrinimų, galvoti, kur juda meno praktikos, konkretus menininkas ar kūrinys, kaip meno lauke vyksta įvairūs procesai. Šiandien apie meną galvoju kaip apie pasaulio mikromodelį, kuris leidžia daryti išvadas apie visuomenėje ir kitose sferose vykstančius procesus – tuo jie man įdomūs*“. Ji taip pat atkreipė dėmesį, kad Lietuvos „meno institucijos labiau bendradarbiauja tarpusavyje nei konkuruoja“ (Tumpytė 2015: 8). Tuo būtų galima džiaugtis, jei lazda neturėtų kito galo. Vis dėlto susikalbėjimo galimybė tarp kritikų atskiros srities viduje, o ir tarp skirtingų menų gali turėti realų pagrindą.

Pabaigai tiktų pacituoti Vladą Jakubėną: „*Jei yra mūsų tautoje kūrybinių galimų, tai jie prasiverš, bet jų plėtočiai reikalingas visuomenės susidomėjimo užnugaris*“ (Jakubėnas. *Naujoji Romuva*. 1933, nr. 10–11, p. 260).

Susikalbėjimas tarp meno bendruomenės, kuriai šiuo atžvilgiu didžia dalimi atstovauja kritikai, ir plačiosios visuomenės, būtų įmanomas, jeigu daugiau kritikos atsirastų nespacializuotuose leidiniuose, tai leistų pasiekti įvairias auditorijas ir pagilintų suvokimą apie meno procesus. Šios problemos šaknys veda į ugdymo sistemą, kurią vis optimizuojant iškrinta su intelekto lavinimu plačiau susiję dalykai. Taikantis prie visuomenės pokyčių, Nepriklausomybės laikotarpiu išryškėjo rinkodarinė kritikos kryptis. Kritika priversta ieškoti naujų raiškos formų, kad patektų į dėmesio lauką. Geras kritikas aktualų artefakto vertinimą derina su apibendrinamuoju klotu, sukauptu iš savo ir kitų patirties, dažnai tampančios susikalbėjimo pagrindu. ■

Literatūra

- Ambrazas, A., Gedgaudas, E., Nomicaitė, R. Muzikos kritika. Muzikos enciklopedija, t. 2, LMTA, MELI. 2003, p. 520.
- Andrijauskas, A. Kultūrologijos istorija ir teorija. VDA. 2003.
- Butkus, T., S. Didžiosios paslaptys per šimtus mylių. Poetas, leidėjas Tomas S. Butkus atsako į Romo Daugirdo klausimus. *Metai*. 2010, nr. 1.
- Daujotyte, V. Grimzti kasant šulinį kalboje. *Literatūra ir menas*. 2017 m. rugsėjo 1 d.
- Daujotyte, V. Lietuvių literatūros kritika. Akademinio kurso paskaitos. VU. 2007.
- Eco, U. Atviras kūrinys. Forma ir neapibrėžtumas šiuolaikinėje poetikoje. Vilnius: *Tyto alba*. 2004.
- Jakubėnas, V. Straipsniai ir recenzijos. t. I–II. Sudarytoja Loreta Tamulytė. V., LMA. 1994.
- Katkus, D. Apie muzikos būtį. Sudarytoja Rūta Gaidamavičiūtė. V., LMTA. 2015.
- Landsbergis, V. Geresnės muzikos troškimas. V., *Vaga*. 1990.
- Požiūriai. Gudaitis, R. Kaip Brunonas aptemdė Palemoną. *Metai*. 2009 m. liepa.
- Sąžinė literatūroje ir gyvenime. *Metai*. 2009, nr. 7.
- Šapoka K. Dailės kritika kaip viena patologijos funkcijų. *Literatūra ir menas*. 2017 m. gegužės 5 d.
- Tumpytė, D. In: Dailės kritika: trys scenarijai. Parengė Aistė Paulina Virbickaitė. *Dailė*. 2015, nr. 1.

¹ <https://www.15min.lt/kultura/naujiena/naujienos/tomas-daugirdas-kultura-spastuose-1104-1022644>

TRYS NOVELETĖS

Nadiežda

Buvo likusi savaitė iki karo su Ukraina pradžios, kai brolienė iš Maskvos pranešė: „Gerardo nebėra“. Dar vakar Bronislovas su juo kalbėjo per *skaiptą*, tiesa, labai trumpai, nes brolis jautėsi prastai, kelis sykius pakartojo, kad jam sunku kalbėti. Taip ir išsiskyrė neatsisveikinę.

Jau nuo praėjusios vasaros brolis dvynys kažką slėpė. Nors prasitarė buvęs pas daktarą, bet apie jokias rimtas problemas neužsiminė. Žinodamas Gerardo charakterį, Bronislovas įtarė, kad kažkas negerai. O kai savaitę nepavyko susisiekti, grįžęs po tyrimų slapukas nuramino: „Nieko baisaus. Gyvensim.“

Dvyniai vienas kitą jaučia per didžiausią atstumą. Bronislovas neabejojo, kad Gerardas gudrauja. Jei ne pandemija, sėstų į lėktuvą ir viskas paašškėtų. Deja, kol kas tai neįmanoma.

Vėlų rudenį brolis, sugrįžęs iš ligoninės, buvo atviresnis: „Žarnas patrupino. Žada švitinti.“

Vis susisiekdavo per *skaiptą*. Atrodė sunkiai atpažįstamas – liga jį keitė vis labiau. Neslėpė, kad po švitinimo streikuoja širdis. Brolio antroji pusė vis žadėjo rimtesnę pagalbą, atseit su kažkokiais profesoriais tariasi. Tačiau kalbos kalbomis ir liko. Kitaip nė negalėjo būti – atvirumo akimirką brolis prisipažino, kad namuose jau senokai jaučiasi svetimas.

Matyt, todėl, kad lietuvis, nes Rusijoje tas žodis nuo devyniasdešimtųjų prilygsta keiksmazodžiui. O gal kad taurelei abejingas, dažniau tyli negu kalba. Rusiška natūra mėgsta užstalę, o jos vengiančius ir tylinčius laiko įtartinais. Be to, ligonis. Tinka tik lėkštėms plauti po pietų, į kuriuos susirinkusios marčios net šito nesugeba.

Likus porai švitinimų, širdis neatlaikė.

– Gulėti jau negalėjo. Sėdėdamas kėdėje dėkojo už kartu pragyventus metus, – lyg ir teisybę, bet kažkokiu pasaldintu, valdišku balsu pasakojo Nadiežda apie paskutinę Gerardo naktį, kažkodėl praleistą ne ligoninėje.

– Tai kad jau niekuo negalėjo padėti...

Įkalbėti Nadieždą, kad vyrą kremuotų ir, kai tik baigsis pandemija, palaidotų šalia jo tėvų Lietuvoje, nepavyko.

Kažkokios keistos, sunkiai suvokiamos buvo ir pakasynos. Aprengė paskutinei kelionei namuose, savaitei išvežė į morgo šaldytuvą, o iš ten – tiesiai į kapines.

– Mūsų tokie papročiai, – bandė įtikinti brolienė tais žodžiais netikintį Bronislovą.

Nebuvo ir kunigo. Atgulė brolis į nepašventintą duobę. O Gerardo sūnūs neišgirdo prašymo bent nufilmuoti laidotuves.

– Viskas buvo taip, kaip reikia... – telefonu tvirtino Nadiežda.

Artimiesiems Lietuvoje beliko gedėti toli nuo tėvynės mirusio doro, talentingo žmogaus.

Gerardas jau buvo baigęs konservatoriją, Vaikų muzikos mokykloje dirbo direktoriaus pavaduotoju, savaitgaliais su kompanija grodavo vestuvėse, rašė dainas. Per pirmąsias vasaros atostogas su vaikystės draugu išvyko ekskursijon prie poliarinio rato. Iš ten grįžo lyg užkerėtas. Vis dažniau ėmė į rankas akordeoną ir, mįslingai žvelgdamas tolumon, traukdavo:

– *Nadiežda, ty kompas rodnoj...*

Anuomet tai buvo viena populiariausių rusiškų dainų. Atseit, Nadiežda dabar brangiausias jo kompasas. Įsimylėjo Gerardas. Ne juokais įklimpo. Pirmasis apie tai sužinojo Bronislovas. Ir tos Nadieždos nuotrauką pirmas pamatė.

– Tavo tiesa – tikra Marina Vladi. Atsimeni, į kariuomenę išeinantį tėvai įspėjo: „Neparvežk ruskės.“ Iš Kalinino neparvežei, o dabar...

Brolis nieko neatsakė, nes ką jau čia sakyti. Savaitgaliai išlėkęs į Maskvą, grįžo su Nadiežda, priversdamas mamą griebtis širdies lašų. Tėvukas buvo kiek ramesnis.

– Mano būsimoji, – trumpai pristatė. – Nadiežda. Viltis lietuviškai, – pridūrė.

Į sužadėtuvių vakarą pakviestas vaikystės draugas įkaušęs gyrėsi:

– Aš savo ruskelei vaiką užtaisiau, ir tai nesiženi ju. Durnius tu, Geri...

– Nevažiuk į ruskyną, sūneli, – maldavo motina, lyg nujausdama, kad ten pražus... Tačiau Gerardas, tarsį drignių priešveitęs, jau nieko nei girdėjo, nei matė.

Iš vestuvių Maskvoje tėvai grįžo lyg žemę parduę.

Gerardas dirbo taksistu, jo muzikinių gabumų niekam neprireikė. Priešvestutinė Nadieždos pasaka, kad jai siūlomas darbas ambasadoje, o vėliau ir

tarnyba užsienyje, baigėsi šnipštu.

Po poros metų Gerardas šiaip taip įkalbėjo žmoną persikelti Lietuvon. Pavyko ją įdarbinti karinėje gamykloje pagal specialybę – ekonomiste. Tik tas direktoriaus geras pažįstamas, rekomendavęs Nadieždą, netrukus sulaukė priekaištų:

– Kokį velnią man išiuilei? Didesnės tinginės nesam turėję...

O Nadieždos dažnai kartojami žodžiai „*A u nas v Moskve*“ tapo pajuokos objektu.

Ne geriau sekdavosi ir po darbo, ypač šventadieniais. Anot mėgstančio pajuokauti tėvo, kol Nadiežda virtuvėje apsisuka, vakaras ateina. Šeiminkauti tekdavo Gerardui. Regis, tokia tvarka buvo nusistovėjusi jau Maskvoje. Net lėkštes plaudavo. Tačiau Gerardas nepriekaištavo savajai Marinos Vladi kopijai, svarbiausia, kad vėl galėjo groti.

Kaip netikėtai sugrįžo, taip netikėtai ir atgalios susiruošė. Nadieždos balsas, be abejo, buvo lemiamas. Atrodė, jau, jau ir Gerardas supras, kad ne viskas gerai jų padangėje, deja, išvyko abu. Mama šįkart jau neašarojo, bet už galvos susiėmusi kartojo:

– Vaikeli, vaikeli, ką darai? Nejaugi esi toks aklas?

Maskvoje gimusius sūnus pavadino brolių dvynių vardais, o šiems sukūrus šeimas, anūkai tuos vardus paveldėjo. „Mes lietuviai“, – nenoromis paaiškindavo tiems, kam keista atrodė jų pavardė.

Anūkams viešint Lietuvoje, senelius liūdino tai, kad nė vienas nemoka lietuviškai. Gerardas aiškino, esą gyvenant tokiaame didmiestyje ne taip paprasta išmokyti. Yra šeštadieninė lietuvių mokykla, bet labai toli nuo namų. Taip, turbūt jis kaltas. Ilga diena už vairo, kelionės pirmyn atgal taip išsunkia, kad jau nieko, išskyrus norą greičiau atsidurti lovoje, nelieka. Vis pažadėdavo, kad per kitas atostogas kalbės vien lietuviškai. Tačiau netesėdavo.

* O pas mus Maskvoje (*rus.*).

O ir kalbos po ilgesnės pertraukos susitikus darėsi vis nesmagesnės. Akivaizdu, kad Gerardas beveik įtikėjęs tuo, ką girdi Rusijoje.

– Nei jūs teisuoliai, nei mes keistuoliai, – diplomatiškai stengdavosi užgesinti beįsiplieskiantį ginčą Boleslovas.

Marinos Vladi kopija jau seniai buvo virtusi subobėjusia rusiška Matriona. Plika akimi matyti, kad nedaug bendro tarp jos ir Gerardo, menininko iš prigimties, praradusio viltį ką nors pakeisti savo gyvenime. Net populiariosios dainos apie Nadieždą nebeprisimindavo.

O jam su Nadiežda ir vaikais atvykus Lietuvon į giminaitės vestuves, įvyko jau visai nei šis, nei tas.

– *My za Putina*,* – beveik choru pasakė visi trys, Gerardui tylint. Vestuviniškams sutartinai kvatojant, supyko, trenkė durimis ir neatsisveikinę išlėkė.

Susisiekęs su broliu per *skaiptą*, Bronislovas stengdavosi neliesti politikos, nes žinios, ateinančios iš Rusijos, nežadėjo nieko gero. Stengėsi nepakenkti nei broliui, nei jo šeimai, nes beveik neabejojo, kad pokalbių klausomasi.

Pasidžiaugė išgirdęs, kad Gerardas vėl pradėjo muzikuoti. Įsigijo elektrinius vargonėlius ir stengdavosi savaitgalius praleisti vadinamajame muzikos kambaryje. Vis pagrodavo, ką sukūręs. Bet ir toji kūryba buvo tarsi sau. Kartą su liūdesiu prisiminė, kad Lietuvoje jo kūrybos laukdavo ansamblis „Mėnulio vaikai“, muzikos mokykloje kolegos net autorinį jo vakarą surengė. Viskas buvo, buvo viskas... Brolio širdgėla tokia mato, kad Bronislovas nusuko kalbą į šoną.

Neatsitiktinai prisiminė tuos pokalbius – brolienės paprašė atsiųsti Gerardo muzikinius įrašus.

– Kam jie tau? – nustebo ši.

– Prisiminimui, be abejo. Be to, kolegos tegu pasiklausys, tegu įvertins.

* Mes už Putiną (*rus.*).

Ar įvykdys jo prašymą, ar ne, Bronislovas taip ir liko nesupratęs. O klausimas, ar nebijo, kad į karą pašauks anūkus, gal net jaunesnįjį sūnų, visiškai sujaukė pokalbį.

– Apie ką čia dabar pliauški? Į kokį karą? Nėra jokio karo! Kas ten pas jus dedasi? Visai pablūdot! – pasipiktino Nadiežda ir išjungė kompą.

Praėjus porai mėnesių, Bronislovas vėl susisiektė su Nadiežda.

Po ilgokai užtrukusios tylos išgirdo verksmą. Kadangi brolienė, net mirus Gerardui, neparodė jokio jautrumo, svainis suprato, kad įvyko kažkas baisaus.

– Jaunėlis... Išsiųstas į Ukrainą... – vos girdimai ištarė. – Atleisk, negaliu kalbėt...

Šiandien radijas vėl pranešė apie rusų daužomą Mariupolį, apie *Azovstal* gamyklos požemiuose laukiančius ir nesulaukiančius pagalbos sunkiai sužeistus ukrainiečius, apie bombarduojamus gyvenamuosius rajonus, ligonines, mokyklas.

– Jei galėčiau, savo rankomis pasmaugčiau tą išsigimėlį Putiną, – žurnalistams filmuojant griuvėsius, pasakė artimųjų netekusi senutė. – Tegu jis būna tūkstantį kartų prakeiktas!

O Bronislovui kasnakt sapnuojasi brolis dvynys ir vis klausia:

– Kodėl mane palikot svetimoj žemėj?

2022 m. gegužės 13 d.

Marčios bateliai

Valdonė beveik tris pastaruosius dešimtmečius gyveno Anglijoje. Netikėtai mirus antrajam vyrui (kai su juo susidėjo, iširo šeima), o mafiozams atėmus turgavietėje turėtą valgyklą, įsidarbino viename iš Londono restoranų. Kitos išeities neliko. Nors baigusi du aukštuosius, iš pradžių plovė lėkštes, vėliau, įtikusi šeiminkui turkui, tapo padavėja. Neseniai pradėjusi gauti pensiją, nutarė grįžti į Lietuvą.

Čia parvažiuodavo ir atostogų. Kol buvo gyva motina, pasirūpino, kad būtų užbaigta namo staty-

ba. Tą dviaukštį nusižiūrėjo vasarodama. Nemenkų užmojų turėjęs verslininkas, nespėjęs jo iki galo įrengti, bankrutavo, buvo priverstas atsisveikinti ir su namu. Čia persikėlusiai motinai ir paaugliui sūnui iš antros santuokos Valdonė siuntė dalį savo uždarbio. Praėjus porai metų, jau buvo galima rengti įkurtuves.

Tačiau antram gyvenimui prikeltas namas tokiai šventei nebuvo sutvertas. Trūko svarbiausio – tikros gyvybės, kurią paprastai suteikia žmonės, artimi vienas kitam. Na taip, namas nebuvo tuščias, tačiau Valdonės motina jautėsi vis prasčiau, o gerokai ūgtelėjęs anūkas vis dažniau rodė atžarų charakterį, kuris kuo toliau, tuo labiau darėsi panašus į mamos.

Nors labai sunku buvo tam pasiryžti, bet, kai prirėkė daktaro ar kitokios pagalbos, senoji skambindavo pirmajam dukros vyrui, po Valdonės išdavystės likusiam su dviem vaikais. Gerokai pavėluotai suprato ir savo, ir dukters padarytas klaidas. Net atsiprašė, nors jos charakteriui tai nebūdinga. Vygantas neatsisakydavo padėti, nepriekaištavo, nors ir turėjo teisę.

Antrojo dukters išrinktojo, kurį anksti pasiglemžė infarktas, tėvai dėl ankstyvos sūnaus mirties kaltino Valdonę, nepripažino ir anūko.

Sugrįžusi į gimtąjį miestą, ji vis dažniau pradėjo prisiminti buvusi vyrą. Nors jau metuose, bet dauguma įpročių liko tokie patys, Vygantą suvedžioję žalioje jaunystėje. Valdonė neslėpė, kad vėl norėtų būti kartu, nusibodo vienai tuščiam dviaukštyje... „Neduok Dieve, tokios kompanijos“, – nelinksmi galvojo Vygantas, iš šono ją stebėdamas. Vieną kitą kartą tai šen, tai ten nuvežė. Vis dėlto po trečio ar ketvirto panašaus prašymo buvęs vyras, nors ir labai taktiškai, išdrįso atsisakyti: „Turiu daug savų reikalų.“

Galų gale taręs „ne“, Vygantas į namus grįžo susierzinęs. Supykė neuztarnauti Valdonės priekaištai ir netesėtas pažadas sau daugiau neturėti su ja jokių reikalų.

Mintimis vėl sugrįžo į tolimą praeitį. Į tas dienas, kai skaudėjo labiausiai. Daug jų būta. Jeigu anksčiau

būtų supratęs, pajutęs, kas jų gyvenime negerai, gal viskas būtų pakrypę kitaip?

Ko gero, ir tėvai kalti, kad leido vos pilnametystės sulaukusiam kurti šeimą. Susižavėjęs Valdonės grožiu, neįžiūrėjo labai svarbių būdo bruožų, vėliau viską apvertusių aukštyrų kojoms. Net ir nevertydamas nuotraukų albumo, gerai pamena, kas užrašyta kitoje jos portretų pusėje: „Prisimink mane tokią ir tikrai tokią.“ Įsakmus tonas. Prisiminimų, visiškai nederančių su jaunystės žavesiu, trykstančiu iš fotografijų, gerokai daugiau.

O kokią ją prisimena?

Tuščia garbę, išpaikintą lėlę.

Gal ir ankstesni laikai kažkiek kalti? Vyganto namuose, paprastų darbininkų šeimoje, viskas buvo kitaip. Kai daug ko trūko, kai net ilgiausioje eilėje atstovėjęs nebuvai garantuotas, kad ir tau kažkas liks, jo tėvai nedarė iš to tragedijos. Tačiau nebijojo garsiai pasakyti: jei neturi pažinčių arba išskirtinės tarnybos, esi niekas. Įsmigo toji vieša paslaptis tiesiai į širdį, o šalia prisiglaudė išgalvota viltis, kad jo gyvenime viskas bus kitaip.

Aptemdė protą dar ir tai, kad Valdonė iš visų išsiskyrė apranga. Taigi jis irgi tuščia garbis. Mergelė nuo galvos iki kojų importinė. Mama – miesto centrinės vaistinės vedėja, pas kurią deficitinių vaistų užsukdavo net partijos komiteto tūzai, na, o iš mažens lepinamai dukrelei deficitus atgabendavo tie, kurie juos skirstė. Niekas iš aplinkinių neturėjo nei tokių suknelių, nei batelių, daug ko, kas parėdytų ir beždžionę.

O Valdonė buvo labai išvaizdi ir mokslams nemenkų gabumų turėjo. Kad klasiokės iš pavydo nekrėstų kiaulysčių, šis tas ir joms atitekdavo. Padėvėtų rūbų nepripažino, todėl, kai ateidavo laikas išskalbti ar išvalyti, lyg juokais, lyg rimtai kuriai nors pasakydavo: „Nori, galiu atiduoti. Jei ne, vis tiek išmesiu...“

Apie tai Vygantas sužinojo pernelyg vėlai. Bet argi tai būtų ką nors pakeitę...

Jo tėvų ir jos motinos butai buvo gretimose gatvėse. Po vestuvių kurį laiką gyvenamosios vietos nekeitė – pasibaigus paskaitoms, kiekvienas grįždavo į

savo senąją pastogę. Vėliau susitikdavo, dažniausiai Vyganto namuose. Kol kartą jo mama pasakė: „Negerai taip.“ Jiedu apsigyveno drauge.

Tačiau ir nuo tos dienos ne kažin kas pasikeitė. Jaunamartė virtuvėn nosies nekišo, nebandė ir naujuose namuose bent kartkartėm pusryčius ar vakarienę pagaminti. Pintoje skalbinių dėžėje pradėjo kauptis prašmatnūs Valdonės apatiniai rūbeliai, suknelės, bliuzelės. O kai pradėjo virsti per kraštus, anyta neišlaikiusi priminė: „Skalbti laikas.“ „Išmeskit lauk“, – atsakė jaunamartė. Koridoriuje jau senokai voliojosi ne viena beveik naujų, tik nenuvalytų batų pora. Ką su jais daryti?

– Galit išmesti. Visus, – vieną dieną, pati užkliuvusi už savo besivoliojančių batų, pasakė Valdonė.

Vyganto motina, gyvenime mačiusi daugiau šalto nei šilto, krūptelėjo. Jai, našlaite augusiai, toks elgesys atrodė nepriimtinas. Kai marčios nebuvo namuose, visą tą apavą iščiustijo ir surado jam vietą, tik jai prieinamą. O vienus batelius, kuriuos jau anksčiau buvo įsidėmėjusi, nutarė pasimatuoti. „Kaip tik“, – apsidžiaugė.

Turtingoji uošvė jauniems jau buvo nupirkusi *žigulius*. Vygantas pirmosios kelionės ta mašina iki gyvenimo pabaigos nepamirš, tačiau ne todėl, kad neseniai buvo gavęs teises. Grįždami iš pasivažinėjimo pamatė šaligatviu einančią mamą. „Sustok“, – liepė Valdonė. Manydamas, kad ji nutarė mamą pavėžėti iki namų, stabtelėjo. Ir labai dėl to pasigailėjo. Valdonė iššoko iš automobilio ir, nekrepdama dėmesio į praeivius, riktelėjo: „Kas leido mano batais apsiaut?“ „Taigi pati prašei juos išmesti“, – tokios apstulbusios mamos Vygantas dar nebuvo matęs. Nusiavusi viduryje gatvės, nieko daugiau nesakiusi, ji basa nuėjo namų link. Akimirksniu sulinkusi, pasenusi, tapusi sunkiai atpažįstama. O jis, Vygantas, lyg koks kelmas, neužstojo motinos. Kad ir drebančiom rankom, vėl sėdo už vairo ir, Valdonei vis dar keikiantis, nuvažiavo jos buto pusėn.

Mamos seniai nebėra. Kai prisimena tą sceną viduryje kelio, Vygantui atrodo, kad jam niekada nebus atleista, nors mama, gyva būdama, pati jam atleido.

Gera prisimena tą dieną, kai bandė atsiprašyti ir už Valdonę ir, žinoma, už save. Mama tyliai, su ašaromis akyse ištarė: „Suklydai, vaikeliai...“

Žmonai išėjus pas kitą, Vygantas užaugino sūnų ir dukrą, niekuo nepanašius į jų motiną. Daugiau nevedė, nors kandidačių netrūko. „Kartą jau buvau vedęs“, – paaiškino visoms. „Aklas bandymas“, – pridurdavo mintyse.

2022 m. lapkričio 22–23 d.

Išpažintis

Literatūros almanacho redaktorius tarp korespondencijos, atsiųstos elektroniniu paštu, rado ir praityje žinomo literatūros kritiko autobiografinę išpažintį. Tai netikėtas laiškas, nors jiedu buvo šiek tiek pažįstami, o negražus gandas apie jo praeities nuodėmes irgi kadaise pasiekė.

Nieko naujo, perskaitęs tuos dešimt puslapių, neužinojo, kolegų, kuriuos kadaise vienaip ar kitaip apskundė kagėbistams, pavardės nebuvo nurodytos. Neužsiminta nei kuo tas reikalas baigėsi plunksnos broliams ir sesėms. Tačiau lyg ir nuoširdžiai bandė paaiškinti, kodėl taip nedorai pasielgė, priminė, kaip Nepriklausomybės atkūrimo pradžioje bei vėliau stengėsi išpirkti tą sunkiai išperkamą kaltę.

Pasakojime apie save, atsidūrusį tarp istorijos girnų, nemažai teisybės. Akivaizdu, kad rašyta viską gerai apgalvojus, tam sugaišta daug laiko. Pasitelktas net filosofas Juozas Girnius, teigęs, kad ir klystantis žmogus tiki savo idėja. Lemtingais keturiasdešimtaisiais gimęs kritikas bandė viską apžvelgti iš tolo – visų pirma, primindamas Antaną Venclovą, kuris, anot išpažinties autoriaus, tūkstančius SSRS simpatikų išvedė į Kauno aikštes ir gatves, kad tie džiaugsmingai pasitiktų sovietų tankus. Atseit minėtas rašytojas, sumanęs tuoktis be bažnyčios, turėjo su ja konfliktą, buvo labai nepatenkintas Smetonos politika, negalėjo įgyvendinti karjeristinių savo ambicijų, žavėjosi sovietinių rašytojų neva turtinga

buitimi, dideliais honorarais... Visa tai nulėmė jo posūkį *kairėn*.

Na, o koks formavosi būsimojo literatūros kritiko pasaulėjautos, pasaulėžiūros, charakterio istorinis pagrindas?

Lyg ir viskas kaip visur – daug gero žemaičiai tėvai sūnui įskiepijo, auklėjo katalikiškai. Deja, neužtikrino svarbaus imuniteto – nei Vasario 16-osios niekada neminėjo, nei apie tėvo brolių, dalyvavusių Nepriklausomybės kovose ir netekusių kojos, nepasakojo. Užtat mamos ne sykį kartotus žodžius įsiminė: „Vakalėle, nabovo teisybės pasaulie ėr nabus.“ Bet juos suprato, regis, antraip.

Ištrūkęs iš namų, baigęs mokslus, jau dirbdamas redakcijoje, jaunasis kritikas per daug nesusimąstydamas įtikėjo Antano Venclovos autoritetu, ir ėjo prisitaikymo keliu.

Šetonui pasidavė jau subrendęs – trisdešimties. Likimas ar atsitiktinumas atsiuntė pažintį su disidentu, iš kurio išgirdo apie Prahos įvykius, reakcingą komunistų partijos vaidmenį. Įtrauktas į diskusijų klubą, turėjo progą susipažinti su uždrausta spauda. Tačiau po trejų metų naująjį pažįstamą suėmė, o dar už mėnesio ir literatūros kritikas atsidūrė areštinėje. Dabar, praėjus daugeliui metų, prisipažįsta: „Mano laikysena nebuvo tvirta – atsiliepė idėjinio-politinio stuburo silpnumas. Bet labiausiai – baili prigimtis, baimė ant kortos statyti literatūrinį darbą, o ir savo šeimą, nes buvau vedęs, turėjau dukrą.“

Tai bent terminologija – *atsiliepė idėjinio-politinio stuburo silpnumas*. Lyg iš sovietmečiu leisto *Tiesos* laikraščio vedamojo.

Dabar jam svarbu žinoti, kaip panašiais atvejais elgdavosi kolegos, kiti literatai. Vieną net pamini – pjesių, dokumentinių knygų autorių, atsispyrusį šantažui, o jau šiais laikais parašiusį, kad geriau netekti kojos negu prisiauginti uodegą. Čia tarsi pasiteisinimas – to rašytojo namų dvasia turėjusi daugiau patriotizmo, gimtasis kaimas buvęs kitoks – nemažai vyrų išėjo partizanauti, daugelis sodybų slėpė rezistentus. O svarbiausia – pats turėjo giminaitį partizaną, kokio pavydėtų daugelis.

Tie netrumpi metai, literatūros kritikai dalyvaujant „voro ir musės“ žaidime, taip ir liko apgauti paslapties rūko. Tad ko verta tokia išpažintis? Anot autoriaus, tai buvo žaidimas su laiminga pabaiga, juk „musė“ liko gyva! Atseit, saugumiečiai, kaip ir daug kas sovietmečiu, neretai užsiimdavo akių dūmimu, formaliu „paukščiukų“ dėliojimu ataskaitose. Ar tikrai? Ir kiek gi tų „musių“ išgyveno? Viskas baigėsi tuo, kad įmerkęs uodegą kritikas pasiprašė priimamas į komunistų partiją, nes draugų kompanijoje išgirdęs, esą partinių KGB neverbuoja. Tarsi būtų pamiršęs, kad jau yra užverbuotas.

Komunisto bilietą kritikas po Kovo 11-osios prismeigė ant parlamento gynybinės sienos. Rašytojų sąjungos nario pažymėjimą gal irgi derėjo prismeigti?

Kritikas ne tik tapo sąjūdistu, įkūrė redakcijoje stebuklingai praregėjusiųjų grupę, bet ir apie savo apsisprendimą pranešė spaudoje, rašė straipsnius nacionalinės savigarbos, lietuvių kalbos, istorinių paminklų atstatymo klausimais. Kritikavo platformininkus, net atvirą laišką Kremliaus vadams nusiuntė į maskvišką dienraštį.

Lyg ir daug pastangų padėjo, kad purvą, kuriuo buvo apsidrabstęs, nusiplautų. Nors kadaise yra viešai pasidžiaugęs atsiradusia istorine galimybe pasikeisti, bet ir dabar, praėjus trims dešimtmečiams, neturi vidinės ramybės.

O galutinėje stotelėje ar tikrai nebebus pagrindo atgailauti dėl traumų, sukeltų kitiems, ir dėl savo paties likimo? Regis, laiško autorius nėra iki galo užtikrintas.

Redaktorius tris kartus perskaitė jam atsiųstą laišką. Bandė įsivaizduoti, kiek kolegų tas „voras“ spėjo įtraukti į savo čiuptuvus. Pats nežino kodėl, tačiau prieš akis matė ne tik susigūžusį to laiško autorių, literatūros kritiką, bet ir žinomą dailininką, kuriam per vieną renginį teko viešai prisipažinti: „Nnu taip, taip, tai aš parašiau tą skundelį...“ O juk neseniai buvo apdovanotas Sausio 13-osios medaliu. Aristokratiškomis manieromis garsėjęs milžinas visų akivaizdoje virto nykštuku... ■

2022 m. birželio 25–27 d.

Danutė PETRAUSKAITĖ

PIRMOJI DAINŲ ŠVENTĖ LIETUVOJE

Iniciatyvos ir iniciatoriai

Mintis surengti Dainų šventę ėmė sparčiai plisti XX a. pradžioje, iškart po to, kai panaikintas spaudos draudimas. Suintensyvėjusi bažnytinių ir pasaulietinių chorų veikla, spausdinamos lietuvių kompozitorių dainos, besisteigiančios naujos draugijos teikė viltį, kad pavyks šią svajonę paversti realybe. Tuo metu kaimuose, mažuose miesteliuose ėmė populiarėti lietuviški vakarai. Juos dažniausiai rengdavo vasaros atostogų sugrįžę Rusijos ir Lenkijos aukštųjų mokyklų studentai, įtraukdami vietinius muzikos bei teatro mėgėjus. Trūkstant patalpų, tie renginiai vykdavo ištuštėjusiuose, žalumynais papuoštuose klojimuose. Kompozitorius Stasys Šimkus tą dešimties metų laikotarpį iki Pirmojo pasaulinio karo neatsitiktinai pavadino klojimo vakarų „gadyne“. Be chorų tada neapsieidavo nė vienas meninis sambūris, dainų buvo labiausiai laukiama. Rytų Lietuvoje į lietuviškus vakarus suvažiuodavo net po kelis chorus, jie tarp savęs rungtyniaudavo, kuris padainuos daugiau dainų. „*Tai buvo lyg Dainų švenčių prototipas*“,¹ – rašė Vytautas Maknys.

Lietuviški vakarai vyko įvairiose Lietuvos vietovėse – Jurbarke, Merkinėje, Simne, Rokiškyje, Panemunėlyje, Šiauliuose, Biržuose, Zarasų apylinkėse, kur veikė sumanūs chorvedžiai – Stasys Šimkus, Albinas Iešmanta, Juozas Neimontas, Pijus Adomavičius ir kiti. Rašytojas Balys Sruoga šiuos renginius praminė „*juodžemiškumo ir universitetiškumo fuzija*“.² Mat juose susiliejo ir vienas kitą papildė du skirtingi klodai –

mažaraščių valstiečių luomas ir bręstanti inteligentija. Bendra kūryba trynė ribas tarp kilmės, išsilavinimo, pažiūrų... Marijampolės inteligentija sumanė 1914 m. rugpjūčio 15 ir 16 d. surengti Liaudies dainos šventę, dalyvaujant penkiems Suvalkų gubernijos chorams. Kiekvienas turėjo neviršyti 32 narių, nes rengėjai, pasiryžę apmokėti dalyvių kelionės išlaidas, būtų pritrūkę lėšų, taigi choristų skaičių teko apriboti.³ Šventę planuota daryti dviejų dalių: iki pietų organizuoti chorų konkursus pagal iš anksto nustatytą visiems vienodą programą, o vakarais rengti populiariosios muzikos koncertus. Deja, planus sugriovė prasidėjęs karas.

Būta pasiūlymų rengti panašias, tik daug didesnes šventes visos Lietuvos mastu. Dar 1906 m. *Vilniaus žinios* rašė: „*Lietuva skaitosi dainų kraštu ir turi nemažai gražių dainų, o užvis senoviškų; tos dainos jau pamiršamos ir jas labai retai begalima išgirsti; neužilgo jos visai išnyks, jeigu mes jų nepaturėsime ir neatnaujinsime. Vaistas pakelti senoviškas mūsų dainas galėtų būti įsteigimas ateinančią vasarą tautiškos dainų šventės. [...] Mes turime pasirūpinti, kad ji įvyktų kaip galima greičiau, kad ji sužadintų visus mūsų tautos sluoksnius nuo vargšo-sodiečio ligi „šviesaus“ inteligento! [...] Labai būtų geistina, kad prie įkūrimo tos „Tautiškos šventės“ prisidėtų p. p. Petrauskas ir Naujalis.*“⁴ Į Vilniuje rengiamą šventę norėta pakviesti lietuviškus chorus iš Rygos, Mintaujos, Liepojos, Peterburgo, Odesos, planuota surengti ūkininkų, amatininkų, vargonininkų suvažiavimus, vakarais rodyti lietuviškus spektaklius, svečius supažindinti su sostinės įžymybėmis. Taigi

siekta ne tik iš užmaršties prikelti senąsias dainas, bet ir sužadinti tautinės vienybės pojūtį, kokį turėjo išsiugdę Mažosios Lietuvos lietuviai, rengdami Joninių šventes ant Rambyno kalno, arba į JAV emigravę miestiečiai, sodiečiai, galintys laisvai reikštis kultūrinėje savo diasporos erdvėje. Deja, šio sumanymo Vilniuje anuomet nepavyko įgyvendinti.

Literatams, kėlusiems tautinės šventės idėją, daina buvo tik pagalbinis elementas, o vargonininkai, chorvedžiai susitelkė ties muzikine jos dalimi, bet veikė atskirai, tarpusavyje beveik nebendravo, neturėjo ir juos vienijančios muzikinės organizacijos. Pasak Regimanto Gudelio, tyrinėjančio lietuviškų chorų istoriją, Dainų šventės su jungtiniu choru idėja tuo metu nebuvo nei apibrėžta, nei tinkamai iškelta. Į savo paties klausimą, ar galėjo pirmoji Dainų šventė Lietuvoje įvykti iki Pirmojo pasaulinio karo, jis atsakė klausimu, ar buvo prielaidos tokia šventę surengti? „*Dainų šventė ir šventimo kultūra Lietuvoje užsimezgė ir išsikerojo po visą šalį dar iki karo. Tai buvo savitas, lokalinis tautinis šventės modelis – spektaklis su choru. Jį tapatinti ar bent lyginti su Dainų švente, kurioje pasirodo jungtinis choras, negalima, nėra prasmės ir anuose vakaruose ieškoti jungtinio choro „organizavimo metodikos“. Turint omenyje šias aplinkybes, galima teigti, kad nuo spaudos draudimo atšaukimo iki Pirmojo pasaulinio karo susiformavo savitas šventės modelis, didžiausią dėmesį skyręs chorams. Taigi išplitusi šventimo su choru ir dainomis praktika suformavo realias psichologinio pobūdžio prielaidas, iš dalies ir motyvaciją rengti „chorų suvažiavimus“ (S. Šimkaus terminas). Prielaidos ne materialios, metodinės, o idealios – dvasinės, psichologinės.*“⁵

Susikūrus nepriklausomai Lietuvai, jos Vyriausybei po Vilniaus praradimo persikėlus į Kauną, kultūrinę naujos valstybės gyvenimą ėmė tvarkyti 1920 m. pradžioje įsikūrusi Lietuvos meno kūrėjų draugija (LMKD). Ji vienijo rašytojus, aktorius, režisierius, skulptorius, kompozitorius, visuomenės veikėjus, dirbo pagal atskiras meno sritis, pasidalijusi į sekcijas. Jas vienijo bendri tikslai: a) meno reikalus spręsti patiems menininkams; b) kultūrinti, sergėti ir ugdyti Lietuvos meną; c) jungti visas meno pajėgas į vieną branduolį,

visiems menininkams solidarizuotis.⁶ Muzikos sekcija buvo įkurta tų pačių metų balandžio 16 d. Ji savo veiklą suskirstė į šešis barus. Vienas iš jų buvo skirtas „*chorų organizavimui ir tvarkos juose palaikymui*“.⁷ Supranta ma, ką tik praūžus karui, apirusiems chorams reikėjo atsigausti, sustiprėti. Mat po karo lietuviški vakarai su spektakliais, dainomis ir šokiais baigėsi. Laisvė atrodė jau iškovota, žmonių susidomėjimas bendra kūrybine veikla blėso. Chorai tapo ne tokie gausūs, jiems daugiausia priklausė žemesnių socialinių sluoksnių atstovai. Norėdami sustiprinti dainininkų gretas, pakelti bendrą chorų lygį, LMKD atsakingu už šį darbo barą išrinko chorvedį Julijų Štarką, vadovavusį Varšuvos, Tbilisio lietuvių chorams. Jis ir Kaune jau buvo pagarsėjęs dėl savo paties 1919 m. įsteigto mišraus choro, kuris netrukus tapo neatsiejama Operos vaidykos dalimi. Didžiausią dėmesį Štarka skyrė operų chorinėms partijoms, bet minčių apie Dainų šventę nepuoselėjo. Juo labiau kad ir Muzikos sekcija tokio uždavinio sau nekėlė. Vis dėlto tautinės šventės idėja neužgeso.

LMKD dailininkams, teatralams ir muzikams pasitarus, nutarta 1920 m. gegužės 1-ąją vietoj Darbo žmonių šventės surengti Meno šventę. Rengėjai aiškino, kad žodžio „darbas“ šaknies dvigarsis *ar* sietinas su žodžiais „vargas, vergas“. Su tuo susiduria ir vokiečiai (*arbeit* – darbas, *armer* – varguolis), rusai (*rabota* – darbas, *rab* – vergas). Taigi daugelis tautų etimologiškai darbą sieja su prievarta, rūpesčiais, našta. Vienintelė kūryba teikia džiaugsmą, tad gegužės 1-ąją verčiau gėrėkimės menu. Šventės rengėjai buvo įsitikinę: „*Lietuvos ateitis slypi ne technikos laimėjimuose, ne dirbtuvių apstybėj, pramonės žydėjime, gal ir ne mokslo žibintuose, Lietuvos ateitis – tik meno žygiuose.*“⁸ Ta proga surengta paroda, kur tapybos paveikslus, skulptūras eksponavo Lietuvos dailininkai, lankytojų akis traukė liaudies meistrų medžio dirbiniai, austos tautinės juostos, mezginiai, karpiniai, margučiai. Per ekspozicijos atidarymą Juliaus Štarkos choras atliko „Meno dainą“, Juozo Tallat-Kelpšos sukurtą šiai šventei (žodžiai Justino Zubricko-Turčinskio). Vakarop Miesto teatre įvyko lietuvių kompozitorių kūrinių koncertas. Meno šventė surengta ir 1921 m. gegužės 1 d.

Gaila, ji neprigijo, tradicijos užuomazga nutrūko.

Vis dėlto naujų iniciatyvų nestigo. Mat į Lietuvą ėmė grįžti už jos ribų gyvenę ir dirbę jauni žmonės. Tarp jų buvo iš JAV parvykęs, Laikinojoje sostinėje apsigyvenęs Stasys Šimkus, 1920 m. rudenį nutaręs suburti didžiulį chorą. Per spaudą kreipėsi į muzikos mėgėjus: „*Paskutiniųjų metų kovos ir vargai nustelbė vos kylančią mūsų dainą. Išnyko, išsiblaškę būriai-chorai, vieversiais po Lietuvą bepradedą čiulbėti. Laisvei, kaip pavasario saulei, sušvitus, vėl kitas balsas pasigirsta nedaršiai, tyliai, lyg atbalsio nerasdamas. Galingiau, drąsiau sudainuoti reikia didesniu būriu, pilna krūtine. Tad į būrį, mūsų dainos mylėtojai! Kaune organizuojamas didelis choras – [...] visi kviečiami, visi laukiami. Pirmąja daina išjudinsime Kauną, o antrą, trečią paskleisim dar plačiau. Pritars mums vargą išvargę, kovas laimėję mūsų broliai, seserys, piliėčiai, Lietuvos miškai, kalnai ir liūliuojantys javų laukai.*“⁴⁹ Į šį kvietimą atsiliepė apie 150 dainininkų, rugsėjį prasidėjo repeticijos. Spalio 17 d. įvykęs koncertas padarė klausytojams milžinišką įspūdį. Didžiulio choro skambesyje jie pajuto tautos jėgą, žodžio ir melodijos magiją, vienybės jausmą.

Šimkus, nutaręs studijuoti Vokietijoje, turėjo nutraukti pradėtą darbą, bet po kelerių metų veiklą atnaujino, ėmėsi organizuoti jungtinį chorą. Tuo metu atsirado ir daugiau chorvedžių, nepabūgusių dirbti su masiniais kolektyvais. Vienas iš jų buvo Antanas Vaičiūnas, 1922 m. parvykęs iš Rygos. 1923 m. jis įsteigė Šaulių sąjungos chorą, netrukus sumanė Kaune surengti chorinės muzikos koncertą. Mat kelis metus gyvenęs tarp latvių, chorvedys stebėjo jų rengiamas Dainų šventes, jomis žavėjosi. 1923 m. birželio 7 d. Vaičiūnas sukviėtė į pasitarimą Kauno ir apylinkių chorvedžius, visi nutarė per Jonines surengti tradicinę Šaulių sąjungos šventę – Laikinojoje sostinėje pirmą liaudies dainų vakarą. Birželio 23 d. Vytauto kalne pasirodė trys kolektyvai – iš Rygos atvykęs kviestinis choras „Šviesa“, vadovaujamas Juozo Karoso, Šančių Jaunimo sąjungos choras, kuriam dirigavo Jonas Dambrauskas, ir paties Vaičiūno parengti Šaulių sąjungos choristai. Visi jie pasirodė ir jungtiniam chore („Gabijos“ choras dalyvauti atsisakė – jautėsi dar nepa-

jėgus). Spauda apgailestavo – nors tokius vakarus jau seniai rengia latviai, estai, bet lietuviai žengia dar tik pirmuosius žingsnius. Pabrėžė klausytojų susidomėjimą šiuo vakaru – susirinko net keli tūkstančiai klausytojų.¹⁰ Tiesa, kauniečius viliojo ne vien dainos, bet ir lengvosios atletikos rungtynės, galimybė pažaisti, pašokti. Šiaip ar taip, pasisekimas buvo didžiulis.

Vaičiūnas, patyręs nemažai organizacinių rūpesčių, dabar jau galėjo patarti, ką reikia daryti, rengiant masinę Dainų šventę. Pirmiausia pasiūlė Švietimo ministerijai, kad išleistų chorinių kūrinių rinktinę, o populiariausias dainas paskleistų net atskirais leidiniais, nes natų labai stinga. Darytina prielaida, kad, nesant kitų iniciatyvų, šis chorvedys būtų ėmėsis įgyvendinti savo užmojų visos Lietuvos mastu, tik nežinia, kada tai būtų įvykę. Viską paspartino Juozas Žilevičius, 1922 m. pabaigoje pradėjęs eiti Švietimo ministerijos Meno skyriaus viršininko pareigas.

Buvęs Plungės vargonininkas Žilevičius, Petrogrado konservatoriją 1919 m. baigęs laisvojo menininko diplomu (*Magister Artium*), tuo metu buvo mažai kam žinomas pirmosios lietuviškos simfonijos autorius. 1920 m. atvykęs į Kauną, įsitraukė į Operos vaidyklos steigimą bei muzikinio lavinimo sistemos kūrimą. Šiam darbui jį buvo įgaliojusi LMKD, o netrukus Švietimo ministerija pakvietė tapti Meno skyriaus viršininku. Pareigos buvo susijusios su dailės, teatro, muzikos reikalais, bendrojo lavinimo ir muzikos mokyklų, operos ir dramos teatrų priežiūra, kultūros paveldo saugojimu, muzikinio gyvenimo organizavimu, Lietuvos meno populiarinimu užsienyje. Žilevičius, bendraudamas su Vaičiūnu ir kitais chorvedžiais, nusprendė surengti Dainų šventę. 1923 m. tam buvo ypač palankūs, mat įspūdingos šventės vyko Estijoje ir Latvijoje. Žilevičius, savo iniciatyva paprašęs, kad švietimo ministras Leonas Bistras išleistų jį komandiruotėn, liepos mėnesį išvyko į Rygą, nes renginys buvo jubiliejinis, skirtas paminėti pirmosios Dainų šventės Latvijoje 50-metį.

„*Sudaryti milžiniškus chorus iki 11 000 arba 15 000 gali tik tos tautos, kurios iš tikrųjų dainą mėgsta ir sugėba organizuotis. Mums tik prisieina, tai žinant, džiaugtis drauge su latviais kaimynais, kurių akys iš entuziazmo*

blizga ir kraujas iš džiaugsmo smarkiai plaka, kad iš tūkstančių dainininkų balsų plaukia liaudies dainos, o keliolikos tūkstančių minia jų klauso. Visas choras tautiškai rūbais pasipuošęs [...]. Choristų tarpe matosi aukštų valdininkų, komersantų, daktarų, studentų ir kitų žymių asmenų, o publikos tarpe: valst. prezidentas, ministerių kab., diplomatų korpusas; karininkai kontroliuoja ir tvarkos žiūri ir t. t. Visa tai daro nepaprastai didelį įspūdį, nes rodo, kad visa tauta dalyvauja. Norisi ramiai į visa tai žiūrėti, bet suskambėjus pirmiems akordams „Dievs, svėti Latviju“ ašaros ima riedėti... Kur pažiūrėsi, visur minia... minia, ir visi gieda. Galingi akordai plaukia iš keliolikos tūkstančių minios, susiliedami su choru ir orkestru [...]. Reikia būti grubiu ir turėti akmens širdį, kad galėtum tuo renginiu nesidžiaugti, latvių džiaugsmo neatjausti ir ašaras sulaikyti.“¹¹

Žilevičius ten susitiko su buvusiu Petrogrado konservatorijos profesoriumi Jazepu Vītuolu, kuris davė jam praktinių patarimų, kaip reikėtų organizuoti panašų renginį Lietuvoje.¹²

Matydamas, kokią gilią vagą Dainų švenčių rengimo srityje išarę latviai, Žilevičius nutarė paskubėti ir jau po metų tokią šventę surengti Kaune. Švietimo ministrui pritarus, ėmė registruoti Lietuvoje veikiančius chorus, norėdamas įsitikinti, ar įmanoma šį sumanymą įgyvendinti. Rezultatai pradžiugino – gyvuoja daugiau kaip 100 kaimo ir miesto, bažnytinių ir pasaulietinių, mokykloms ir gimnazijoms priklausančių chorų, neskaičiuojant Klaipėdos krašto.¹³ 1923 m. pabaigoje Meno skyriaus viršininkas buvo visiškai užtikrintas – kitais metais, švenčiant spaudos draudimo panaikinimo 20-metį, Dainų šventė Kaune tikrai įvyks. „*Tad visi darban!*“ – kvietė choristus bei chorvedžius.¹⁴

Nelengvas pasirengimas

Švietimo ministerijoje 1923 m. gruodžio 22 d. Žilevičius surengė laikinojo organizacinio komiteto posėdį, kuriame dalyvavo Kauno miesto burmistras Jonas Vileišis, Kauno valstybinės muzikos mokyklos direktorius Juozas Naujalis ir mokytojas Aleksandras Kača-

nauskas, Valstybės operos chormeisteris Julius Štarka, Šaulių sąjungos atstovas Antanas Bružas, Pradžios mokslo departamento direktorius Juozas Vokietaitis. Pirmiausia žodis suteiktas Žilevičiui, kuris, apžvelgęs latvių bei estų patirtį, informavo, kokius pagrindinius uždavinius reikėtų spręsti.

Komitetas ėmė svarstyti tinkamiausią Dainų šventės laiką, vietas jai parinkimą, finansinę pagalbą dainininkams, turėsiantiems iš įvairių šalies regionų suvažiuoti į Kauną, repertuaro sudarymą, natų parngimą, chorvedžių suvažiavimo ir chorų instrukavimo klausimus. Po ilgų diskusijų pritarta burmistro pasiūlymui šventę rengti paskutinį rugpjūčio dešimtadienį, kai vyks Žemės ūkio paroda, o mokslo metai dar nebus prasidėję, tad mokyklose galės apgyvendinti svečius. Netrukus nustatytos ir konkrečios dienos – rugpjūčio 23 ir 24. Ilgiau ginčytasi dėl Dainų šventės vietos, tad Žilevičius įpareigotas kartu su miesto inžinierium Feliksu Vizbaru sudaryti techninę komisiją. Vėliau pasirinktas Žaliakalnis – Kariuomenės parodų aikštė, kurios vienoje pusėje stūkso kalva, ten bus lengviau pastatyti laiptus. Šiame šlaite numatyta įrengti vietas choristams ir žiūrovams.

Minėtame komiteto posėdyje Žilevičius iškėlė chorų pasirengimo ir programos suvienodinimo klausimus, siūlė surengti trumpalaikius kursus chorvedžiams. Tam buvo pritarta. Diskusijas sukėlė Bružo svarstymai, kad reikėtų apsidrausti, jei renginys nepavyktų, todėl siūlė pavadinti ne Dainų šventę, o Dainų dieną. Komitetas šią mintį palaikė. Pageidauta, kad pasirengimui vadovautų Švietimo ministerija, tačiau jos atstovas Juozas Vokietaitis manė, kad būtų daug geriau, jei šventę rengtų visuomenė – „*prie demokratinės mūsų tvarkos tas labai natūralu.*“¹⁵ O ministerija paremtų, suteikdama pašalpą ar paskolą. Pasiūlė į organizacinį komitetą įtraukti atstovų iš įvairių visuomeninių draugijų, tai buvo padaryta.

Antrasis posėdis įvyko 1924 m. vasario 20 d. Patvirtintas nuolatinis organizacinis komitetas, pasiskirstyta pareigomis. Garbės pirmininku tapo švietimo ministras Leonas Bistras, tikroju pirmininku – Jonas Vileišis, „Pavasario“ sąjungos atstovu, pirmuoju vicepir-

mininku – Apolinaras Likerauskas, Jaunimo sąjungos atstovu ir antruoju vicepirmininku – Vincas Oškinis, „Dainos“ draugijos atstovu ir reikalų vedėju – Klemenas Prielgauskas, Šaulių sąjungos atstovu ir sekretoriumi – Antanas Bružas, nuolatinis valdžios atstovu – Juozas Vokietaitis, muzikų atstovu – Juozas Žilevičius.

Niekas neprisiminė Antano Vaičiūno, 1923 m. pabaigoje išvykusio į Klaipėdos kraštą, o gal šio chorvedžio nepageidavo, nes kai kurie jo pasiūlymai kirtosi su realybe. Pavyzdžiui, jis buvo įsitikinęs, kad 1925 m. Vilnius bus gražintas Lietuvai, todėl ragino palaukti, kol įvyks teigiami politiniai poslinkiai, ir Dainų šventę surengti senojoje sostinėje.

Po savaitės sudaryta Muzikų komisija, jai priklausė Žilevičius, Kačanauskas ir Naujalis. Pastarasis ilgai atsisakbinėjo, nes prastai jautėsi, norėjo savo pareigas perduoti jaunesnės kartos atstovams, tačiau lietuvių muzikos patriarchui teko sutikti su komiteto sprendimu. Kompozitorius sąžiningai atliko jam pavestus darbus. Į šventę Žilevičius pakvietė lietuvių chorą iš Latvijos, taip pat *Suomen laulu* kolektyvą, svarstė ir apie estus: „tuomet įvyktų pirmas Lietuvoje meno pagrindais Pabaltijo tautų artimesnis susidraugavimas. Be to, mūsų chorai turėtų galimumo pasiklaudyti ir drauge iš jų daug ko pasimokyti kaip iš senesnių ir daugiau prityrusių.“¹⁶ Šventės parengimui laiko buvo likę nedaug, skubėta kuo greičiau apsvarstyti repertuarą. Kovo 2 d. nutarta: a) Lietuvos himną giedoti unisonu; b) rengti kursus chorvedžiams; c) bendram chorui parinkti kuo lengvesnes dainas, atsižvelgiant į atsiųstus chorų atliekamų kūrinų sąrašus; d) sunkesnes dainas skirti labiau išlavintiems chorams. Jungtiniam chorui pasiūlytos 32 lietuvių kompozitorių harmonizuotos bei originalios dainos. Po trijų savaičių komitetas galutinai atrinko 16 dainų, sprendimas paskelbtas *Muzikos mene*.¹⁷

Chorai, norintys dalyvauti šventėje, privalėjo užsiregistruoti iki balandžio

15 dienos. Daugiausia kolektyvų – net 14 su beveik 700 dainininkų – pageidavo atvykti iš Panevėžio apskrities. Apytikris dalyvių skaičius paaikšėjo tik rugpjūčio pradžioje – 97 chorai su 3650 dainininkų.¹⁸ Žilevičius savo leidžiamame žurnale *Muzikos menas* išspausdino dešimt taisyklių, kurių privalėjo laikytis visi chorai,¹⁹ skelbė metodinius straipsnius, išsiuntinėjo chorams natas, tad 52 chorvedžiai, daugiausia vargonininkai, suvažiavę į Kauną surengtus kursus, buvo jau susipažinę su muzikos teorijos pagrindais, dirigavimo schemomis, šventės repertuaru.

Kursai vyko paskutinę balandžio savaitę. Praktinius užsiėmimus vedė Kačanauskas, Naujalis ir Štarka, didžiausią dėmesį skirdami balsų išlyginimui, dainų tempo suvienodinimui. Trumpam užsuko ir Stasys Šimkus, paskaitą apie dainų grožį ir chorų organizavimą skaitė Žilevičius. Organizacinis komitetas gegužės 8 d. Muzikų komisiją panaikino, kaip atlikusią savo darbą. (Tik vėliau paaikšėjo, kad tarp šventės rengėjų buvo kilę nesutarimų, tačiau tuomet apie juos viešai nekalbėta.) Tą pačią dieną įsteigtas Dirigentų prezidiumas, jam priklausė trys vyriausieji šventės dirigentai – Naujalis, Štarka ir Šimkus.

Dainų šventės kursai

Pasibaigus kursams, šventės organizatoriai nutarė gerą mėnesį luktelėti, kad chorvedžiai spėtų įgytas žinias pritaikyti mokydami dainininkus, o paskui Šimkus ir Štarka turėjo patikrinti choras vietose. Sudarytas maršrutas su kalendoriumi – liepos 7–28 d. aplankyti 31 gyvenvietę.²⁰ Dainininkai nekantriai laukė garbių svečių. Repetudavo išpuoštose salėse, o išvažiuojančių dirigentų automobilius apkaišydavo gėlėmis. Patikrinti visų chorų instruktoriai neįstengė. Kartais jiems į pagalbą ateidavo Žilevičius – apsilankė Panevėžyje, Radviliškyje. Šiauliuose pavasarininkų surengto chorų konkurso komisijai priklausė Naujalis ir Kačanauskas, išgirdę, kaip skamba Likerausko vadovaujamas choras. Nauda buvo abipusė.

Artėjant Dainų šventei, organizacinis komitetas susiskirstė į keturias komisijas – ceremonijų, tvarkos bei puošimo, svečių sutikimo ir apgyvendinimo, spaudos ir finansinės apskaitos. Kreiptasi į kauniečius, kad papuoštų miestą vėliavomis, žalumynais, išvalytų gatves, patys pasipuoštų, pasiūlytų svečiams nakvynę, vaišingai juos sutiktų. Šią užduotį sėkmingai atliko Bružas, šventės išvakarėse išleidęs Dainų dienišką leidinį su renginio programa, dalyvių sąrašu, žymiausių lietuvių kultūros veikėjų pasisakymais apie dainos reikšmę ir chorinį dainavimą, nepraradusiais aktualumo iki šiol. Šimkus teigė: „Ši šventė iš lietuvių sielos veržte veržiasi. Mes trokštame savo dainelių jausmingomis melodijomis patys viešai pasigėrėti, mes norime, galime, turime jomis prieš pasaulį pasididžiuoti. Jų žavėjančios gaidos užgaus ne tik susipratusiųjų tėvynės vaikų jautresnes širdžių stygas, bet, galbūt, uždegs ir svetimųjų sirenų suviliotųjų lietuvių sielose užgesusią tėvynės meilės liepsnelę.“²¹ Visa Lietuva nekantriai laukė rugpjūčio 23-iosios.

Pirmoji šventės diena

Jungtinio choro dirigentai – Naujalis, Šimkus, Štarka – pageidavo, kad choristai iš regionų atvyktų į Kauną viena diena anksčiau, norėta parepetuoti, ypač su negirdėtais gimnazijų ir mokytojų seminarijų chorais. (Kauniečių

repeticija įvyko rugpjūčio 20 d.) Svečius organizatoriai pasitiko geležinkelio stoties perone su kariniu orkestru ir didžiuliu plakatu „Sveiki, broliai dainininkai!“ Įteikė informacinius lapelius su nuorodomis, kur galima pasisamdyti arklių tempiamą tramvajų, kad nuvežtų į nakvynės vietą. Ne visi suteiktu prieglobsčiu buvo patenkinti – kai kuriems teko apsistoti toli nuo centro, gyventi susigrūdus mažuose kambarėliuose. Kaunas anuomet neįstengė visiems svečiams pasiūlyti patogių gyvenimo sąlygų. Pirmoji repeticija įvyko rugpjūčio 22 d. po pietų, antroji – rugpjūčio 23 d. iš ryto.

Dainų dienos atidarymo iškilmės prasidėjo rugpjūčio 23 d. 14 val. Karo muziejaus sodelyje. Ten jau buvo susirinkę choristai su savo organizacijų vėliavomis. Nors Dainų dieniškame buklete įrašyti 86 užsiregistravę choralai, į Kauną atvyko tik 77, tačiau jungtinis choras mažai nukentėjo – jame dalyvavo patys stipriausi kolektyvai. Nuaidėjus paskutiniams bokšto laikrodžio dūžiams, suskambo fanfaros – ženklas pradėti šventę. Iš dainininkų būrio į priekį išėjo trys vyriausieji dirigentai, nešini vainiku, ir padėjo jį prie paminklo žuvusiesiems. Minutei nutilęs orkestras pradėjo groti Lietuvos himną, kurį giedojo tūkstančiai sodelyje susirinkusių žmonių. Po to choristai išsirikiavo eisenai. Ji vingiavo K. Donelaičio ir S. Daukanto gatvėmis, pasuko į Laisvės alėją, o iš jos kilo į kalną. Eisenos dalyvių buvo tiek daug, kad vieni jau kopė Parodos kalnu, o kiti vis dar ėjo centrinėmis miesto gatvėmis.

Kol visi susirinko, atėjo 16 val. Daugiatūkstantinė žiūrovų minia, tarp jų ir keli šimtai iš Latvijos atvykusių svečių, jau buvo užėmę sėdimas vietas. Aplinkui būriavosi daugybė stovinčiųjų.²² Pro didžiuosius estrados vartus pradėjo eiti tautiniais rūbais pasipuošusios moterys, pro dvejus mažuosius – vyrai. Skambėjo iškilmių vedėjo generolo Vlado Nagevičiaus balsas. Staiga pasigirdo pučiamųjų orkestro atliekamas maršas – juo pasitiktas Prezidentas Aleksandras Stulginskis. Šalia jo pirmoje eilėje sėdėjo Seimo pirmininkas Justinas Staugaitis, Ministras Pirmininkas Antanas Tumėnas, ministrai Mykolas Krupavičius, Leonas Bistras, buvęs Vyriausybės vadovas Ernestas Galvanauskas, Lietuvos patriarchas

Jonas Basanavičius, Žemaičių vyskupas Pranciškus Karevičius. Kitoje tos pačios eilės pusėje buvo susodinti dirigantai. Abipus dainininkų pakylos stovėjo butaforiniai kuorai, sujungti arka, o virš jos kabėjo didžiulės kanklės – šventės simbolis. Ant galinės sienos plėvėsavo chorų vėliavos. Choristų pakylos papėdėje, abipus dirigento tribūnos, tyvuliavo du tvenkiniai, Naujaliao prašymu iškasti garso rezonavimui pagerinti.

Dainų šventės svečiai

Spragsėjo fotoaparatai, publika jautėsi esanti ypatingo įvykio liudytoja. Sugaudus fanfaroms, į tribūną užlipo organizacinio komiteto pirmininkas Jonas Vileišis ir pasakė: „Šiandien mes švenčiame Lietuvos istorinę dieną. Mes norime pagerbti Lietuvos dainą.“²³ Po to į dainininkus kreipėsi Prezidentas: „Sveikinu jus čia, gausiai susirinkusius. Tesuskamba laisvos Lietuvos dainų garsai. Teuždega visų širdis karšta meile ir pasiryžimu ginti tautos laisvę.“²⁴ Stulginskį lydėjo dvi tautiniais rūbais pasipuošusios merginos, nešinos pagalvėlėmis, nusagstytomis ženkleliais. Jie buvo skirti dirigentams: auksiniai – Juozui Naujaliui, Stasiui Šimkui ir Juliiui Štarkai, sidabriniai – regioninių chorų vadovams Apolinarui Likerauskui, Kostui Gurevičiui, Antanui Vaičiūnui, Mykolui Karkai, Vladui Paulauskui. Tada prasidėjo šventinis koncertas.

Pradžioje pasirodė jungtinis choras, pagiedojęs Lietuvos himną ir atlikęs dešimt dainų. Pirmosioms trims, harmonizuotoms Naujaliao („Močiute mano“, „Oi žiba žiburėlis“, „Ant kalno karklai siūbavo“), dirigavo pats autorius. Didžiulio choro dainavimas žiūrovams padarė nepaprastą įspūdį, kurį sustiprino rezonanso

efektai – gražus į vandenį atsimušančių priebalsių ir balsių skambėjimas. Šimkus su choru atliko septynias dainas: keturias savo („Ant tėvelio dvaro“, „Per girių girelę“, „Važiavau dieną“, „Bijūnėli žalias“), dvi Teodoro Brazio („Tykiai tykiai“, „Ir išaugo ažuolėlis“), vieną Jono Bendoriaus („Trijų seselių“).

Po pertraukos estradoje išsirikiavo Panevėžio miesto choras. Jis, Mykolui Karkai diriguojant, atliko Stasio Šimkaus „Lietuviais esame mes gimę“, paties dirigento kompoziciją „Dainos menui“ ir dar tris – Žilevičiaus „Vilnių“, Naujaliao „Pavasari“, Šimkaus „Oželį“, o Vladas Paulauskas atliko savo kūrinį „Žalgirio mūšis“. Apolinaro Likerausko vadovaujamas jungtinis pavasarininkų choras padainavo Kačanausko „Pavasarininkų himną“, Naujaliao „Jaunimo giesmę“ ir Česlovo Sasnausko „Kur bėga Šešupė“. Paskutinėje programos dalyje vėl pasirodė jungtinis choras, diriguojamas Štarkos, atlikęs šešias dainas: Jono Bendoriaus „Už jūrelių, už marelių“, Miko Petrausko „Motuš motušė“, Juozo Tallat-Kelpšos „Pasėjau linelius“, Kačanausko „Oi tu, ieva ievužė“ ir paties dirigento „Arielkėle, tu pilkoji“. Iš viso po atviru dangumi pirmąją dieną nuskambėjo 25 lietuvių autorių harmonizuotos ir originalios dai-

nos. Koncertas baigėsi, saulei leidžiantis. Grojant orkestrui, publika ėmė skirstytis.

Antroji šventės diena

Visi laukė antrosios šventės dienos. Deja, apsiniaukęs dangus prakiuro – smarkus lietus nesiliovė ir naktį, ir dieną, todėl programą teko iš sekmadienio perkelti į pirmadienį, rugpjūčio 25-ąją. Žinia sklido iš lūpų į lūpas, gatvėse šią informaciją skelbė paskubomis ant namų sienų bei stulpų išklijuoti lapeliai, apie permainas pranešė ir periodinė spauda. 750 dainininkų, negalėdami ilgiau užsibūti Kaune, grįžo į namus, todėl jungtinis choras, suburtas apytikriai iš 3000 asmenų,

gerokai praretėjo. Iš karto nesusirinko ir dalis publikos, nes ne visos įstaigos galėjo savo tarnautojus anksčiau išleisti iš darbo. Nepaisant to, šventė buvo tęsiama, publikos vietos pamažu užsipildė, keturi chorai laukė eilės išeiti į estradą. Programą 15 val. pradėjo Vaičiūno vadovaujami klaipėdiečiai, padainavę Vydūno „Tai ženkime artyn!“, Tallat-Kelpšos „Balnok, broli, bėrą žirgą“, Sasnausko „O kaip augtų ir žydėtų“, Juozo Neimonto „Pasisėjau žalią rūtą“. (Į programą įtraukta M. K. Čiurlionio daina „Šėriau žirgelį“ nežinia, ar nuskambėjo.²⁵) Kai kurios dainos paimtos iš chorų vadovams pasiūlyto 32 dainų repertuaro. Šaulių sąjungos jungtinis choras, diriguojamas Šimkaus, atliko Čiurlionio „Šėriau žirgelį“, Brazio „Palaužtą rūtelę“, Petrausko „Kam šėrei žirgelį“.²⁶ Trečias pasirodė jau-

niausias šventės chorvedys – Kostas Gurevičius iš Marijampolės, parengęs jungtinį Ateitininkų chorą, padainavusį Sasnausko „Ateitininkų himną“, Čiurlionio „Prapuoliau, močiute“ ir Šimkaus „Darbininkų dainą“.

Koncerto pabaigoje vėl susirinko bendras jungtinis choras, iš pirmosios šventinės dienos programos pakartojęs devynias dainas, paeiliui diriguojant Naujaliui, Štarkai ir Šimkui. Pastarasis savo valdingu mostu ir užbaigė Dainų dieną. Buvo atliktos 35 skirtingos dainos, neskaičiuojant pasikartojančių kūrinių ir himno. Visiems sutartinai pagiedojus „Lietuva, Tėvyne mūsų“, publika sužžė, iš estrados pasigirdo dirigentams skirtas „valio!“ Sumojavo rankos, suplazdėjo nosinaitės.²⁷ Džiaugėsi žiūrovai, lengviau atsikvėpė renginio organizatoriai. Baimintasi be reikalo – įvyko ne Dainų diena, o tikra Dainų šventė, kuri vėliau tik taip ir buvo vadinama.

Šventės atgarsiai

Netrukus pasipylė muzikos mėgėjų ir profesionalų recenzijos. Tiek vieni, tiek kiti įžvelgė nemažai trūkumų – neišlavintus choristų balsus, ansambliskumo stoką, garsinio balanso tarp orkestro ir choro stygių, netinkamą kūrinių parinkimą. Straipsnių autoriai stebėjosi, kad nesiremta latvių ir estų patirtimi – ruoštis Dainų šventei kelerius metus, paskubėta į estradą išleisti vos keletą mėnesių repetavusius chorus. Priekaištauta ir dėl repertuaro. Kaip vienas iš neigiamų pavyzdžių įvardyta Paulausko kompozicija „Žalgirio mūšis“, užtrukusi apie 10–12 minučių. Kompozitorius Kazys Viktoras Banaitis rašė: „*Žalgirio mūšis*“ yra hiperdiletantinis iš kšnelių sulipintas mišinys, pilnas trielių svetimų motyvėlių ir banalių ritmų. Tokios pigios neinteligentingos muzikos dar nesu girdėjęs net ir paprastuose lietuvių koncertuose. Tokiems kūriniams Dainų dienos programoje ne vieta, nes tuo būdu Dainų šventę lengva paversti dainuškų kermošium.“²⁸ Kliuvo ir profesionaliems kompozitoriams: „*Negalima pasakyti, kad visos dainuotos liaudies dainos turėtų charakteringų mūsų liaudies muzikai savybių. Tikrai gilios lietuviškos nuotaikos tik kelios jų. [...] Liaudies dainų harmonizacijose mūsų kompozitoriai labai mažai teduoda nors kiek įdomesnės harmonijos.*

Daugumoje vis tie patys konvencionalūs stereotipiniai būdai, bijojimas sudėtingesnių, disonuojančių kombinacijų, kurios pakaitomis su konsonuojančiais akordais suteiktų daugiau įvairumo, sudarydamos būtiną kiekvienoje meno šakoje kontrastų sąlygą.“²⁹

Pastabų sulaukė ir Naujalis. Pasak Banaičio, reikiama galingai Lietuvos himnas nenuskambėjo – buvo per lėtas tempas. Dainoje „Močiute mano“ tenorai neteisingai įstojo ir iki pat dainos pabaigos nepasitaisė.³⁰ Į tai atkreipė dėmesį ir Žilevičius. Praėjus 10 metų po Naujaliao mirties, jis paviešino faktą, kai grupei tenorų „*neteisingai paėmus savo balsą*“, nepavyko išvengti disonansinio dainavimo. Naujalis dėl šios nesėkmės labai krintosi, vėliau vengė diriguoti jungtiniais chorams.³¹

Į priekaištus, pareikštus Muzikų komisijai, sureagavo Kačanauskas, atskleidęs šventės organizavimo užkulius. Muzikai stengėsi į Dainų šventės repertuarą įtraukti M. K. Čiurlionio simfoninę poemą „Jūra“, Žilevičiaus Simfoniją f-moll, Juozo Gruodžio „Rudenėlių“, Mieczysława Karłowicziaus „Lietuvišką rapsodiją“. Orkestro dirigentu buvo numatytas Šimkus. Tačiau šventės organizatoriams šie siūlymai netiko, nes reikavo papildomų išlaidų. Kilus įtampai, Muzikų komisija atsisakė tolesniame darbe dalyvauti, jos vietą užėmė vyriausieji dirigentai.³² Jeigu Dainų dienos organizatoriai būtų turėję daugiau laiko ir finansinių išteklių, būtų užtikrinę tikrą lietuvių muzikos triumfą.

Nepaisant pastabų, pasakyta daug gerų žodžių, ypač klaipėdiečių choro atžvilgiu, jis pripažintas vienu iš geriausių. Daug kas atkreipė dėmesį, kad antrąją šventės dieną jungtinis choras dainavo sklandžiau. Ne vienam atmintin įstrigo įspūdingas šventės finalas: „*Išbaigęs programą, choras gieda „Lietuva, tėvyne mūsų“, dūdų orkestrui pritariant. [...] Gausingai atsilankiusi publika kelia audringų ovacijų bežengiantiems nuo estrados lietuvių chorams. Abipusiai girdėti šauksmai „valio!“, „sudie!“ Tokį jaudinantį, iškilmingą momentą vargiai kada teko pergyventi nepriklausomos Lietuvos visuomenei.“³³ Apibendrinant šventę, konstatuota: „*yra atliktas didis pirmaelės svarbos kultūrinis darbas, kuris sujudino, palietė visą šalį. [...] pirmąją Dainos dieną reikia laikyti visai gerai pavykusia.“³⁴**

Nors iki Antrojo pasaulinio karo buvo surengtos dar dvi Dainų šventės – 1928 ir 1930 metais – Dainų diena tapo atskaitos tašku. Į ją buvo lygiuojamasi, stengiamasi pralenkti tiek chorų, tiek žiūrovų skaičiumi. Nors statistiniai rodikliai buvo pagerinti vos ne dvigubai, tačiau sudaryti įvairesnį repertuarą, sudominti klausytojus įdomesne dainų interpretacija nepavyko, tą byloja Motiejaus Budriūno išvalgos.³⁵ Todėl pirmoji Dainų šventė ilgai buvo prisimenama kaip nusisekęs mėgėjų chorų bandymas atstovauti profesionaliajai besikuriančios Lietuvos chorinei kultūrai, kaip įspūdinga tautinės vienybės manifestacija, o žvelgiant iš šimtmečio perspektyvos – „epochinis įvykis, stebuklas tautos gyvenime, jos dainos galios proveržis, Dainų švenčių tradicijos pradžia“.³⁶ ■

- 1 Vytautas Maknys. Lietuvių teatro raidos bruožai. Vilnius: *Mintis*. 1972, p. 111.
- 2 Balys Sruoga. Lietuvių teatras Peterburge. Kaunas: *Humanitarinių mokslų fakulteto leidinys*. 1930, p. 11.
- 3 Žodis į visuomenę. *Lietuvos žinios*. 1914 m. gegužės 18 (31) d., p. 1.
- 4 M. U. Tautiška lietuvių šventė Vilniuje. *Vilniaus žinios*, 1906 m. sausio 24 (vasario 6) d., p. 1.
- 5 Regimantas Gudelis. Nuo Dainų dienos iki tautos šventės. Vilnius: *Lietuvos liaudies kultūros centras*. 2015, p. 64.
- 6 Trumpa Liet. Meno kūrėjų draugijos veikimo apžvalga (1920–1922 m.). Lietuvos mokslų akademija, Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 45–88, l. 13.
- 7 Lietuvių meno kūrėjų draugijos Muzikos sekcijos statusas. *Menas*. 1920, nr. 2, p. 11.
- 8 Darbas ir menas. *Lietuva*, 1920, gegužės 1, p. 1.
- 9 Stasys Šimkus. Dainų dainuoti! *Lietuva*, 1920 m. rugpjūčio 29 d., p. 2–3.
- 10 Šaulių šventė. *Lietuva*. 1923 m. birželio 28 d., p. 6.
- 11 Juozas Žilevičius. Latvių dainos šventės ir mes. *Muzikos almanachas*. 1924, p. 140–141.
- 12 Pirmoji Dainų šventė Lietuvoje. Atsiminimų pluoštas, artėjant šiemetinei Dainų šventei. *Draugas*, 1966 m. gegužės 28 d., priedas „Mokslas, menas, literatūra“, p. 1–2.
- 13 Juozas Žilevičius. Chorai ir jų vedėjų sąrašas. *Muzikos almanachas*. 1923, p. 173–176.
- 14 Juozas Žilevičius. Latvių dainos šventės ir mes. *Muzikos almanachas*. 1924, p. 143.

- 15 Juozas Žilevičius. Dainos diena. *Muzikos menas*. 1924, nr. 2, p. 2.
- 16 Ibid., p. 9.
- 17 Juozas Žilevičius. Dainos diena. *Muzikos menas*. 1924, nr. 3, p. 9.
- 18 Antanas Bružas. Dainų diena ir paroda. *Lietuva*. 1924 m. rugpjūčio 12 d., p. 6.
- 19 Juozas Žilevičius. Dešimt chorui taisyklių, kurias kiekvienas choro dalyvis privalo žinoti. *Muzikos menas*. 1924, nr. 3, p. 11–12.
- 20 Dainos dienos chorų patikrinimo maršrutas. *Muzikos menas*. 1924, nr. 5–6, p. 16.
- 21 Stasys Šimkus. Lietuvių liaudies dainos reikšmė muzikos kultūros žvilgsniu. In *Dainos diena*. Kaunas: Dainos dienos ruošti komitetas. 1924, p. 21.
- 22 Kai kurių leidinių tvirtinimu, Dainų šventės koncertų klausėsi 60 tūkstančių žmonių, tačiau šie duomenys nėra tikslūs. Kariuomenės parodų aikštėje telpa iki 25 tūkstančių asmenų. Turint galvoje, kad antrąją dieną apsilankę gerokai mažiau žiūrovų, jų skaičius maždaug 40–50 tūkstančių.
- 23 P. I. Pirmos Dainų dienos pradžia. *Lietuva*, 1924 m. rugpjūčio 25 d., p. 4.
- 24 Ibid.
- 25 Juozas Žilevičius, rašydamas pastabas Dainų dienos buklete, dainą „Šėriau žirgelį“ išbraukė iš programos. Ji galėjo būti neatlikta, vengiant kartojimosi, nes netrukus ją padainavo Šaulių sąjungos jungtinis choras. Apie šią M. K. Čiurlionio dainą, įtrauktą į klaipėdiečių programą, nieko nerašė ir šventę recenzavę kritikai. Panevėžiečių jungtinio choro programoje Žilevičius pirmąją dainą įrašė Stasio Šimkaus „Lietuviais esame mes gimę“, kurios atlikti nebuvo numatyta, tačiau ji galėjo užpildyti atsiradusią spragą.
- 26 Į šio choro programą įtraukta Česlovo Sasnausko daina „Kur bėga Šešupė“ nebuvo atlikta, nes ji skambėjo pirmosios dienos programoje.
- 27 Justinas Strimaitis. Dainų diena ir jos bendrieji įspūdžiai. *Lietuva*. 1924 m. rugpjūčio 28 d., p. 5.
- 28 Kazys Banaitis. Pirmoji Lietuvos Dainų diena. *Lietuva*. 1924 m. rugpjūčio 29 d., p. 2.
- 29 Ibid.
- 30 Ibid.
- 31 Juozas Žilevičius. Juozas Naujalis jubiliejų sukury. *Margutis*. 1944, nr. 17, p. 1.
- 32 A. Kačanauskas. Dėl Dainos dienos kritikos pastabų žiupsnelio. *Lietuva*. 1924 m. rugsėjo 12 d., p. 3.
- 33 Kazys Banaitis. Pirmoji Lietuvos Dainų diena. *Lietuva*. 1924 m. rugpjūčio 29 d., p. 3.
- 34 Ibid.
- 35 Motiejus Budriūnas. Lietuvos dainų švenčių meninė ir auklėjamoji reikšmė. *Muzikos barai*. 1932, nr. 1, p. 2–7.
- 36 Regimantas Gudelis. Nuo Dainų dienos iki tautos šventės. Vilnius: *Lietuvos liaudies kultūros centras*. 2015, p. 81.

NUO KINO DARŽINĖSE IKI MODERNIŲ KINO SALIŲ

Pajūrio krašto kinas tarpukariu

Lietuvos kaip ir kitų kraštų kinifikacijos procesai prasidėjo nuo pirmųjų „judančios fotografijos“ seansų jos teritorijoje po to, kai Paryžiuje 1895 m. gruodžio 28 d. garsiojoje *Grand Cafe* kavinėje įvyko pirmas viešas brolių Lumière'ų surengtas kino seansas. Nors ir netobulos, atsitiktinėse erdvėse, miesto soduose, restoranuose, mugėse ar kaimo daržinėse vykdavusios primityvių kino juostų peržiūros sutraukdavo minias žmonių. „*Būtent kinematografas dėl savo visuotinio plataus ir pigaus prieinamumo pritraukė tuos žiūrovus, kurie iki šiol nieko nežinojo apie teatrą*“, – 1913 m. rašė carinės Rusijos leidinys *Kino kurjer*. Dar vieną pranašumą prieš teatrą, kurio patalpose neretai buvo rodomi ir filmai, kinas turėjo tuo atžvilgiu, kad moterys galėdavo žiūrėti filmus ir vienos, be savo „antrųjų pusių“. Įvertinę naujos demokratiškos pramogos patrauklumą, daugiausia žydų, lenkų, vokiečių tautybės verslininkai Lietuvoje rengė nuolatines filmų peržiūras iš pradžių tam nepritaikytose patalpose, o vėliau statė kino teatrus.

Vienas pirmųjų kino teatrų Lietuvos žemėse 1906 m. atsiradė Vilniuje, pavadintas „Iliuzija“, puikiai atspindėjo kino esmę – padėti atitrūkti nuo kasdienybės rūpesčių, negandų ir pasinerti į sapnų, fantazijų pasaulį. Greitai tokie iliuzijų namai – kino teatrai – ėmė plisti po kitus Lietuvos miestus. Kinas beveik tuo pat metu pasiekė ir miestelius, ypač kai prasidėjo jų elektrifikacija. Štai Skuode po to, kai vietinis verslininkas Beršteinas 1912 m. pastatė modernų elektros

variklį, „*vietos vaistininkas p. Katerfeldas vokiečiams įsteigė čia kinematografą. Žmonės apščiau lankosi. Ši įstaiga gal prisidės prie sumažinimo girtuoklybės, atitraukdama žmones nuo traktiriaus lankymo*“, – rašė *Lietuvos žinios* 1913 m. Tais pačiais metais laikraštis pranešė, kad „*Mažeikiuose žemaitis Glaubertas intaisė kinematografą*“. Kai kitame Vakarų Lietuvos paribio tarp tuometinės Rusijos imperijos ir kaizerinės Vokietijos mieste – Tauragėje buvo atidengtas paminklas Rusijos imperatoriui Aleksandrui I, carinė spauda 1912 m. rašė, kad po iškilmių visi vietinės mokyklos mokiniai apsilankė kinematografe, kur buvo rodomi Rusijos imperiją ir imperatorių šlovinantys filmai.

Palaiptu įsigalėjo „kilnojamasis“ kinas, neaplenkdamas katalikiškos Lietuvos bažnytkaimių. Čia į aktyvią kino plėtrą įsitraukė ir dvasininkija, anksti suvokusi jo poveikio galią, religinių ir edukacinių filmų peržiūras organizuodama atokiausiuose kaimuose ir miesteliuose. Dažnai tokie filmai būdavo rodomi per didžiąsias religines šventes arba po pamaldų. Štai dar 1909 m. kino veiklos ėmėsi Vabalinko vikaras P. Kėmešis, kuris, nusipirkęs kilnojamąjį kino aparatą Rygoje, nusamdė „kino mechaniką“ – siuvėją J. Mockūną, o šis ėmė važinėti po kaimus, rodydamas juostą „Kristaus gyvenimas“. Per tokių filmų rodimus, rašė laikraštis *Viltis*, dažnai ne tik moterys, vaikai, bet ir vyrai susigraudindavo iki ašarų.

Reikia pripažinti, kad ne visa to meto visuomenė džiugiai sutiko naują modernią, minias sutraukiančią pramogą. Būsimasis Nepriklausomybės akto signataras, anuomet studentas Kazys Bizauskas leidinyje *Ateitis* 1913 m. rašė: „*kinematografų išsiplėtojimas atnešė bjaurių vaisių [...] rimti žmonės nurodo į kinematografą kaip nuodų šaltinį jaunimui. [...] jau vien tik kinematografų buto (salės) lankymas turi savyje daug nehigieniško: ankštas butas, dusinąs šiltas oras, pilnas nesveikiausių dujų. Nejuokais galima užsikrėsti įvairiomis ligomis.*“ Tokiame tuometinės kinematografų būklės apibūdinime būta nemažai tiesos – pirmieji kino seansai vykdavo tam nepritaikytose, net pavojų sveikatai keliančiose patalpose be ventiliacijos, nesilaikyta elementarių priešgaisrinių taisyklių, kurios būtinos, naudojant degią kino juostą ir netobulą aparatūrą. Tuo rimtai susirūpino net Nikolajus II. Ant vienos iš ataskaitų, pateiktų policijos 1908 m., caras užrašė: „*Aš ne kartą nurodydavau, kad šie kinematografiniai balaganai – pavojingos vietos. Ten niekingi žmonės gali padaryti velniai žino ką lankytojams, kurie miniomis plūsta pamatyti visokį šlamštą. Net nežinau, ką reiktų sugalvoti prieš tokius balaganus.*“ Ir netrukus sugalvota – „*ką tik išleistas kunigams paliepimas, anot kurio uždrausta vaikščioti į teatrą, žiūrėti kinematografus, kiek anksčiau buvo uždrausta ant ratelių (velosipėdų) važinėti*“, – 1909 m. pranešė Lietuvos žinios. Apie žalingą kino žiūrėjimo įtaką sveikatai prabilo ir daktarai, baugindami kino mėgėjus net pavojumi apakti. Carinės Rusijos valdžia 1913 m. išleido ir pirmuosius potvarkius, nustatančius kinematografo patalpų atidarymo ir eksploatacijos taisykles – reikalaujama vedinti patalpas, laikytis priešgaisrinių apsaugos, aušinti kino projektorius, kurių kaitinimo lempos yra šalia degios kino juostos.

Buvo įvesta ir politinė cenzūra, draudžianti nepagarbiai rodyti imperatorių ir jo aplinką, badaujančius ar išmaldos prašančius asmenis, apribotas kino rodymas religinių švenčių metu ir t. t. Priimtos ir bendros elgesio kino salėje taisyklės. Kauno kinematografuose 1911 m. vyrams nurodyta per kino seansą nusiimti kepures, skrybėles. Išimtis palikta tik moterims, ti-

kintis, kad pačios susipras ir nusiims savo „*skrybėles-laivus*“. Jau pirmaisiais egzistavimo metais kinematografas padarė didžiulę įtaką visuomenės gyvenimui. Nebyliojo kino žvaigždės – Pola Negri, Charlie's Chaplinas, Mary Pickford, Douglas Fairbanksas, Glory Swanson, Asta Nielsen, Rudolphas Valentino, Lilliana Gish, Ivanas Mozžuchinas, Vera Choldnaja ir kiti – diktavo visuomenei madas, manieras, elgseną, gyvenimo būdą. „*Vos tik 1913 m. pabaigoje ekranuose pasirodė tango, bematant virto mada... Šokis buvo toks populiarus, jog rinkoje pasirodė papirosai „Tango“*“, – knygoje apie Lietuvos kino istoriją rašo jos tyrėjas, režisierius Vytautas Mikalauskas. Vilniaus garnizonas išleido specialų potvarkį, draudžiantį karininkijai šokti „amoralų“ tango, tačiau jis greitai užkariavo ne tik karininkijos, bet ir turtuolių, ir vargšų širdis. Kinas nepaisė jokių apribojimų, net valstybių sienų ir tapo vienu demokratiškiausių kultūros reiškinių.

Stabdyti „žalingą“ kino įtaką, įvesti tvarką naujoje sparčiai plintančioje pramogų srityje gerokai anksčiau ėmėsi Vokietija, kuriai tuo metu priklausė ir Klaipėdos kraštas, ypač tuo rūpinosi katalikiškoji bendruomenės dalis. 1912 m. įvykusiame Visuotiniame katalikų suvažiavime (*Katholikentage*) tarp kitų svarbių sprendimų, buvo priimti „*nutarimai prieš kinematografus, ypatingoj domoj turėti jaunimas (ypač tas, kuris iš kaimų į miestus persikrausto), „tikėjimiškos doros“ tvirtinimas ir kt.*“, – rašė Lietuvos žinios. Nepaisant draudimų, pasaulyje vykę ekonominiai ir socialiniai procesai buvo palankūs kinui, kuris sėkmingai skynėsi kelius į žiūrovų širdis. Tačiau prasidėjęs Pirmasis pasaulinis karas laikinai sustabdė kino plėtrą, dalis kino teatrų buvo nuniokti, sunaikinti.

Geopolitiniai pokyčiai po karo Europoje atnešė reikšmingus pokyčius, sudarė sąlygas atgauti nepriklausomybę pavergtoms tautoms, tarp jų ir Lietuvai, o tankiai lietuvių apgyventas Klaipėdos kraštas 1923 m. buvo prijungtas prie Didžiosios Lietuvos. Politiniame ir komunikaciniame naratyve, to meto spaudoje įsitvirtino geografinė Vakarų Lietuvos sąvoka, api-

manti Klaipėdos kraštą ir visą pajūrio regioną bei su šia teritorija besiribojančias sritis. Nepaisant Kauno valdžios atkaklių pastangų, didelė šios teritorijos dalis ir toliau liko vokiečių kultūros ir Vokietijos valdžios įtakoje. Ši situacija kurstė papildomas socialines ir politines įtampas. Į kovą už gyventojų protus aktyviai įsitraukė ir kinas.

Tos kovos epicentre atsidūrė Klaipėdos miestas, kuriame didesnę dalį sudarė vokiečių tautybės gyventojai, vadinamieji *memelenderiai* – lietuvių ir vokiečių dvikalbe šnekantys, save identifikuojantys kaip savitos krašto kultūros atstovus.

Pirmieji „judančių vaizdų“ seansai tuo metu dar kaizerinei Vokietijai priklausiusiame Klaipėdos krašte įvyko didžiausiame jo mieste – Memelyje. 1897 m. liepą juos parodė klajojanti Jeano Baese's aktorių trupė, kuri kasmet, iki pat 1911m., atvykdavo į miesto mugę su naujais filmais. Senos klaipėdiečių šeimos palikuonis Brunas le Countre'as atsiminimuose rašo, kad *Miestiečių sode* šalia *Bohemios* alaus daryklos (dab. Šaulių g.), veikė restoranas ir kėgelbanas, priklausęs Herrmannui, rodytas kinas, tačiau tos patalpos nebuvo specialiai pritaikytos seansams. Pirmasis nuolatos veikiantis kinematografas Klaipėdoje atsiradė, kai Aleksanderio gatvėje (dabar Liepų g.) vietinis pirklys F. O. Geyeris 1910 m. įsteigė *Theatre de LaFata Morgana*.

Tarpukariu Klaipėdoje veikė trys kino teatrai – Žvejų gatvėje, buvusių sandėlių vietoje, Geyeris 1912 m. atidarė kino teatrą *Weltkino*, o pirklys Hansas Pierachas, perpirkęs šį pastatą, vietoje jo 1920 m. atidarė *Kammer-Lichtspiele*, anuomet patį gražiausią ir moderniausią kino teatrą visame krašte. Tačiau pirmąjį specialiai pastatytą kino teatrą *Apollo-Lichtspiele* 1913 m. Klaipėdoje, Liepų alėjos pradžioje, atidarė pirklys Maxas Kersteinas. Šis kino teatras veikė iki pat Antrojo pasaulinio karo pabaigos, kai sovietų armija jį subombardavo. Po Pirmojo pasaulinio karo 1919 m. atidarytas nedidelis *Urania-Lichtspiele* kino teatras, rodęs siaubo ir nuotykių filmus. Abu – ir *Urania*, ir *Apollo-Lichtspiele* – priklausė bendrovei *Ipach & Co*, apie jos savininką Ipachą atsiminimų

knygoje Brunas le Countre'as rašė: „...tik gerai galiu atsiliepti apie šį draugišką ir geraširdį poną, pavyzdinčiai rėmusį mūsų pastangas vaikams rodyti tik geriausius filmus“. Tačiau šis kino verslininkas aršiai priešinosi Lietuvos valdžios pastangoms Klaipėdos kiną reguliuoti pagal jos nustatytą tvarką ir įstatymus, cenzūruoti ir stabdyti lietuviams priešiškus vokiečių platintojų filmus.

Apie 1928 m. Klaipėdoje bandyta įkurti lietuviško kapitalo, lietuviškai gyventojų daliai skirtą kino teatrą „Liepsna“, bet jis greitai „sudegė“ konkurencinėje kovoje. Ir čia „ranką pridėjo“ F. Ipachas – „Liepsna“ buvo atidaryta šiam kino monopolininkui priklausiančiose patalpose, netrukus jis atsisakė pratęsti nuomos sutartį, pajutęs konkurenciją – kino teatras iš Kauno nuomos kontorų gaudavo naujų vakarietišku filmų. 1930 m. vasarį pradėjo veikti dar vienas modernia garso įranga aprūpintas kino teatras Klaipėdoje *Capitol-Lichtspiele*, įsikūręs pastate, priklausiusiame dailininkui, visuomenės veikėjui Adomui Brakui. Žydų kapitalo bendrovė *A. Schles & Co* stengėsi sukurti alternatyvą daugiausia vokiškus filmus rodantiems kino teatrams ir įsigijo Holivudo filmų monopolį. Kaip rašo dr. Martynas Anysas atsiminimuose apie Klaipėdos kraštą tarpukariu, „*kinas Capitol rodė ir amerikoniškų ir kiek galėdamas vengė nacionalsocialistinio turinio ir tendencijų filmų*“. Todėl jį noriau lankė lietuviškai nusiteikusi gyventojų dalis. Šiame kino teatre, laikytame lietuvišku, pasirodė ir pirmieji filmai su lietuviškais užrašais, dialogų titrais, iki tol visi ėjo su vokiškais tekstais. Situacija pablogėjo, po 1930 m. atsiradus garsiniam kinui, nes tokių užrašų gamyba, jau nekalbant apie įgarsinimą, brangiai kainavo. Vokiečių valdomi du kino teatrai *Kammer* ir *Apollo* rodė vien vokiškus filmus, o ir *Capitol* rodomi kitų šalių, Holivudo filmai buvo įgarsinti vokiškai. Kino teatrų savininkai nesukūrė rūpintis lietuviškais titrais, geriausiu atveju prieš seansą platindavo lapelius, kur filmo siužetas aprašytas lietuvių kalba. Lietuvos ir vietinė spauda ne kartą kėlė šį klausimą, ypač aktualų Klaipėdoje.

Reikalai kiek pagerėjo po 1932 m., kai Lietuvoje išėjo kino įstatymas, reikalaujantis visus užsienio

filmus aprūpinti lietuviškais užrašais. *Lietuvos aidas* 1932 m. rašė: „Pagaliau ir Klaipėdos kinematografai taip susitvarkė, kad įvedė lietuviškus parašus. Ir tas nei kiek jiems nekenkia. Lietuviai noriai juos lanko, o vokiečiams jie nekliudo... Mums atrodo, kad Klaipėdos vokiečiai, jei jie kalba apie gerą sugyvenimą, šiam dalykui visai neturėtų priešintis, nes priešinimasis nebūtų galima nieku kitu paremti, kaip tik tuščia ambicija.“

Tačiau apie gerą sugyvenimą buvo sunku kalbėti krašte ir mieste, kuriuos draskė skirtingi Lietuvos ir hitlerinės Vokietijos interesai. Berlynas aktyviai rėmė provokiškas vietinių grupuotes, mokyklų, kurių dauguma buvo vokiškos, jaunimą. Štai viena iš tokių klaipėdiškių mergaičių, Annelene K., 1933 m. gegužės 7 d. laiške fiureriui rašė: „Mielas, gerasis dėde Hitleri, ilgai mes laukiame Tavo atėjimo į mūsų Memelio kraštą. Nuo mažiausio vaiko iki didžiausio žmogaus, išskyrus žydus ir žemaičius, visi čia šaukia susižavėjimo apimti: „Tegyvuoja Hitleris!“ Visi mes džiaugtumės, jei vėl prisijungtume prie Vokietijos. Žydai ir lietuviai juk turėtų nešdintis iš čia, ar ne? Jie elgiasi čia jau siaubingai įžūliai. Kai aš jiems sakau: „Tegyvuoja Hitleris!“, tai jie

nori mane sumušti arba šaukia: „Tegyvuoja Haga!“

Neretai ir kino teatrų salės tapdavo tokių politinių kovų arena. Žurnalas *Kino naujienos* tvirtino, kad apsilonkę vokiečių kino teatruose lietuvių vaikai neretai yra ne tik iškoliojami: „Sėdėdamas vietoje irgi nesi jau taip tikras, kad niekas neužkabins, ypačiai jei su draugu kalbėsi lietuviškai. Dažnai esame (aš pats ten buvau) vokiškai užgaunami ir kartais užkabinami drąsesniųjų ir didesniųjų peštukų... Mano draugas E. U. kartą net su plaktuku kišenėje sėdėjo kine, kad vėliau atsilyginti su didesniais peštukais“, – straipsnyje apie Klaipėdą rašė *Kino naujienos*. Stebėdama bręstančias provokiškas nuotaikas, ryžtingesnių priemonių ėmėsi ir Lietuvos valdžia. 1932 m. liepos 15 d. paskelbtas *Filmų cenzūros įstatymas*, pagal kurį filmų patekimo į kino ekranus kontrolę Klaipėdos krašte perėmė centrinė Kauno valdžia. Buvo uždrausta nemažai propagandinių hitlerinės Vokietijos filmų, tarp jų pateko Henny'o Porteno filmas „Luizė, Prūsijos karalienė / Luise, Königin von Preussen“. Istorinė drama pasakojo apie Frydricho Vilhelmo III žmonos Luizos Meklenburgietės-Strelitz (1776–1810) gyvenimą – ji kelis kartus lankėsi Klaipėdoje, 1807 m. tapusioje ka-

rališkosios šeimos rezidencija ir Prūsijos sostine.

Dar didesnes batalijas, į kurias ne kartą buvo įsitraukusi ir diplomatija, sukėlė pasaulyje ir Lietuvoje plačiai nuskambėję įvykiai, susiję su amerikiečių režisieriaus Lewis'o Milestone'o filmo „Vakarų fronte nieko naujo“ platinimo istorija, kuri gerai atspindi

„Vakarų fronte nieko naujo“. 1930

to meto Vokietijos revanšistines nuotaikas, nacistinę ideologiją. Filmas, sukurtas 1930 m. pagal žinomą Ericho Marios Remarque'o romaną, triumfo pasaulio ekranuose, gavo pirmąją *Oskarą*, buvo įtrauktas į „10 geriausių epinių filmų“ sąrašą. Tačiau Vokietijoje sukėlė didžiules politines aistras dėl pacifistinių nuotaikų ir neigiamo vokiečių kareivių įvaizdžio, todėl uždraustas. Dalis vokiečių veržėsi pamatyti šį filmą net į kaimynines šalis – Belgiją, Olandiją ir kitas. Nors Didžiojoje Lietuvoje jis buvo rodomas, tačiau Klaipėdos krašte „uždrausta filma „*Vakarų fronte nieko naujo*“ jau po to, kai ji buvo vieną dieną *ėjusi*“, – rašė *Lietuvos aidas* 1931 m. Įtakingų Klaipėdos krašto autonominės valdžios vokiečių ir Vokietijos konsulo spaudimas privertė Klaipėdos krašto karinį komendantą, kuriam pavesta kino kontrolė, uždrausti filmą, vos vieną dieną rodytą „lietuviškame“ kino teatre *Capitol*.

Nemažai aistrų kėlė ir Lietuvos valdžios išleisto *Kino įstatymo* reikalavimas prieš filmus rodyti lietuvišką kroniką. Dėl silpnos techninės bazės ir profesionalumo stokos lietuviška kronika (beje, tarpukariu taip ir neįgarsinta dėl jos kūrimo monopolininko Lietuvoje Jurgio Linarto nerangumo) užsitraukė didelį žiūrovų nepasitenkinimą. Lietuviškos kronikos kokybė sunkiai konkuravo su vokiečių kronika, tos problemos dar ilgai vargino tiek Lietuvos, tiek Klaipėdos krašto kino mėgėjus. Vienas žiūrovas spaudoje rašė: „*kai tik rodo Lietuvos apžvalgą, rodos, mielu noru tas minutes į seansą pasivėlintumėm...*“ Klaipėdos krašte ši situacija įgavo net kurioziškas formas. „*Vėliau, įvedus Kaune pagamintą lietuvišką savaitinę filmų apžvalgą, Klaipėdos krašto kinematografai ją turėjo rodyti kartu su vokiška Wochenschau. Iš pradžių jie priešinosi, bet vėliau ją labai mielai demonstruodavo savais sumetimais*“, – rašė dr. Ansysas atsiminimų knygoje apie Lietuvos politines kovas už Klaipėdos kraštą. Vokiečių kino savininkai tą darė sąmoningai, nes lietuviška kronika visiems kėlė neigiamas emocijas – ryškus Lietuvos atsilikimas aiškiai rodė skirtumą tarp valstybių kultūrinio ir ekonominio lygio.

Krašte suaktyvėjus nacionalistinėms nuotaikoms, augant Vokietijos revanšizmui, Kaunas ėmėsi aktyvesnių veiksmų šiems procesams pristabdyti, lietuvybei stiprinti. Tai apėmė ir įvairių fašistinių simbolių, plakatų, literatūros platinimo krašte draudimą. Krautuvėse ir knygynuose uždrausta pardavinėti atvirukus su Hitlerio portretu ir svastika. Pasaulyje plačiai nuskambėjo pronacistinių Klaipėdos krašto veikėjų Noimano-Zaso 1934–1935 m. byla. Nepaisant pastangų įvesti tvarką autonominiame krašte, kur buvo įteisintos dvi oficialios lietuvių ir vokiečių kalbos, – aprūpinti lietuviškais užrašais kino filmus ir kokybiška lietuviška kino kronika, įkurti lietuvišką kino teatrą, apie ką daug diskutavo spauda ir visuomenė, taip ir nespėta iki 1939 m., kai kraštas vėl atsidūrė hitlerinės Vokietijos rankose.

Klaipėdos krašto ir su juo besiribojančios provincijos kinas nuėjo panašų kelią, tačiau daugelyje miestų ir miestelių stipresnės buvo tradicinės laisvalaikio ir pramogų formos – draugijos, chorai, namų muzikavimas, mėgėjiški spektakliai ir t. t. Kinas čia sunkiau skynėsi kelius. Be to, buvo stipresnė ir konfrontacija tarp provokiškų ir lietuvybę puoselėjančių gyventojų, ji trukdė kino kaip ideologinio ir kultūrinio reiškinio sėkmingai plėtrai.

Kada pirmasis kino seansas įvyko Šilutėje, viename didesnių Klaipėdos krašto miestų, nėra tiksliai žinoma. Tačiau XX a. trečiajame dešimtmetyje čia jau veikė Reinhardo Rozės (Rose) kino teatras. Salėje buvo 280 vietų, savaitgaliais vykdavo trys seansai – 14.00; 17.00 ir 20.15 val., o kitomis dienomis – vienas 20.15 val. Po Antrojo pasaulinio karo pastatas pertvarkytas, įrengtos dvi salės. Šilutės kino teatras, pavadintas „Neringa“, veikė ilgai, stovėjo netoli dabartinės universalinės parduotuvės Lietuvininkų g. 39. Naujas šiuolaikiškas kino teatras su 600 sėdimų vietų pastatytas 1966 m. Čia filmai buvo rodomi dukart per dieną, o savaitgaliais ir švenčių dienomis – triskart. Pastatas neišlikęs, jo vietoje iškilo prekybos centras *Maxima*.

Kino istorijai Šilutė svarbi dėl čia gyvenusio Hermano Zudermano (*Hermann Sudermann*), gimusio

Macikuose, iškilaus rašytojo, dramaturgo, kūrinių ekranizacijų. Jo knygos „Lietuviškos apysakos“ (*Litauische Geschichten*, 1917), apsakymų „Kelionė į Tilžę“, „Jonas ir Erdmė“ motyvais sukurtas ne vienas filmas. Juta Nòak (Vaitkienė), rašytoja, buvusi Hamburgo lietuvių bendruomenės ir Lietuvių–vokiečių kultūros draugijos pirmininkė, tyrinėjusi Hermano Zudermano kūrybą, suskaičiavo beveik 40 įvairių šalių ekranizacijų.

Informacijos apie Pagėgių miesto kino raidą vietiniame muziejuje ir archyvuose aptikta nedaug. Mieste buvo labai stipri provokiškų asmenų įtaka, kurios atsikratyti čia sunkiai sekėsi ir po Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos 1923 m. Dienraštis *Klaipėdos žinios* 1924 m. rašė: „Pagėgiai. Pagaliau padėjo ir lietuviškus užrašus. Siaurojo geležinkelio Pagėgių–Smalininkų ruožu stočių užrašuose padėta dabar ir lietuviški vardai. Čia truko daugiau negu metus, kol nesuteikta lietuvių kalbai lygios teisės su vokiečių. O Klaipėdos mieste užrašai palikę po senovei: vien vokiečių kalba.“ Žurnalas *Kinas* skelbė: „Pagėgiuose 1934 metais pradėtas statyti kino teatras.“ Apie tolesnę jo veiklą informacijos nepavyko rasti. Beje, čia neretai lankydavosi kilnojamas kinas, nors jo rodomi filmai nelabai patiko vietiniams gyventojams. „Prasidėjus ilgesniems rudens vakarams, atsirado žmonių, kurie važinėjasi po Pagėgių apskritį ir demonstruoja įvairias kino filmas. Kartais čia parodoma ir gerų dalykų, bet daugiausia rodoma karinio pobūdžio. Paskutiniu metu buvo rodoma filma „Italia žygiuoja“. Tokių filmų žiūrėjimas neduoda nieko humaniško, o tik auklėja žiaurius jausmus. Mūsų tautai, o ypač šiam kraštui, reikėtų daugiau žmogiškumo mokytis“, – rašė krašto dienraštis *Vakarai*. Kartais atvykdavo ir patys kino kūrėjai, kronikos filmuotojai: „Pagėgiuose lankėsi pulk. Šaraukas ir iš Amerikos filmuotojas p. Motuza. Čia jie demonstravo labai plačią filmą iš Amerikos lietuvių gyvenimo. Be to, Lietuvos vaizdus ir paskutinius mūsų kariuomenės manevrus Žemaitijoje. Filma labai gražiai paruošta-spalvota. Kadangi filma ne garsinė, tai p. Motuza visą laiką aiškino.

Filmą Pagėgiuose žiūrėjo apie 600 moksleivių, karių ir pašaliečių“, – informavo dienraštis *Vakarai*. Tačiau šie pavieniai informaciniai šaltiniai neatkuria išsamesnio vaizdo apie Pagėgių kino raidą ir situaciją tarpukariu.

Tauragė iš esmės paribio miestas tarp Klaipėdos krašto ir Didžiosios Lietuvos. Apie čia veikusį kinematografą dar 1912 m. rašė carinės Rusijos spauda. Dienraštis *Klaipėdos žinios* 1926 m. informavo: „Jau kelinti metai čia veikia iš Amerikos grįžusio p. Kuršo kino teatras „Spindulys“. Pasak laikraščio, pastatas, nors ir didelis, bet neišraiškingas, „vidus, salė, irgi neištaisyta.“ Viena, kas „puošia“ salę, tai sužymėtos vietos ir draudimai: „drapanas ant langų nedėti“, „kojas ant krėslų nedėti“, „kepures nusiimti“ ir kt. „Kartu nuostabu, kodėl p. Kuršas rado reikalingu ir vokiečių kalboj „griežtus draudimus“ paskelbti. Tauragė – ne Klaipėdos kraštas, o savininkas – ne vokiečiai.“ Kaip rodo Lietuvos statistikos metraščių tarpukario duomenys, kuriuos surinko Vytautas Mikalauskas ir pateikė savo knygoje „Kinas Lietuvoje“, 1931 m. Tauragėje buvo net 4 kino teatrai. Vėlesniais metais šis skaičius keitėsi nuo 1 iki 3. *Atlantik*, buvęs Kęstučio g., per karą sugriautas. Kitas – dabartinio Centro turgaus vietoje, Spaustuvių g. 1. Trečias – Kuršo salėje Bažnyčių g.

Nuolatiniai kino seansai Kretingą pasiekė 1925 m. Apie tai pranešė *Klaipėdos žinios*: „Kretingoje neseniai įsteigtas kino teatras. Buvo manoma, kad Kretingos publika nelankys kino ir steigėjams teko daug abejoti, ar vykę bus jų planai.“ Tačiau baimės nepasitvirtino, toliau laikraštis rašė: „nuo pat pradžios įsteigimo Kretingoje kino teatro, kiekvieną kartą publikos prisirenka pilna salė. Nors salė nedidelė, bet leidžiami du seansai į vakarą.“ Daugiausia buvo rodomi seni begarsiai filmai, jų kokybė kėlė žiūrovų nepasitenkinimą. Jau po metų tas pats laikraštis rašė: „Antri metai, kai čia įsteigtas kino teatras „Aidas“. Tai rodos turėtų būti vienintelė įstaiga, kurioje vietos inteligentija ir šiaip miesto žmonės liuosomis valandomis ramiai ir maloniai galėtų praleisti laiką. Bet, deja! Dažniausiai tik – apsyvylimas: senomis ir

beprasmiu turinio filmomis šis kino teatras kartais ne tik kad jokio malonumo publikai nesuteikia, bet nuolat pasikartojančiais filmų trūkinėjimais (ar dėl jų senumo, ar dėl kokių nors aparato techninių kliūčių) ne vieną privertė suerzintais nervais jį apleisti.“

Geresnės sąlygos kino demonstravimui ir garsinis kinas Kretingoje atsirado tik po dešimtmečio. 1934 m. lapkričio 18 d. pradėta rodyti kiną inžinieriaus ir statybų rangovo Rapolo Žigo (1891–1943) pastatytą Šv. Antano rūmų salėje. Kino aparatūrą įsigijo ir į Lietuvą neatlygintinai atsiuntė JAV gyvenęs, nuo Šiaulių kilęs prelatas ir mecenatas Pranciškus Juras (1891–1980), savo asmeninėmis lėšomis svariai prisidėjęs prie pranciškonų veiklos Lietuvoje rėmimo. Šv. Antano rūmai buvo statomi kaip į Lietuvą iš užsienio grįžtančių tautiečių prieglauda, tuo metu tai buvo pati moderniausia tokio tipo įstaiga Lietuvoje. Ji priklausė pranciškonams kaip ir 1932 m. šalia pastatyta Pranciškonų gimnazija, kurios mokiniai buvo vieni pagrindinių kino lankytojų. Rapolas Žigas, 1939 m. Kretingos telefonų knygoje nurodytas ir kaip kino teatro savininkas, nuomojęs šią salę iš pranciškonų, buvo atsakingas už repertuarą ir filmų rodymą. Straipsnio apie Kretingos kiną autorius, kraštotyrininkas Romualdas Beniušis rašo: *„kino filmų seansai sutraukdavo nemažai žiūrovų, tai buvo populiarus renginys ne tik tarp miesto inteligentijos, bet ir kitų visuomenės sluoksnių, taip pat vaikų ir jaunimo, nes biliety kainos buvo palyginti neaukštos, prasidėdavo nuo vieno lito, priklausomai nuo vietos salėje. Kita vertus, kas galėjo nenorėti pamatyti garsių užsienio istorinių ir nuotykių kino filmų, pasijuokti iš žinomų komikų, išvysti meilės istorijas bei muzikinių filmų ir operų pastatymus su garsiais dainininkais, šokėjais ir aktorais.“*

Apie kino seansų lankymą savo prisiminimuose vaizdingai pasakoja žymus Lietuvos muzikologas ir eseistas Edmundas Gedgaudas (g. 1933 m.), su šeima 1936 m. atsikėlęs į Kretingą, kur jo tėvas Juozas (1893–1949) dirbo pedagogu Pranciškonų gimnazijoje, jie gyveno Šv. Antano rūmuose: *„Kartą ar du*

per savaitę su šeima eidavome į salę žiūrėti kino. Sėdėdavome balkono pirmoje eilėje mūsų ilgam laikui išnuomotose vietose. Iš ten mėgdavau užėiti pas malonų kino mechaniką į „elektra kvepiančią“ patalpą už salės galinės sienos su mažyčiais langeliais, iš kur pro vieną ar kitą iš jų seanso metu per tamsią salę driekdavosi platėjantis ir virpčiojantis šviesos pluoštas. Pats jis darbuodavosi stebėdamas rodymo eigą ir keisdamas filmo rites ties vienu ar kitu langeliu. Kartais juosta nutrūkdavo ir, kol jis ją vėl suklijuodavo, salėje įjungdavo šviesą. O šviesos spindulys, atsimušęs į ekraną, atgydavo anuomet dar nespaltomis vaizdais, dažniausiai pasakojančiais ne visa da mano amžiui tinkamas meilės istorijas. Būdavo, kad užsikniaubęs ant balkono barjero nusnūsdavau, o jei prie jo priglausdavau ausį, girdėdavau silpną ūžesį, panašų į tą, kokį galima išgirsti iš tolimų jūrų kriauklės.“

Nors kartais kildavo žiūrovų nepasitenkinimas, ypač dėl senos kino kronikos rodymo, tačiau vietos gyventojai kiną noriai lankė. Dienraštis *Vakarai* rašė: *„Po ilgos vasaros pertraukos gimnazijos kino teatras yra gausiai kretingiškės visuomenės lankomas. Rodomomis kino filmomis visuomenė patenkinta, nes filmos atvežamos gražios ir turiningos. Kino teatras veikia per savaitę tris kartus: penktadieniais, šeštadieniais ir sekmadieniais.“* Kretingos kino teatro techninę būklę, jo patrauklumą liudija ir kitas įrašas tame pačiame dienraštyje: *„Kretinga turi gražiai įrengtą kino teatrą, kurį visais atžvilgiais galima lyginti net su Kauno geresniaisiais kino teatrais... Taip pat parenkamos neblogos filmos ir dėl to kinas dažnai susilaukia ekskursijų iš Palangos ir aplinkinių miestelių.“* Pabrėždamas atnaujintą kino teatro įrangą, laikraštis primena: *„...kinui reikėtų parinkti gražų lietuvišką pavadinimą. Dabar kinas vadinamas „gimnazijos kinu“, o su ja jis nieko bendro neturi, nes priklauso privačiam asmeniui Žygui.“* Nenuostabu, kad po metų dienraštis rašė apie planus Kretingoje atidaryti antrą kino teatrą. Deja, 1940 m. vasarą Šv. Antano rūmuose įsitaisė sovietinės pasienio kariuomenės štabas, propagandinius

SSRS filmus imta rodyti ne tik šioje kino salėje, bet ir gryname ore. 1941 m. nacistinei Vokietijai okupavus Lietuvą, toje pačioje kino salėje buvo rodoma propagandinė kino kronika bei garsiausios vokiečių kino studijos UFA filmai. Čia kinas rodytas ir po karo, be sovietinių filmų buvo galima pamatyti įvairius trofėjinius muzikinius-pramoginius filmus. Šis kino teatras, pavadintas „Audra“, 1965 m. buvo uždarytas, miesto centre iškilus naujam moderniam „Žilvino“ kino teatrui.

Nors tarpukariu Palanga buvo populiariausias Lietuvos kurortas, kuriame vasaras leido ne tik valdininkai, karininkija, dvasininkai, kultūros žmonės, bet ir prezidentas Antanas Smetona su šeima bei palyda, tačiau stacionaraus kino teatro neturėjo. Palangos kopų apželdintojo, miškininko Marijono Daujoto (1891–1975) fotoarchyve išlikusi 1931 m. vasarą daryta nuotrauka, kurioje įsiamžinęs Palangoje vasaromis mėgdavęs poilsiauti miškininkas su šeima ir bičiuliais. Joje už pozuojančiųjų nugarų matome paauglį, laikantį *Sovkino* filmo „Dekabristai“ reklamą, vadinasi, vasaros sezonu Palangoje, laikinose patalpose, filmai buvo rodomi. Klaipėdos dienraštis *Vakarai* apie 1937 m. sezono atidarymą rašė: „*Palangos svetainė (kurhauzas) ir pajūrio restoranas yra žymiausias užėigų vietos Palangos svečiams. [...] Vienas iš rimčiausių dalykų bus tai, kad šią vasarą Palangos svetainėj vienyty savaitėje bus Valstybės Radiofono simfoninio orkestro koncertai, kuriuose dalyvausiąs Kipras Petrauskas, J. Babravičius ir t. t. Be to, kasdien gros Palangos svetainėje smuikininko p. Pomeranco diriguojamas džiazos muzikos orkestras ir būsią įdomių programos numerių.*“ Iš to paties laikraščio sužinome: „*pernai veikė Palangoje vietos šaulių būrio šviesinis kino aparatas. Turėjo neblogą pasisekimą. Tik sunkiau buvo su filmomis, nes jų tokiam aparatui mažai begaminama.*“ Rašinys baigiamas optimistine žinia: „*šiemet, kaip teko patirti, netrukus pradėsiąs veikti šviesogarsinis kino teatras.*“ Tačiau tiems planams, matyt, nebuvo lemta išsipildyti, nes po metų, 1938-aisiais, *Vakarai* vėl rašė: „*Nors Kretingoje tėra gana paprastas kino*

teatras, bet palangiškiai, neturėdami vietoje pramo-gy, kiekvieną sekmadienį labai skaitlingai jį lanko.“

Pirmąjį mūrinį dviaukštį kino teatrą su gyvenamosiomis patalpomis Palangoje pradėjo statyti smulkus prekybininkas, kilęs nuo Salantų, Kazimieras Milašius (1909–1963), filmų rodyme įžvelgęs sėkmingo verslo galimybę. Naujasis kino teatras iškilo Vytauto gatvėje, šalia senosios miesto vaistinės, nugriovus medinę trobelę, kurioje kelias vasaros savaites 1824 m., besigydydamas maudynėmis Baltijos jūroje, praleido poetas Adomas Mickevičius (1798–1855). Kino teatrą suprojektavo žinomas Lietuvos architektas Vadimas Lvovas (1906–1944), mokslus baigęs Berlyno technikos universitete. Jį iš Šiaulių pasikvietė Palangos burmistras Jonas Šliūpas (1861–1944). Būdamas Palangos ir Šventosios architektas (1938–1940), miesto centre suprojektavo modernią autobusų stotį su viešbučiu, keletą gyvenamųjų namų bei vilų. Lvovui patikėta ir Šventosios uosto, kuriam po Klaipėdos krašto praradimo Lietuvos valdžia skyrė ypatingą dėmesį, plėtros priežiūra.

Naujojo kino teatro savininkas Milašius neilgai džiaugėsi savo statiniu. 1940 m. Lietuvą okupavus sovietų kariuomenei, kino teatras buvo nacionalizuotas. Pokariu čia kurį laiką veikė kino teatras „Gintaras“, vėliau kultūros namai, santuokų rūmai, o šiandien įsikūręs kultūros centras „Ramybė“. Daug liūdnesnis paties Kazimiero Milašiaus likimas – 1951 m. jis buvo su šeima ištremtas į Sibirą. Lietuvon grįžo tik 1958 m., bet paleidimo iš tremties dokumentuose nacionalizuoto turto grąžinimas Palangoje nebuvo numatytas.

Jau pokariu modernaus architekto Alberto Ratniko (1923–1993) suprojektuotas kino teatras senųjų Tiškevičių rūmų Vytauto g. vietoje iškilo 1957 m., buvo pavadintas „Nagliu“. Gana sėkmingas architektūrinis sprendimas tapo tipiniu – pagal šį projektą pastatyti kino teatrai Vilniuje, Tauragėje, Kuršėnuose ir Mažeikiuose .

Vėliau, XX a. 7-ajame dešimtmetyje, Palangoje pastatytas vasaros kino teatras „Jaunystė“, veikęs iki

1991 m. Kino teatras „Naglis“ 2011 m. buvo uždarytas, iki šiol laukia rekonstrukcijos, jame planuojama įrengti regioninę filmoteką, kuri kaups lietuviškus filmus, vykdys edukacinę ir kitokią veiklą.

Pirmieji kino seansai Skuode buvo parodyti 1910 m. vasario 11 d. „Kinematografininkai paeiliui aplankė Salantus, Grūšlaukę, Darbėnus, Lenkimus – visur jiems sekėsi“, – rašė žurnalistas Pranas Šrapnickis. Tačiau skuodiškiai nelabai palankiai sutiko naują pramogą – tuokart filmą net nušvilpė. Naujovė vis dėlto skynėsi kelią ir į Skuodą – 1913 m. čia pradėjo rodyti kiną vietinis vaistininkas vokiečių Hermanas Katerfeldas. Aišku, tai nebuvo kino teatras su tam skirtomis ir įrengtomis patalpomis. Prasidėjęs Pirmasis pasaulinis karas sujaukė planus. Po karo čia vėl imta rodyti kiną: „1924 m. vienas paskum kitą atsidarė net du kino teatrai: vienas Skuodo lietuvių vidurinės, o kitas žydų liaudies (pradinės) mokyklos salėje.“ 1925 m. lapkričio 15 d. Klaipėdos žinios rašė: „Pernai čia įsisteigė žydų kinematografas ir veikia jų liaudies mokyklos salėje, kuri pasižymi nepaprastu negražumu. Tesimato tik plikų rastų sienos su kybančiomis kerpėmis. Taip pat salėje nėra jokių techniškių kinematografui įrengimų.“ Straipsnelio autorius nurodė, kad nuolat kyla skandalai dėl filmų ir jų demonstravimo kokybės. Dar pridūrė: „Betvarkė neregėta: suleidžiama tiek žiūrėtojų, kad sėdint suole pasijudinti nebegalima.“ Kad kinas Skuode buvo populiarus pramoga, liudija ir tame straipsnyje pateikta informacija: „Girdėti, kad rimtesnioji Skuodo visuomenė labai išsiilgusi pirmiau veikusio Progimnazijos kinematografo, kuris šiomet, kažin dėl kokių priežasčių, nebeveikia...“

Apie vėl pradėtus filmų demonstravimus informavo dienraštis *Dienos naujienos*: „Skuode kurį laiką buvo sustojęs, šį sezoną vėl pradėjo veikti kino teatras. Pirmą filmą parodė geresnę, o toliau rodo pačius šlamštus.“ Pataisyti varganą kino situaciją Skuode ėmėsi buvęs skuodiškis, atsargos generolas Povilas Plechavičius. Jis, tuo metu Skuodo elektros stoties savininkas, įnešė nemažą indėlį į miestelio elektrifikaciją bei kino istoriją. Dienraštis *Vakarai*

1937 m. paskelbė ilgai lauktą žinią apie naujo specialiai kinui skirto pastato statybą. „*Elektros stoties savininkas ats. generolas Plechavičius ateiščiais metais mano pastatyti naujus rūmus, kuriuose įrengsiąs kino teatrą. Dėl sklypo, kuris numatytas pačiame miesto centre, jau eina derybos.*“ Po metų *Vakarai* pranešė: „*Atsargos generolo P. Plechavičiaus pastatytas kino teatrui namas jau baigiamas įrengti. Manoma, tuojau po Naujų Metų pradės kinas veikti.*“ Vietinio muziejaus istorikė Joana Šleiniėnė sakė, kad kino teatras (pastatas išlikęs iki šių dienų) turėjo 200 vietų salę. Jo savininkas ir statytojas Plechavičius 1939 m, pasikvietė iš Židikų kino mechaniką Feliksą Urbutį. Skuode pradėtas rodyti garsinis kinas. Plechavičius savo kino rūmams (taip jis pats juos vadino) parūpino modernią kino įrangą, kokią turėjo tik šalies sostinė Kaunas, beje, senesnę. Titrai čia buvo rodomi atskiru objektyvu, o per pertraukas (kai keisdavo filmų rites) elektrinis patefonas grodavo muziką. Filmai po du tris seansus buvo rodomi tris paskutines savaitės dienas, bilietus pardavinėdavo Plechavičiaus sūnus Norbertas. Salė buvo prašmatniai įrengta. Dėl geresnės akustikos sienos ir lubos išmuštos audeklu. Didelį ekraną juosė raudonos lempos, kurios prieš seansą lėtai gesdavo, paslaptinai įtraukdamos žiūrovus į filmo veiksmą. Šonines sienas irgi puošė raudoni šviestuvai. Kino teatras dar ilgai veikė ir po karo. Šiandien kino rūmuose įrengtas Jaunimo centras.

Panašų kelią tarpukariu nuėjo daugelis šio regiono miestelių – nuo perpildytų, ankštų tam nepritaikytų patalpų, kur buvo rodomas kilnojamas kinas, iki paskutiniais Nepriklausomos Lietuvos metais gerai įrengtų kino teatrų, konkuravusių net su sostinės Kauno salėmis. Dėl ideologinių priežasčių sulaukę pakilimo sovietmečiu (juk dar Leninas sakė, kad bolševikams iš visų menų svarbiausias kinas), po Nepriklausomybės atkūrimo, atsiradus kitoms kino demonstravimo technologijoms ir žiūrėjimo įpročiams, senieji kino teatrai virto parduotuvėmis, mugėmis, retesniais atvejais – kultūros centrais ar bendruomenės namais. ■

Justė KAVALIŪNAITĖ

KODĖL VERTA MAIRONIO „KAME IŠGANYMAS“ PERSKAITYTI IŠ NAUJO

Ar gali Paganinis be perstogės grot viena styga?
Jurgis Kunčinas. Lietuviškoji pieta. 1989

Maironis, vadinamas lietuvių literatūros tėvu, vėliavnešiu, poezijos hierarchijoje užima bene aukščiausią vietą. Užginčyti jo svarbos tautinei savimonei neįmanoma. Antra vertus, ir nereikia – ikonų turi kiekviena save gerbianti tauta. Jei nebūtų Maironio, ką krikščioniškose stovyklose vakarais prie laužo dainuotų pradedantys bręsti paaugliai? Ką postmodernistai iš visų jėgų bandytų suskaldyti į gabaliukus, o tada surinkti iš naujo? Be Maironio negalėtume diskutuoti apie Maironį ir traukti jo per dantį.

Autoriaus bibliografijoje ryškiausi, žinoma, eilėraščiai, draminiai Maironio kūriniai, pasak Jono Lankučio, „atsidūrė ne magistraliniuose, o šalutiniuose mūsų dramaturgijos raidos keliuose“.¹ Pats poetas išanginiame „Pavasario balsų“ žodyje apie libretą „Kame išganymas“ atsiliepė taip: „Man skaudu, kad [poezija] aplenkė ar net nustelbė mano mylimiausį, rimčiausį ir, kaip esmi pasitikrinęs, geriausį veikalą „Kame išganymas“, kurį pavedu įpatingai skaitančiųjų atydai...“² Simboliška, kad

beveik kiekvieno leidimo titulinis puslapis net maketavimu švelniai prašo skaitytojus atkreipti į jį dėmesį.

Libretas – tai žanras, reikalaujantis ypatingo virtuozizmo, tekstas turi remtis aktų struktūra, jam reikalingos sceninės nuorodos, net muzikos fonas. Turint omenyje, kad veikalas pasirodė 1895 m., kai Lietuvoje vis dar dominavo Klojimo teatro dramaturgai, Maironis puoselėjo tikrai didelius užmojus, bandė įtvirtinti profesionalius meno bruožus. Vien dėl tokios kūrybinės ambicijos derėtų pripažinti, kad poetas reikšmingai prisidėjo prie lietuvių dramos ištakų, nepaisant skirtingų nuomonių apie Maironio dramaturgijos kokybę ir pasisekimą.

Paisydama autoriaus nurodymų (įžangoje į „Kame išganymas“ jis pabrėžė, kad „tai ne kokia drama“³), kūrinį vadinsiu libretu, nes dievus erzina nebent įžūlūs idiotai.

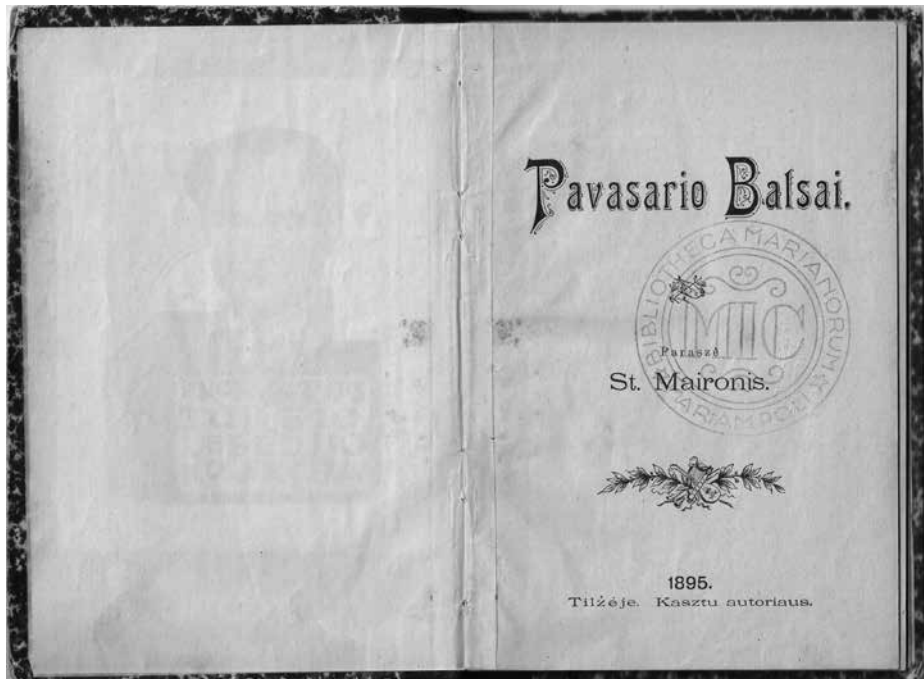
Vandos Zaborskaitės nuomone, draminiai Maironio kūriniai turi tik išorinius šio žanro požymius, jiems iš esmės trūksta dramatinio.⁴ Sunku tam prieštarau-

ti – dramų struktūra nėra nei tvirta, nei kanoninė, veikiau įrankis sceniškai perteikti socialines idėjas. Dvasinės raidos, etinio reliatyvizmo aiškinimas Maironio librete, kaip ir, pavyzdžiui, Vydūno dramose, užgožia personažų paveikslus, draminę įtampą ar konfliktus. Vien todėl tarp kūrinio „Kame išganymas“ personažų išsiskiria svarbiausias veikėjas, kalbantis Zonio, Gražutės, Mario lūpomis, – tai didaktinė figūra, kurios užduotis yra lavinti žiūrovus.

Šis libretas, galima sakyti, iškrinta iš to meto grožinės lietuvių literatūros konteksto. „Kame išganymas“, visų pirma, yra kompleksiškas – keliami socialinio aktyvumo, dvasinio kelio paieškų, vertybinės pozicijos pasirinkimo klausimai, o tai nusižengimas to meto populiariosios lietuvių literatūros principams. Profesorius Vytautas Kavolis šį veikalą laikė teorinio-sociologinio mąstymo rodikliu.⁵ Tekstas nėra sudėliotas šukių principu, vietoj XIX a. pabaigos lietuvių literatūrai būdingo lozungiškumo Maironis pasitelkė polemiką bei socialinę kritiką.

Nepamirškime, kad veikalas iš esmės katalikiškas, pabrėžiama krikščioniškos pasaulėjautos svarba žmogaus gyvenimui. Tą išreiškia tiek siužetas, tiek lyrinė ir kontekstualioji šio libreto plotmė. Galvosūkį dėl Zonio dvasinio paklydimo padeda išspręsti Pranciškonas ketvirtame veiksme, kurio finale giesmėmis šlovinamas Dievas. Net pats libreto „Kame išganymas“ atsiradimo pretekstas beveik misionieriškas, turėjęs tapti antiteze krikščioniškas vertybes nureikšminančiai Jono Šliūpo knygelei „Išganymas vargdienio“.⁶

Draminė istorijos linija (nubraukus rytietiškus motyvus, lyrinius nérinius ir didaktiką) yra tokia: religinių abejonių kamuojamas Zonis pamilsta

angeliško grožio merginą, tačiau ją vilioja turtuolis Marys. Dvasinių aukštumų siekiančiam Zoniui rūpi ne tik meilė, jis ieško ir vaistų visuomenei išgydyti, beieškodamas teisybės užtraukia net „*naują giesmę*“. Sukilę žemdirbiai piktinasi ir Zonio propaguojamomis turto dalybomis, ir parlamentaro Milvydo lygybės idėjomis. Milvydas nužudomas, Zonis įkalinamas. Išėjęs į laisvę, toliau kankinasi, ketina nusižudyti. Įtūžęs dėl pavogtos meilės, nušauna Marij, tačiau nusišauti pats neįstengia. Sutrikusį, nevilties apimtą vyrą aplanko Pranciškonas, bandydamas numaldyti dvasines Zonio kančias. Kūrinys baigiamas jų ginču bei išvada apie Dievo svarbą.

Šiaip ar taip, ši istorija nėra kūrinio atramos taškas, jau vien todėl, kad Maironis atsisako tipinės trijų aktų struktūros – ketvirtajame veiksme Zonio frustracija neveda prie jokio pagrindinio įvykio. Net jei šį libretą laikysime dramos kūrinium, paremtu ideologija, vientisos siužetinės linijos vis tiek neužčiuopsime, nes personažai tik iškelia socialines problemas, bet aiškaus jų sprendimo nepateikia.

Nors „Kame išganymas“ netelpa į tradicinę trijų aktų dramų arką, nederėtų autoriaus „nuteisti“ vien

už tai, kad jo bandymas akivaizdžiai poetinis, perdėtai sulyrintas. Libretui, kuris tradiciškai kuriamas pagal bendrus dramaturgijos dėsnius, būdinga sulėtinta veiksmo plėtotė. Maironio kūrinys šis požymis aiškiai juntamas – kiekvienas Zonio žingsnis, pasirinkimas paverčiamas polemikos objektu, kiekvieną aprašomą įvykį lydi gili refleksija. Pats libreto žanras leidžia tezes pateikti kaip elgesio normas, o įvykius, draminius veiksmus ne plėtoti, bet susieti tarpusavyje. Veikalo „Kame išganymas“ struktūra labiau primena ne konkrečių įvykių seką, o laisvą epizodų tėkmę.

Įdomiausias personažas yra paklydęs jaunuolis Zonis, ne pagal amžių ciniškas ir įtarus. Jam nepriimtinas idealizmas, kurį subtiliai perša kiti personažai. Netiki filosofais, padėjusiais jį išlaisvinti iš cypės, mokslą laiko nepelninga veikla.⁷ Nors Zonio filosofija padrika, jo laikysena, pasak Jono Lankučio, prometėjiška,⁸ nes išdrįsta leistis į dialogą su ištūžusiais būrais, konfliktuoja net su pačiu Dievu. Vertindama šį Maironio personažą, Aušra Martišiūtė-Linartienė teigia, kad Zonis – ne kiekvienas žmogus, o intelektualus modernių laikų herojus, neigiantis filosofų idėjas.⁹

„Aš noriu tikėti / Aš noriu mylėti / Aš noriu per amžius vien meilę girdėti! / Argi tikslas aukštesnis bebūs?“¹⁰ – klausia Zonis. Nors jis atkakliai siekia įrodyti savo tiesą, simboliškai (o gal maironiškai) įtikinti aplinkinių nepavyksta. Pranciškonas jam duoda pylos dėl „kreivo“ požiūrio į moteris, Marys išjuokia Zonio naivumą, o valstiečiai – jo entuziazmą. Būtent todėl „prometėjiška“ šio personažo laikysena ima atrodyti mažų mažiausiai komiška. Šiuolaikinis žvilgsnis čia gali išvelgti netgi šį tą originalaus – hamletiškos laikysenos didžiavyris finale tėsiasi veidu į purvą. Maironis mus pergudrauja.

Panašu, kad visas libreto dramatismas telpa Zonio paveiksle. Personažo kančios ilgainiui sukelia agoniją: „Ir kam aš ant žemės? Kas liepė iš motinos iščiaus / Man dieną išvyt?“¹¹ Bet dėl savo tiesos jis kovoja nepaliamamai. Dramos kontekste svarbiausia tai, kad klausimą „Kame išganymas?“ užduoda ne visažinis pasakotojas, bet sutrikęs vaikinys, nerandantis teisingo atsakymo.

Vandos Zaborskaitės teigimu, libreto visuma nevykusi.¹² Trumpai ir tiesiai – kūrinys, anot profesorės, nenusisekė. Tačiau vertėtų prisiminti, kad jis aprėpia daug lietuvių literatūros pasiekimų, bent jau jos progreso užuomazgų. Lietuvių kalba tai pirmasis libretas, kuriame nutapytas daugiasluoksnis ir daugiaprasmiškas įtemptai mėstančio Zonio portretas, pateikta daug nuorodų į anuomet aktualias filosofines idėjas. Maironis vienas pirmųjų atsigrėžė ir į Rytų kultūrą, vėliau tapusią madinga lietuvių mąstytojų atrama.

Pagrindiniai lapeliai, kuriuos Maironis siūlo užsiklijuoti ant šaldytuvo durelių (pastangos įveiksimti kultūrą būtinos visuomenės tobulėjimui, nusišukimas nuo krikščioniškos pasaulėžiūros – tai kelias į dvasinį žlugimą, garbinga asmenybės dvikova su savimi yra skaudus, tačiau neišvengiamas procesas), deja, nei anuomet nekėlė, nei šiomis dienomis juo labiau nekelia masių susižavėjimo. Štai kodėl Maironis, parašęs veikalą „Kame išganymas“, yra vertas pagarbos už idealizmą, net jei dėmesį tam skiria tik fanatiški entuziastai... ■

¹ Jonas Lankutis. Maironio istorinės politinės melodramos. *Lietuvių dramaturgijos tyrinėjimai*. Vilnius: Vaga. 1988, p. 404.

² Maironis. Pavasario balsai. Kaunas: S. Banaičio spaustuvė. 1913, p. 94.

³ Ten pat.

⁴ Vanda Zaborskaitė. Maironis. Vilnius: Vaga. 1987, p. 347.

⁵ Marijus Jonaitis. Minties ir veiksmo įkalnė. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*. 1997, p. 159.

⁶ Vanda Zaborskaitė, op. cit., p. 193.

⁷ Maironis. Pavasario balsai, p. 100.

⁸ Jonas Lankutis. Maironio dramaturgija, p. 2 (*Microsoft Word - Jonas_Lankutis_Maironio_dramaturgija.LG4502A.doc (xn--altiniai-4wb.info)*)

⁹ Aušra Martišiūtė-Linartienė. Maironio dramos: žanro klausimas. In: Maironio balsai: kūryba, veikla, atmintis. Sudarė Manfredas Žvirgždas. Vilnius: *Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas*. 2019, p. 289.

¹⁰ Maironis. Pavasario balsai, p. 99.

¹¹ Ten pat, p. 110.

¹² Vanda Zaborskaitė. Maironis, p. 164.

Edita DEGUTIENĖ

LENKIJOS PASTANGOS ATGAUTI TAI, KAS PRARASTA

Lenkijos kultūros ir nacionalinio paveldo ministerija nuolatos informuoja visuomenę apie įvairiose pasaulio šalyse atgautas meno vertybes. Nors per pastarąjį dešimtmetį pavyko susigrąžinti apie 700 šiai valstybei kadaise priklausiusių kūrinių, vis dėlto, pasak lenkų, tai tėra lašas jūroje, palyginti su puse milijono reikšmingų objektų, kurie buvo pagrobti iš Lenkijos Antrojo pasaulinio karo metais arba pasisavinti vėliau.

„Naciai brutaliai naikino, sistemingai grobė mūsų kultūros turtus, o paskui panašiai elgėsi rusai, – teigia buvęs ilgametis Kultūros ir nacionalinio paveldo ministras prof. Piotras Glinskis. – Dabar turime įveikti ne tik žmonių gobšumą, nedorumą, bet ir teisės aktus, komplikuojančius kūrinių atgavimą [...] Bendradarbiauti su Maskva apskritai neįmanoma, tačiau mes vis dėlto pateikėme paraišką dėl restitucijos, kad, žlugus Putino režimui, vertybės būtų sugrąžintos Lenkijai. Rusija iš mūsų jau gavo 27 tokius dokumentus.“

Ne tik iš Rusijos, Vokietijos, bet ir iš dar 13 pasaulio valstybių Varšuva atkakliai siekia atgauti meno kūrinius. Kultūros ir nacionalinio paveldo ministerija yra inicijavusi 150 su restitucija susijusių teismo procesų įvairiuose kraštuose, jos duomenų bazėje aprašyta 68 tūkst. kūrinių, prarastų per karą, 12 tūkst. pavogtų ir nelegaliai išgabentų iš Lenkijos kitais laikotarpiais, ypač kai šalį valdė komunistai. Kaupti duomenis tiek apie lenkų, tiek apie kitų au-

torių kūrinius, dingusius iš Lenkijos teritorijos po 1945 m., pradėta 1992-aisiais, jau tris dešimtmečius rengiami prarasto meno katalogai. Iki karo anaipol ne visi muziejai sudarinėjo eksponatų sąrašus, tad pokariu buvo nelengva suskaičiuoti nuostolius. Vis dėlto nustatyta, kad pradingo apie 2,8 tūkst. garsių Europos autorių, 1,1 tūkst. lenkų dailininkų paveikslų, 1,4 tūkst. vertingų skulptūrų, 15 mln. įvairių epochų knygų, kitų leidinių, 75 tūkst. rankraščių, 25 tūkst. senovinių žemėlapių ir t. t.

„Pateikdami paraišką, kad atgautume tai, kas pagrobta, žinome, koks ilgas, labai sudėtingas kelias laukia. Pirmiausia kūrinių konservavimo ekspertai, meno istorikai turi patvirtinti artefakto tapatybę. Be to, nuo karo praėjus jau 78 metams, objektai, randami, pavyzdžiui, antikvariato rinkoje, galėjo daug kartų pakeisti savininkus, bet mes privalome įrodyti, kad tų vertybių statusas nepasikeitė – jie yra Lenkijos nuosavybė. Geriausiai sekasi bendradarbiauti su JAV institucijomis. Ten per Antrąjį pasaulinį karą atsidūrę kūriniai laikomi nelegaliai įvežtais, mums tai suteikia juridinį pagrindą tartis su FTB. Vokietijoje viskas gerokai sunkiau – asmeniui, įsigijusiam objektą, parduotą viešame aukcione, įstatymas garantuoja nuosavybės teisę“, – tvirtina Lenkijos specialistai.

Kietai laikomasi nuostatos, kad valstybė už jai priklausančios nuosavybės atgavimą neturi nieko mokėti. Kartais galima, atsižvelgiant į situaciją, tartis dėl kai kurių išlaidų už saugojimą arba konser-

Rafaël. „Jaunuolio portretas“. 1513-1514

vavimą padengimo, tačiau 99 proc. meno kūrinių pavyksta atgauti be jokio užmokesčio.

Siekiant dar geresnių rezultatų, prieš trejus metus Kultūros ministerijoje įsteigtas Pagrobtų meno vertybių ieškojimo ir restitucijos departamentas, kuriam patikėta užduotis, bendradarbiaujant su Užsienio reikalų ministerija, su Lenkijos atstovybėmis kitose šalyse, su teisėsaugos institucijomis, muziejais, meno istorikais, kitais ekspertais, stebėti, kas vyksta pasaulio kultūros rinkoje, kaupti informaciją, kur šiuo metu galėtų būti prarastieji kūriniai, ieškoti būdų susitarti geruoju dėl jų grąžinimo. Internete departamento darbuotojai kasdien peržiūri šimtus tūkstančių su tuo susijusių informacinių pranešimų, palaiko ryšį su privačiais asmenimis, kurie domisi meno kūrinių paieškomis arba net patys pripažįsta turintys galimai iš Lenkijos išvežtų vertybių. Restitucijos departamentas 2023-ųjų pra-

džioje pranešė, kad Lenkija, bendradarbiaudama su Ispanijos kultūros ministerija ir konkretaus šalies regiono valdžia, susigražino XV a. flamandų dailininko religinius paveikslus *Mater Dolorosa* ir *Ecce Homo*, per karą nacių pagrobtus iš garsiosios didikų Czartoryskių kolekcijos.

Rudenį Lenkijos konsulatas Niujorke pristatė keletą Amerikoje atgautų vertybių – tai Zygmunto Vogelio XVIII a. sukurtos akvarelės ir Melchioro Steidlio piešinys, iš privačios kolekcijos Varšuvoje pavogtas 2005 m. Aukcione jį nusipirko Vašingtono Nacionalinė dailės galerija. Lenkams pavyko piešinį atgauti, padedant JAV Federaliniam tyrimų biurui. O Vogelio akvareles, dingusias per karą, šio amžiaus pradžioje aukcione išsigijęs JAV gyvenantis lenkų kilmės kolekcininkas geranoriškai pasiūlė grąžinti Lenkijai.

Nors atkaklios pastangos, milžiniškas tyrėjų darbas labai rezultatyvus, vis dėlto iki šiol dar nepavyko rasti daugiau kaip 500 tūkst. dingusių paveikslų, skulptūrų, kitų kilnojamojo meno vertybių. Jų sąrašė Rafaelio, Rembrandto, Rubenso, Bruegelio, Pousino, kitų įžymybių šedevrai. Manoma, kad vis dar nerastų objektų bendra vertė gali siekti 30 mlrd. dolerių. Brangiausiu laikomas Rafaelio „Jaunuolio portretas“, įvertintas 100 mln. dolerių. Nors paveikslas neturi signatūros, bet iš tapybos stiliaus, tobulo atlikimo, kitų požymių, anot menotyrininkų, galima neabejoti, kad autorius – būtent šis italų dailininkas. 1514 m. nutapytas šedevras, kurį Italijoje XVI-II a. įsigijo kunigaikščiai Adomas ir Izabelė Czartoryskiai, tapo prabangios jų kolekcijos puošmena. Aistringa kolekcininkė Izabelė „Jaunuolio portretą“ tiesiog dievino. Nors šeimos palikuonys prieš Antrąjį pasaulinį karą savo brangenybes kruopščiai paslėpė, Hitleriui užėmus Lenkiją, okupantai tuos lobius greitai surado. „*Naciai iš anksto ruošėsi pagrobtį mūsų meno vertybes – dar prieš 1939 m. rugėję jų šnipai informavo Reichą, kokie kūriniai yra vertingiausi dėl jų amžiaus, autorystės ar istorinės, informacinės svarbos*“, – rašo lenkų kultūros žurnalistai. Rafaelio paveikslo pėdsakų nepavyksta aptikti

iki šiol, tad Czartoryskių muziejuje Krokuvoje kabo tik rėmai su „Jaunuolio portreto“ fotoreprodukcija.

Lenkijos galerijose, bibliotekose, muziejuose dažnai rengiamos specialios, prarastas vertybes primenančios parodos. Eksponuojamos jų kopijos arba nuotraukos, kuratoriai pasakoja dingimo istorijas, taip visuomenė skatinama domėtis kultūros lobiais, kurių šalis neteko, tačiau bando susigrąžinti.

Lenkai nesiliauja ieškoti ne tik didžiulių, itin reikšmingų meno, kultūros objektų, dingusių per įvairius karus ar pokariu, bet ir smulkesnių daiktukų. Jau keletą dešimtmečių vyksta intensyvi nedidelės Karališkosios dėžutės, kurioje kunigaikštienė Czartoryska laikė kadaise karaliams priklausiusias grandinėles, pakabukus, antspaudus, laikrodžius, tabokines, kitus smulkius objektus (kai kurie inkrustuoti brangakmeniais), paieška. Internetas, spauda skelbia tų daiktų piešinius arba išlikusias nuotraukas, ragina gyventojus, kad peržiūrėtų namuose sukauptus sendaikčius. Policija atidžiai seka antikvarinę rinką, tikrina aukcionų, galerijų pasiūlymus, peržiūri neteisėtai išvežtų paveldo objektų rejestrus. „*Tai mūsų valstybės istorinės relikvijos, paveldas, tautos tapatybės liudijimas, todėl ieškosi-me net menkiausių Karališkosios dėžutės smulkme-nų!*“ – sako vieno iš visuomeninių paieškos fondų atstovai.

Ekspertai neslepia – nustatyti kūrinių kilmę, jo savininką nėra lengva, paieškas komplikuoja įvairios priežastys. Pirmoji – tai karas, kuris ne tik sudarė sąlygas grobti meno lobius, bet ir sunaikino archyvus, muziejų, privačių asmenų dokumentacijas. Pasibaisėtina, tačiau ir po karo, XX a. 8-ajame dešimtmetyje, dalį dokumentų, tarp jų neįkainojamus nuostolių rejestrus, sunaikino patys lenkai – tiesiog išvežė į Varšuvos popieriaus fabriką. Dingo dvarų dekoru aprašymai, rūmuose ir tūkstančiuose butų buvusių meno kūrinių nuotraukos. Tiek istoriniu, tiek meniniu požiūriu tai didžiulis praradimas.

Antra priežastis – sienų perbraižymas pokariu, žemės ūkio drastiškas reformavimas, faktiškai reiškęs privačios nuosavybės pasisavinimą. Nemažai is-

torinių vertybių tada dingo arba pateko į neišmanėlių rankas, daug jų sunaikino komunistinė valdžia, labai priešišškai vertinusi „buržuazinę“ kultūros paveldą.

Prof. Glinskis prieš kurį laiką emociškai kreipėsi į Vokietijos visuomenę ir tos šalies institucijas: „*Labai prašau jūsų visų, kad sugrąžintumėte meno kūrinius, Antrojo pasaulinio karo metais pagrobtus iš Lenkijos rinkinių. Kultūros vertybių pasisavinimas yra karo nusikaltimas, jam negalioja senatis. Pokario kartos įsipareigojo kurti geresnį pasaulį, o į šią pareigą, be kita ko, įeina ir padarytų skriaudų atitaisymas, atlyginimas už jas.*“

Įdomus dar vienas faktas – Lenkijoje labai populiarios knygos, filmai apie prarastas vertybes ir jų paieškas. „*Vagystės, pasisavinimai, padaryti kadaise, beje, daromi ir dabar,* – rašo žinomas lenkų meno istorikas Juliuszas Galkowskis, – *rūpi ne tik specialistams, vertybių saugotojams, bet ir papras-tiems žmonėms. 80 ir daugiau metų senumo istorijos iki šiol kelia emocijas, intriguoja. Pasirodo vis naujos knygos tomis temomis, jos byloja ne tik apie sudė-tinę kolekcionavimo praktiką, bet ir tragišką mūsų valstybės likimą. Labai reikšmingų, didelių kolekcijų lenkų tauta nesukaupė, apskritai jų beveik neturėjo, tačiau net ir tos, kurias turėjo, išgrobstytos, sunai-kintos. Svarbu pabrėžti, kad leidiniai apie dingusius meno turtus – tai ne tik detektyviniai pasakojimai, bet ir šeimų istorijos, atskleidžiančios žmonių san-tykius, likimus. Visa tai skatina skaitytojus lankytis muziejuose, labiau domėtis menu.*“

Viena skaitomiausių knygų Lenkijoje yra Włodzimierzo Kalickio ir Monikos Kuhnke's „Pavogtas menas“, neseniai pasirodė antras jos tomas. Meno istorikė, daktarė Kuhnke, kuri nuo 1992 m. tyrinėja Lenkijos per karus patirtus praradimus, žurnalui *Nowe książki* teigė: „*Meno kūriniai, bibliografinės vertybės turi būti sugrąžintos Lenkijai, nes tai dalis mūsų kultūros paveldo, be to, jų labai reikia moksliniam meno istorijos tyrinėjimams, prarastų kūrinių pasigendame rengdami parodas. Kita vertus, civili-zuotos visuomenės privalo pasisavintą nuosavybę*

gražinti tikriesiems savininkams arba teisėtiems paveldėtojams.“

Pasak mokslininkės, pati Lenkija karo metais nieko pasisavinti iš kitų šalių ar atsivežti kaip trofėjų negalėjo. Čia atsidūrė nebent vertybės, kurių kilmė nežinoma. Jeigu ją pavyksta nustatyti, tokius objektus lenkai sugrąžina. Pavyzdžiui, išsiaiškinta, kad Theodule'o Ribot paveikslas tarpukariu kabėjo Prancūzijos ambasadoje Varšuvoje, Gustave'o Courbet kūrinys priklausė vienai privačiai Budapešto kolekcijai. Pokariu per klaidą abu priskyrė Varšuvos nacionaliniam muziejui, tačiau pastaraisiais metais jie atiduoti tikriesiems savininkams.

„Visiškai kitokia situacija dėl Baltarusijoje, Ukrainoje, Lietuvoje esančių kūrinių, – pripažįsta tyrėja, rašytoja Monika Kuhnke. – Vieni mūsų artefaktai į svetimas rankas pateko neteisėtai, pažeidžiant įstatymus, buvo pasisavinti ir išvežti, o kiti atsidūrė už Lenkijos sienų, nes po karo jos pasikeitė. Klasikinę restituciją galima taikyti tik vertybėms, fiziškai išgabentoms iš Lenkijos. Paskutiniaus karo metais daugiausia meno kūrinių iš Lenkijos buvo išvežta į Sovietų Sąjungą, atsidūrė Maskvos, Leningrado muziejų saugyklose. Tai daryta labai gudriai – Rusijos valdžia įsteigė specialias, vadinamąsias trofėjų brigadas, kurias sudarė sovietinių muziejų darbuotojai. Brigadų užduotis buvo eiti pavymui Raudonosios armijos ir „pasirūpinti“ okupuotose teritorijose paliktais kultūros lobiais. Iš pradžių siekta tik atgauti kūrinius, vokiečių išvežtus iš SSRS, bet netrukus sovietų pareigūnai modifikavo savo tikslą – pradėjo grobti viską, kas pakliūdavo po ranka. Tarp tų vertybių neretai pasitaikydavo nacių pasisavinti ir iš Lenkijos išvežti meno kūriniai. Sovietinių „meno apsaugos“ specialistų grobiu tapo nemažai vertybių iš Poznanės, Lodzės, Šlionsko, kitų vietovių, kurias prieš tai valdė vokiečiai.“

Pasak mokslininkės, ką nors atgauti iš Rusijos beveik neįmanoma. Paskutiniame praeito amžiaus dešimtmetyje ten priimtas įstatymas, įteisinantis pagrobtų vertybių nacionalizavimą, tad per pastaruosius 20 ir daugiau metų Lenkijai nepavyko at-

gauti nė vieno jai priklausančio kūrinio. Tiesa, kai Lenkija buvo dar socialistinė, SSRS atidavė jai dalį meno kūrinių, neva „atsitiktinai patekusių“ į sovietų muziejus, tačiau tai vadinta „broliškos valstybės dovana“. Žodis „restitucija“ jokių būdu nevertotinas. Tik sovietų imperijos egzistavimo pabaigoje lenkams pavyko iš rusų atgauti keturis paveikslus, priklausančius Varšuvos karalių rūmams, keletą vertingų XVI a. antkapinių objektų, sugrįžusių į Lenkiją 1989 m.

„Į rytus nuo naujųjų Lenkijos sienų liko daug svarbių meno vertybių, tarp jų ir lenkų kapai, muziejų rinkiniai, bibliotekos, bet joms galioja kitokie principai, – pokalbyje su publicistu Galkowskium teigia Kuhnke. – Tačiau susigrąžintose vakarinėse mūsų žemėse Vroclavo ir kitus to regiono muziejus bei bažnyčių lobynus pastaraisiais dešimtmečiais ne kartą papildė karo metais dingę meno objektai, manuskriptai, kuriuos aptikome užsienio rinkiniuose arba aukcionuose. Tai fiziškai perkelti mūsų kultūros turtai. Jokia juos perdavusi institucija, nė vieni Didžiosios Britanijos ar Amerikos aukcionų namai nekvestionavo Lenkijos teisės į tuos objektus.“

Restitucijos departamento teigimu, į praeities meno vertybių paieškas įtraukiami meno istorikai, bendrosios istorijos žinovai, įvairių sričių valdininkai, kriminalistai. Kad ir kaip keista, daugiausia pačios vertingiausios informacijos gaunama iš privačių asmenų – žinomų kolekcininkų ar tiesiog meno gerbėjų. Jų patirtis išskirtinė – tie žmonės sugeba net ir kukliausiame aukcione pastebėti tą vienintelį daiktą, kuris panašus į daugybę kitų, tačiau turi smulktų požymių, rodantį, kad yra kilęs iš Lenkijos. Jų pateikta informacija paprastai būna ypač naudinga, net nulemia tolesnius tyrimus.

Kiekvienai paieškai, kūrinio identifikavimui tenka taikyti vis kitokį metodą. Strategija būna įvairi: kartais pakanka vien pokalbio, kartais vyksta ilgos derybos, o kartais tenka imtis teisinių priemonių. Visada svarbiausia atgauti prarastą, bet surastą net ir menkiausią vertybę, – pabrėžia šios srities lenkų specialistai. ■

MUZIEJŲ DILEMOS

Nepaisant didelio lankytojų srauto, daugelis Europos muziejų patiria krizę, susijusią su finansinėmis problemomis, bet ir su aplaidumu ar nesugebėjimu išspręsti kylančių naujų sudėtingų problemų.

Vasaros pabaiga, savaitės vidurys, o Britų muziejus lyg avilys pilnas ir vietinių lankytojų, ir turistų iš viso pasaulio. Darosi asmenukes, per kitų nugaras bando nufotografuoti Nereidžių monumentą iš Likijos, nuostabų kapą-šventyklą, siekiančią 380 m. pr. Kr. Rikiuojasi priešais Egipto mumijas, iš kurių kelios daugiau kaip keturių tūkstantmečių senumo. Būriuojasi aplink Rozetos akmenį su demotine egiptiečių kalba užrašytu Egipto faraono Ptolemėjaus įsakymu ir kitais tekstais – iššifruoti hieroglifus padėjo vertimas į senovės graikų kalbą.

Dabartiniame globalizuotame, masinio turizmo pasaulyje Britų muziejus, be abejonės, turi didelį pasisekimą – prieš pandemiją sulaukdavo iki šešių milijonų lankytojų per metus. Nepaisant šių skaičių (o gal būtent dėl jų), Londono mūzų šventovė kartu su daugeliu kitų Europos muziejų patiria krizę. Prieš keletą savaičių Britų muziejaus atstovai pranešė stulbinantį faktą, kad metų metus iš saugyklų buvo vagiami vertingi eksponatai. Pranešama, kad atleistas meno kuratorius Hartwigas Fischeris, muziejaus direktorius nuo 2016 m. Administracija pripažino, kad nepakankamai rimtai priėmė vieno danų antikvaro skundą – jis tikino matęs, kad muziejaus eksponatai pardavinėjami *eBay*. Vėliau muziejus atskleidė, kad pradingo beveik du tūkstančiai eksponatų, tarp jų ir ypač seni nedideli brangakmeniai bei aukso dirbiniai.

Šio skandalo priežastimi laikytinas paprasčiausias gorbšumas. Tačiau prie to prisideda ir spaudimas, kurį patiria

Britų muziejaus personalas. Kolekcija išaugo – 1980 m. turėta 5,5 milijono, šandien yra 8 milijonai eksponatų. Daug artefaktų gaunama iš archeologinių kasinėjimų, todėl taikomi apribojimai, apsunkinantys disponavimą jais. Skaitmeniniu būdu tokių registruota mažiau negu pusė.

Problemų kyla ir dėl biudžeto. Metinis valdžios finansavimas muziejui, siekiantis 68 milijonus svarų sterlingų (78 milijonus eurų), nuo 2009 m. sumažėjo 37 procentais. Nemokamas didžiųjų Londono muziejų lankymas vidurinėsios klasės britams yra savaime suprantamas, tačiau muziejus netenka potencialaus resursų šaltinio (kur kas geresnė yra Prado muziejaus sistema, nes ten galima nemokamai apsilankyti, likus tik dviem valandoms iki uždarymo). Viso to rezultatas apgailėtinas – kuratoriai, gaudami mažą atlygį, tampa gorbšesni. Turint galvoje didelę jų saugomų objektų vertę, tai gali sugundyti kriminaliniams veiksams. Tokios situacijos aprašomos net knygoje, pavyzdžiui, Javieras Marišas romane „Tokia blyški širdis“ sukūrė įsimintiną fiktyvią istoriją apie Prado muziejaus kuratorių, sumaniusį padegti Rembrandto paveikslą.

Tiek praradimų, tiek aplaidumo mastas yra kur kas didesnis negu vienas konkretus atvejis. Didieji globalios Šiaurės muziejai bando atremti vis griežtesnius reikalavimus grąžinti ikoninius objektus į jų kilmės šalį. Pagrindinis savigynos argumentas yra tas, kad jie laiko save tikraisiais šių turtų saugotojais. Tačiau tokia argumentacija kuo toliau, tuo labiau silpnėja.

Britų muziejaus kolekcija geografinė aprėptimi ir gausa išsiskiria todėl, kad Jungtinė Karalystė XIX a. buvo viena iš pranašiausių pasaulio galių. Muziejaus teigimu, jo turtai sukaupti teisėtai, tačiau šis tvirtini-

Britų muziejus

mas yra vis argumentuočiau paneigiamas. Kai kuriais atvejais tai buvo smerkiama nuo pat pradžių. „*Dar niekas nėra šitaip vogęs*“, – piktinosi Vilhelmas von Humboldtas, prūsų diplomatas ir mokytojas (vyresnysis mokslininko Aleksandro von Humboldto brolis), pamatęs Partenono skulptūras, 1816 m. atsidūrusias Britų muziejuje. Lordas Elginas, atgabėjęs jas iš Atėnų Akropolio, teigė gavęs tuometės Osmanų imperijos leidimą, nors Graikijos valdžia nuo senų laikų tvirtina, kad tai neteisėta. Esama ir daug žiauresnių situacijų, pavyzdžiui, Benino (Nigerija) bronzos dirbiniai buvo paimti, vykdant kolonijinę karinę ekspediciją.

Britų muziejus nėra vienintelis, atsidūręs po padidinauju stiklu. Panaši ir Paryžiaus Luvro, keleto Vokietijos muziejų, Karališkojo Centrinės Afrikos muziejaus Belgijoje situacija. O kur dar Kimbajos artefaktai, stulbinantys aukso dirbiniai Amerikos muziejuje Madride. Tiesa, juos laisva valia padovanojo vienas Kolumbijos prezidentas 1892 m., bet daugumos kolumbiečių manymu, neteisinga, kad tautos istorinis paveldas yra išgabentas svetur.

Britų muziejaus teigimu, didžiausia jo vertė yra „*kollekcijos gausa ir gylis, leidžiantis milijonams lankytojų suprasti pasaulio kultūras ir jų tarpusavio sąsajas*“. Tai svarus ir pagrįstas argumentas. Be to, istorijos juk nei-

manoma atsukti atgal. Buvo kaip buvo, rezultatas yra toks, koks yra.

Vis dėlto intelektualiosios visuomenės požiūris į šiuos dalykus labai sparčiai keičiasi. Prancūzijos prezidentas Emmanuelis Macronas pažadėjo grąžinti iš Afrikos paimtus dirbinius. Pietų Londone esantis Hornimano muziejus bronzos kolekciją jau grąžino į Nigeriją. Škotijos Nacionalinis muziejus neseniai pargabeno vienuolikos metrų aukščio totemą į Britų Kolumbijos Nisga kaimą Kanadoje. Net Britų muziejus, nors nenoriai, vis dėlto derasi dėl kai kurių Partenono skulptūrų grąžinimo Graikijai.

Šiame minų lauke svarbiausia selektyvumas ir pragmatizmas. Nekyla net minčių apie didelį muziejų ištuštinimą, nes jie iš tikrųjų padeda pažinti įvairias kultūras. Be to, kai kurie objektai yra pernelyg trapūs, kad būtų galima juos judinti, pavyzdžiui, Montesumos galvos apdangalas, esantis Vienoje. Meksikos prezidentas Andrésas Manuelis Lópezas Obradoras tą puikiai žino, tačiau vis tiek reikalauja grąžinti eksponatą į kilmės šalį.

Jei prasidės masiniai grąžinimai, kas nustatys jų ribas? Vis dėlto nėra morališkai teisinga, jei atsisakoma grąžinti objektus, kurie sudaro esminę tautinės arba religinės kultūros dalį ir kurie buvo paimti, griebiantis prievartos. Kiekvienas, aplankęs nuostabų Akropolio muziejų Atėnuose, žino, kad ten yra tikroji skulptūrų, dabar esančių Londone, vieta. Britų muziejus, be kita ko, turėtų grąžinti bronzos dirbinius į Beniną ir dvi šventas skulptūras (*moai*), kurių reikalauja Rapanujo (Velykų salos) valdžia. Londone vis tiek liktų didelė ir įdomi kolekcija, kuri nusipelno būti kuo geriau prižiūrima. Muziejus, sugrąžinęs svetimas vertybes, pelnytų viso pasaulio palankumą. ■

Išvertė Austėja LISKAUSKAITĖ

Michael Reid. Los dilemas de los museos. In: *Letras libres*. 2023.

<https://letraslibres.com/revista/los-dilemas-de-los-museos/01/11/2023/>

MEDIS IR AKMUO

Esė apie kultūros paveldą ir estetiką

Medžiagiškumas itin svarbus bet kokio pobūdžio architektūros suvokimui ir patyrimui. Suprantama, kiekvienas statinys tuo pat metu yra ir įspūdingas ar mažiau įtaigus vaizdinys, tačiau nuo kitų vizualinio meno objektų visi jie skiriasi tuo, kad architektūrą ne tik stebime, ja gėrimės arba atvirksčiai – patiriame nusivylimą, net pasibjaurėjimą, bet ja ir naudojames. Kaip pabrėžė filosofas, architektūros estetikas Rogeris Scrutonas, architektūra, palyginti su kitais menais, bene glaudžiausiai susijusi su naudingumu ir pritaikomumu, o pastatai atlieka aiškiai apibrėžtas funkcijas. Statiniai, turintys tūrį, materiją, nėra nei abstrakcijos, nei išimtinai žvilgsnio malonumui skirti objektai. Bet kuriuo atveju tai vietos, kur žmonės gyvena, dirba, meldžiasi, pramogauja ar veikia ką nors kita. Statinių paskirtis reikalauja atitinkamos formos, pavidalo bei išraiškos. Filosofas pasitelkė tokią paralelę: vargu ar įmanoma sukurti muzikos kūrinį, manant, kad jo niekuomet nebus klausomasi, kitaip tariant, kad niekas neturės jokios galimybės jį patirti, perprasti jo prasmę, tačiau suprojektuoti pastatą, kuris nėra skirtas apžiūrėjimui, visiškai įmanoma.¹ Iš tiesų skirtingais žmonių raidos tarpsniais buvo apstu pastatų, kurie neturėjo nieko bendra su estetinė funkcija. Pasidairykime, kad ir po Vilniaus senamiesčio kiemus – ten iki šiol gausu į žemę suzmekusių, neišvaizdžių medinių ar mūrinių sandėliukų, kuriuose laikomi buitines rakandai, malkos

Medžiaga yra akivaizdus architektūros pagrindas
William Morris (1982)

krosnims kūrenti. Su estetika neturi nieko bendra ir sostinės priemiesčiuose išlikę garažų „kvartalai“ ar tie rajonai, kur sovietmečiu stūksojo fabrikai, gamyklos, vėliau paverstos dirbtuvėmis, paslaugų įmonėmis.

Žinomas XIX a. estetikas ir meno kritikas Johnas Ruskinas, nemažai dėmesio skyręs architektūrai, tvirtino, kad svarbiausia yra arba statinio forma, arba medžiaga, iš kurios jis pastatytas.² Kad ir ką manytume apie formos ir turinio sąveiką, vargu ar galima nuginčyti, kad nemenką reikšmę architektūrai turi medžiagos. Beje, architektūros fenomenologija pabrėžia, kad statinių suvokimui, jų vertinimui svarbi ne tiek rega, kiek kitos juslės. Nors regimasis aspektas neabejotinai reikšmingas, tačiau moderniojoje epochoje įvykus vizualiniam lūžiui, įsivyravo tendencija, kurią tiek menotyra, tiek filosofija neretai vadina okuliarocentrizmu, kitaip tariant, beprecedentišku regos ir žvilgsnio dominavimu kultūroje.

Šis poslinkis padarė didelį, labai prieštarinę poveikį architektūros suvokimui. Šiuolaikinė vizualumo kultūra ilgainiui įdiegė neadekvačią, net iškreiptą architektūros sampratą. Blizgieji žurnalai, interneto portalai versta užversti galybe vaizdų, kurie žmonių pašamonėje įtvirtina klaidingą, absurdu atsiduodančią mintį, esą architektūra – tai vaizdinys, išimtinai siejamas vien su rega. Paradoksalu, bet daugelis statinių, gana įspūdingų fotonuotraukose, realybėje atrodo

gerokai prasčiau, yra net apmaudžiai apgailėtini. Tai ypač akivaizdu, kalbant apie praėjusio amžiaus statinius, glaudžiai susijusius su modernistine ideologija ir estetika bei gausiomis jos atmainomis. Nepamirškime, kad ir technologijos, ir medžiagos, naudotos modernizmo klestėjimo laikotarpiu, buvo labai prastos. Rytų Europos tipinių statinių kvartalai iki šiol kelia didžiulį galvos skausmą gyventojams, politikams ir urbanistams. Skeldėjančios sienos, trupantis tinkas, avarinė konstrukcijų būklė – tai liekamieji sovietmečio masinių statybų reiškiniai...

Istoriškai medis – viena ankstyviausių medžiagų, pradėtų naudoti statyboms, kai nomadai palaipsniui virto sėslūs. Nepaisant to, kad medis, palyginti su akmenimis ar plytomis, yra gerokai mažiau atsparus niokojančiam ugnies poveikiui, medieną kaip statybinę medžiagą ilgą laiką naudojo daugelis civilizacijų ir kultūrų. Tą lėmė daug veiksnių ir aplinkybių, tarp jų ir klimato sąlygos. Įvairiuose pasaulio regionuose klimatas itin palankus prigimtinėms medžio savybėms, tad mediena tapo viena labiausiai paplitusių tradicinės architektūros medžiagų. Nors kai kur, pavyzdžiui, Vakarų Europoje, medinius statinius ilgainiui pakeitė ugniai atsparesnė mūrinė architektūra, daugelyje regi-

onų, ypač Azijoje ir Afrikoje, medis, kai kurios kitos tradicinės vietinės medžiagos ir toliau plačiai naudojamos statyboms. Medinė architektūra ilgai klestėjo tiek Šiaurės Europoje (Švedijoje, Norvegijoje), tiek Rusijoje. Šiandien vėl atsigręžiama į medį kaip labai patvarią, daug įvairių galimybių atveriančią statybinę medžiagą. Pietryčių Azijoje, kur gyvenamųjų namų statyboms nuo seno naudojamas bambukas, dėl savo stiprumo, kitų struktūrinių savybių jis dabar taikomas ir šiuolaikinių daugiaaukščių pastatų konstrukcijoms.

Medinės architektūros tradicijos ypač išpuoselėtos Japonijoje – iš medžio buvo ir tebėra statomos tiek budizmo, tiek šintoistinės šventovės. Japonų meistrai pasiekė neregėtų aukštumų, statydami pagodas, kurių aukštis siekė nuo trisdešimties iki penkių dešimčių metrų. Medinė statyba šios šalies provincijose klesti ir šiandien, jos plėtrą skatina tai, kad medžio struktūros, palyginti su kitomis, pasirodė esančios atsparesnės žemės drebėjimams, taifūnams, su kuriais dažnai tenka susidurti Tolimųjų Rytų teritorijoms, patenkančioms į vadinamąjį ugnies ratą. Nors iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad aukštos medinės Japonijos šventyklų pagodos nėra labai atsparios stichinėms nelaimėms, istoriniuose šaltiniuose neužfiksuota atvejų, kad per žemės drebėjimą Japonijos salose būtų subyrėjusi tradicinė penkiaaukštė budistinė pagoda, o moderniųjų ar vėlesnių pastatų yra nukentėję daug. Paradoksalu, bet šiuolaikiniai statiniai, nepaisant technologinio jų pranašumo, atsparumu neprilygsta medinėms šventyklų konstrukcijoms. Tą patvirtino ir kai kurie pastarojo meto eksperimentai, atlikti, išbandant medžio konstrukcijų tvarumą. Nors bandyta įvairiai paaiškinti tradicinių medinių Japonijos šventyklų atsparumo griauantiems gamtos kataklizmams mįslę, iki šiol nėra aišku, kaip tokio aukščio statinių konstrukcijos atsilaiko prieš stichijas. Galbūt atsparumą ir su juo susijusį ilgaamžiškumą lemia būtent struktūrinės medžio savybės.

Kiyomizu Dera šventyklos Kiote medinės konstrukcijos

Antra vertus, senoji japonų architektūra medinė todėl, kad salose buvo gausu statyboms tinkamos medienos išteklių. Drėgnas ir šiltas klimatas sudarė puikias sąlygas miškams klestėti, japonai netrukus perprato, kad medžio konstrukcijos pakankamai patvarios ir įstengia atsispirti niokojančiai gamtos galiai. Galbūt ši aplinkybė šalia kitų dalykų buvo paskata japonų kultūroje išsiskirti šintoizmui, pagrįstam gamtos jėgų garbinimu. Tai nė kiek netrukė japonams tuo pat metu perimti budizmo mokymą ir jo doktrinas. Abi religijos, vėliau pasaulėžiūrinės sistemos sugyveno nusistėbėtinai darniai. Jų sąveika, klestinti iki šiol, kartu su kitais elementais lemia šiuolaikinės japonų kultūros unikalumą.

Pagal paprotį periodiškai, kas dvidešimt metų atnaujinamos šintoistinės šventovės simboliškai išreiškė, regimomis formomis iliustravo gyvenimo ir mirties ciklą kaitą. Ši praktika Japonijoje klesti iki šiol. Tikėtina, kad reguliariai keičiamos ir atnaujinamos šventyklų konstrukcijos ne tik įkūnija gyvybės tęstinumo idėją, bet ir leidžia plėtoti senąsias amatų tradicijas, susijusias su medienos, skirtos sakralinėms reikmėms, apdorojimu. Dailidžių amato šaknys Japonijoje tokios gilios, kad kelia nuostabą ir pagarbą. Vakarų kultūroje su jomis galėtume gretinti nebent viduramžiais puoselėtą amatininkystę, tačiau ji negrįžtamai prarasta, dėl technologinės pažangos išsigalėjus naujumo kultui, atmetančiam tradicijas (tarp jų ir namudinę žemdirbystę).

Japonija nenuėjo tuo keliu. Rąstai, išpjauti iš japoniško kipariso (*Hinoki*) buvo ir yra naudojami kolonų, kitų stambių medžio konstrukcijų gamybai, o japoniškas kedras (*Sugi*) – grindims... Kiparisai, gausiai augantys japonų salose, naudojami statybose dėl to, kad jų išteklių itin gausūs, be to, ši mediena itin atspari šalčiui, drėgmei, kitokiam klimato poveikiui, pasižymi puikiomis mechaninėmis savybėmis. Visa tai labai tiko stambioms medžio konstrukcijoms, t. y. budizmo šventyklų architektūrai. Japonai, perpratę medienos atsparumą oro pokyčiams, suprato ir tai, kad medines konstrukcijas reikia saugoti nuo ardančio aplinkos poveikio, todėl reguliariai jas lakuoja.

Penkiaaukštė medžio pagoda Konfuku-ji šventykloje Naroje

Beje, šiandien, kad apsaugotų budizmo šventyklų medžio konstrukcijas, japonai taiko dalinį arba visišką medžio konstrukcijų išnarstymą.³ Ši metodika remiasi aiškiai apibrėžtais principais, detalizuotomis procedūromis, padedančiomis nustatyti sunykusias, pavojų visam statiniui keliančias dalis. Jos pašalinamos ir pakeičiamos naujomis, tačiau identiškoms buvusioms. Japonų autentiškumo samprata skiriasi nuo vakariečių – jie siekia išsaugoti ne kadaise buvusią statinio detalę, bet reguliariai atkurti buvusį vaizdinį. Dėl to japonų šventyklos net ir po tūkstančio metų atrodo lygiai taip, kaip atrodė tą dieną, kai buvo pastatytos. O Vakaruose džiūgaujama, aptikus ir išsaugojus iš esmės mažai ką sakantį senovinio statinio liekanų fragmentą, siūlymai atkurti buvusio vaizdinio visumą laikomi pavojinga erezija, už kurią gresia intelektualinė ekskomunikacija. Su šiuo reiškiniu prieš dau-

Akmeniniai Akropolio šventyklų fragmentai, Atėnai

giau nei pustuzinį metų susidūrė iškilus architektas iš Liuksemburgo Leonas Krieras, išdrįšęs pasiūlyti, kad istorinis Romos forumas būtų ne tik įsivaizduojamas, bet *realybėje* rekonstruotas, pasitelkiant šiuolaikines galimybes, kompiuterines vaizdo modeliavimo programas. Nedovanotinai eretiškas architekto straipsnis buvo išmestas iš prestižinės akademinės leidyklos straipsnių rinkinio, skirto architektūros paveldui. Šių eilučių autoriaus pastangomis neeilines Kriero įžvalgas išspausdino *Kultūros barų* žurnalas.⁴

Tačiau grįžkime prie medienos architektūroje – tai viena iš natūralių, organiškų medžiagų, turinti savo gyvavimo ciklą, galiausiai ją perdirba pati gamta.⁵ Dėl tvirtumo ir itin didelio patvarumo medis ištisus amžius buvo naudojamas statyboms įvairiuose kontinentuose. Josepho Bisphamo teigimu, senaisiais laikais architektūrai daugiausia naudoti medžiai, kurie augo natūraliai, kitaip tariant, lėtai, tokia mediena ypač tvirta ir patvari. Praėjusiame amžiuje tapo įprasta konstrukcijoms naudoti pagreitintai užaugintus spygliuočius, kurių mediena, deja, nebepasižymėjo minėtomis savybėmis.⁶ Ne nuostabu, kad medis ėmė kelti įtarimų ne tik dėl

savo pažeidžiamumo, neatsparumo ugnies poveikiui, bet ir dėl abejotinių struktūrinių ypatybių, nors kai kuriuose regionuose mediena sėkmingai naudojama net ir moderniaisiais laikais. Dėl šių ir daugelio kitų priežasčių reabilituoti medienos taikymą šiuolaikinei architektūrai iš tiesų nelengvas uždavinys, nors kai kurios šalys (pavyzdžiui, Suomija) rimtai to imasi. Kai kurie tyrinėtojai teigia, kad medis architektūroje buvo ilgai naudojamas ne tik dėl medžiaginių savybių, bet ir dėl jo sukeltų potyrių: „Tarp kitų ypatybių, pavyzdžiui, medžio lenkimo vėlyje, medienos atsparumas tempimui yra akivaizdus. Kalbos apie medieną architektūroje prasideda nuo medžio ir apima me-

ditacijas apie jo reikšmę statyboms. Nors medienos naudojimą lemia pirmiausia medžiaginės ypatybės, buvimas su ja, prisilietimo patirtis padidina jos reikšmę.“⁷

Kai kurie įsitvirtinę vaizdiniai tokie stiprūs, kad užgožia rečiau minimus kultūros istorijos faktus. Antai vos užsiminus apie senovės Graikijos architektūros paveldą, prieš akis iškyla didingas akmeninis Akropolis, Partenonas, marmurinės skulptūros... Vitruvijus Pollio vieninteliame mus pasiekusiame senovės Romos laikų architektūros traktate skrupulingai aprašė principus, kuriais rėmėsi, kuriuos puoselėjo klasikinė graikų architektūra. Antra vertus, jis fiksavo tai, kas vyravo jo laikais, be to, architektūros teoretikui rūpėjo tik pačių reikšmingiausių, didingiausių graikų architektūros statinių, tarp jų šventyklų, sąrangos ir dekoravimo principai. Tačiau pačios seniausios Graikijos šventyklos pastatytos iš medžio. Svarbių sakralinių objektų statybai mediena naudota veikiausiai todėl, kad šiame regione jos ištekliai gana riboti, todėl ji laikyta reta ir brangia medžiaga. Kalnakmenį ir marmurą didesnių šventyklų statyboms istoriniuose graikų miestuose imta plačiau naudoti

tik nuo 6-ojo amžiaus. Beje, pavyzdžiui, Mikėnuose stambūs suapvalinto akmens luitai buvo naudojami kaip apkrovą laikiančios konstrukcijos.

Taigi istoriškai žvelgiant, medieną ilgainiui pakeitė akmuo, plytos, mūras dėl savo savybių, tarp kurių svarbų vaidmenį suvaidino atsparumas ugniai. Akmuo statyboms naudotas nuo seniausių laikų. Žmonės iš pradžių glaudėsi urvuose, vėliau juose pradėta statyti šventyklas. Indijoje iki šiol išlikusios įspūdingos stambių gabaritų hinduistinės šventyklos, iškaltos (ar išskaptuotos) akmenyje. Vienas iš tokių kvapą gniaužiančių objektų – Elefantos sala prie Mumbajaus miesto, ten išliko kelios šventyklos, iškaltos, pašalinus kelis šimtus kubinių metrų akmens masės.

Akmuo laikomas patvaresne už medį statybine medžiaga, iš kurios pastatyti architektūros objektai pasiekė mūsų laikus, išsaugoję svarbiausias formas ir pavidalus. Kita vertus, kaip medienos, taip ir akmens tvarumas priklauso nuo viename ar kitame regione vyraujančio klimato. Akmens naudojimą architektūroje nulėmė šios medžiagos gausa ir prieinamumas, bet buvo ir daugiau priežasčių naudoti akmenį sakralinei architektūrai. Medžiagotyros specialistai teigia, kad tarp visų žinomų akmens rūšių ir porūšių ilgaamžiškumu, atsparumu klimato poveikiui pasižymi granito ir smiltainio atmainos. Kalkakmenis, marmuras, susiformavę iš karbonatinių uolienu, yra gerokai minkštesni, todėl mažiau patvarūs.⁸ Nepaisant menkesnio atsparumo, šios medžiagos gausiai naudojamos įvairių regionų architektūroje dėl kitų savo ypatybių.

Kai kurios senosios kultūros statė šventyklas iš akmens ir mūro, kitos toliau plėtojo medinę sakralinę architektūrą. Dar kitur akmeninė, mūrinė ir medinė architektūra buvo plėtojama lygiagrečiai. Šiuo

požiūriu ir vėl labai įdomi Japonijos tradicija. Nors įspūdingiausias sakralinis paveldas čia yra medinis, nemažai šventyklų pastatyta iš akmens, ypač nuo XIII a. antrosios pusės, tačiau keletas reikšmingų akmeninių budizmo šventyklų yra iš vadinamojo Heiano laikotarpio (794–1185), tarp jų Ishidoji šventykla Hihaši Omi mieste Šigos prefektūroje.⁹

Įvairios akmens rūšys ir atmainos architektūroje ir statyboje ilgai naudotos ne tik dėl patvarumo, ilgaamžiškumo, bet ir dėl beveik neribotų išteklių, skirtingai negu medis, kuris dalyje regionų yra retesnė medžiaga, be to, kol medžio kamienas tampa tinkamas medienos gamybai, praeina nemažai laiko. Tik XIX a., kai technologinė pažanga leido statinių konstrukcijoms gausiai naudoti gelžbetonį ir metalą, akmuo buvo išstumtas į architektūros ir statybos pakraščius.¹⁰ Išskyrus kai kuriuos klasikinės architektūros ir tradicinių statybos būdų entuziastus, architektai ilgainiui prarado įgūdžius dirbti su šia kelis tūkstantmečius naudota medžiaga. Jie persimetė prie stiklo, gelžbetonio, plieno ir daugelio kitų, daugiausia sintetinių statybos medžiagų, tikėdami, esą bet kokia naujovė yra aukštos kokybės etalonas.

Uloje iškalta hinduistinė šventykla Elefantos saloje

Medis, įveikiantis akmenį. Ankor Vato apylinkės, Kambodža

Autoriaus nuotraukos

Klimato kaita ir kitos ekologinės problemos pastaruosiu metu privertė susimąstyti apie architektūros ir visos dirbtinės aplinkos tvarumą, jos atsparumą. Po ilgos pertraukos dalis architektų vėl atsigręžė į tradicines medžiagas ir statybos technologijas. Tokios daugelį amžių įprastos, bet vėliau pamirštos statybinės medžiagos kaip akmuo ar mediena pamažu vėl grįžta į projektuotojų, statytojų ir vartotojų akiratį. Kartais mėginama ir pasvarstyti, kas – medis ar akmuo – yra geresnė, patvaresnė, ilgaamžiškesnė statybų medžiaga. Tokie svarstymai nėra beprasmiški, kaip galėtų pasirodyti iš pirmo žvilgsnio, nes gausėjančios ir besiplečiančios gyvenvietės, be perstojo augantys miestai, kuriuose jau gyvena didesnė žmonijos dalis, „suryja“ galybę gamtinių išteklių, išmeta

į atmosferą milžinišką kiekį anglies dioksido ir metano.

Beje, nustatyta, kad akmens, kaip statybinės medžiagos paruošimo ekologinis pėdsakas perpus mažesnis negu betono gamyba, be to, akmuo mažiausiai du su puse karto stipresnis už betoną.¹¹ Apima pagunda manyti, kad stiprumu akmuo pranoksta ir medieną. Tačiau, prieš tapdamas būsimų architektūros statinių medžiaga, medis sukaupia tokią galią ir gyvastį, kad geba palaužti ir nustelbti, regis, neįveikiamą akmens jėgą. Iki šiol į atmintį įsirėžęs vaizdas, regėtas Kambodžoje, *Ankor Vato* supančių khmerų šventyklų griuvėsiuose, – aukštyn ir platyn besišakojantis medis, tvirtai įaugęs į smiltainio sieną, lėtai, bet nenumaldomai nustelbia net ilgaamžiškiausios akmens rūšies stiprybę. Įsitikinus nusistebėtina gyvybės galia, belieka padaryti išvadą, kad augimo energiją sukaupęs medis yra visokeriopai pranašesnis ir galingesnis už sustingusį akmens luitą. ■

¹ Žr. Roger Scruton. *Aesthetics of Architecture*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press. 1980.

² John Ruskin. *Seven Lamps of Architecture*. New York: Dover, 1989 (1849), p. 35.

³ T. L. Park. "Process of architectural wooden preservation in Japan", C.A. Brebbia, ED. *Structural Studies, Repairs and Maintenance of Heritage Architecture*, WIT Press. 2013, p. 495.

⁴ Žr. Leon Krier, Archeologinės rekonstrukcijos ateitis, *Kultūros barai*. 2013, nr. 11, p. 79–80.

⁵ Thomas Nilsson, Roger Rowell. "Historical Wood – Structure and Properties", *Journal of Cultural Heritage*. 135 (2012), p. 55.

⁶ Joseph Bispham. "Architectural Timber History and Conservation", www.buildingconservation.com/articles/architectural-timber/architectural-timber.htm

⁷ Nathaniel Coleman. *Materials and Meanings in Architecture: Essays on the Bodily Experience of Buildings*. London: Bloomsbury, 2020, p. 170.

⁸ Marek W. Lorenc and H. Lorenc. "Stone in architecture and sculpture – source material for reconstruction", *Acta Geoturistica*, Vol 9 (2018), No 1, p. 2.

⁹ Asei Sato. "The background of Stone Pagoda Construction in Ancient Japan", *Religions*, Vol 12, 1001, <https://doi.org/10.3390/rel11211001>

¹⁰ Steve Webb. "Stone age: a new architecture from an old material", *Architectural Review*, April 6, 2022, <https://www.architectural-review.com/essays/keynote/stone-age-a-new-architecture-from-an-old-material>

¹¹ Ten pat.

Aleksandr GOGUN

MITAS APIE ŽYDŲ VALDOMĄ AMERIKĄ

Informacija, kad JAV Valstybės departamentas ketina taikyti sankcijas Izraelio gynybos pajėgų (*IDF*) Netzacho Yehudos batalionui, kurio kariai 2022 m. sausį sulaikydami nužudė 80-metį Amerikos arabą Omarą Assadą, o dabar per karą Gazos Ruože žiauriai elgiasi su civiliais, sukėlė sarkastiškus etatinių Kremliaus tamsos ruporų komentarus. Esą čia įprastinė veidmainystė, tuščia Vašingtono propaganda, naiviams musulmonams žerianti dulkes į akis, nes žydų valdomos Jungtinės Valstijos vis tiek besąlygiškai remia Izraelį, apskritai Amerikai vadovauja išminčiai iš Siono šalies. Žinia apie sankcijas suglumino ir nemažą dalį izraeliečių.

Tai dar labiau pakurstė diskusijas, kilusias po Volodymyro Zelenskio pareiškimo, kad JAV ir jų sąjungininkės taiko „*dvejopus standartus*“ – Jeruzalės link skridusius Irano bepiločius orlaivius numušė, bet Ukrainos dangaus jau daugiau kaip dvejus metus neuždengia nuo Rusijos raketų. Neatsitiktinai šiuos žodžius Ukrainos prezidentas ištarė žurnalistams iš Brazilijos, valstybės, kurioje antiamerikietiškos notaikos gana stiprios, o prezidentas Luizas Inácio Lula da Silva konfliktuoja su Izraeliu, kurį nedvejodamas prilygina Trečiajam Reichui. Gali būti, kad Zelenskis tokiu būdu bando pelnyti didžiausios Lotynų Amerikos šalies, ateityje ir vadinamųjų globalių Pietų lyderės simpatijas, pabrėždamas, kad ne visi, kurie yra prieš Rusiją, be išlygų pasisako už Jungtines Valstijas. O svarbiausia – paskatinti *BRICS*, kur dvi diktatūros (Rusija, Kinija) yra sugretintos su trimis demokratijomis (Brazilija, Indija, Pietų Afrika), žlugimo procesą.

Šių eilučių autorius yra gana giliai pasinėręs į čia aptariamą temą – stažavausi JAV valstybiniame Holokausto muziejuje Vašingtone, *Shoah* muziejuje *Yad Vashem* Jeruzalėje, bendradarbiau su žydų *Hadassah-Brandeis* lyčių studijų centru Masačusetse, dalyvavau aktualiose teminėse konferencijose Europoje, Azijoje, Amerikoje, kur neformalioje renginių dalyje buvo aktyviai diskutuojama apie aktualijas. Būtent šie pokalbiai leido padaryti išvadą – mitas apie žydų valdomą Ameriką pasklides ne tik tarp reacionierių, bet ir tarp vidurinėsios klasės liberalų, neišskiriant Izraelio ir Šiaurės Amerikos žydų, tiek atvykusių iš SSRS, tiek iš pajėgių kapitalistinių šalių. Bent jau perdėtai vertinama JAV žydų bendruomenės įtaka Vašingtono užsienio ir vidaus politikai.

Dabartinės JAV politikos Artimųjų Rytų atžvilgiu suvokimui tam tikrą įtaką veikiausiai daro inercija, nes Amerika tvirtas Izraelio ramstis buvo viso labo keturiasdešimt metų – nuo 1967 iki 2007-ųjų.

Prisiminkime, kad Jungtinės Valstijos, kur gyveno gausi žydų diaspora iš Europos, neskubėjo kariauti prieš Hitlerį, jis pats paskelbė Amerikai karą 1941 m. pabaigoje. Vėliau Vašingtonas, nors jau žinojo genocido mastą, nekėlė „galutinio sprendimo“ temos žiniasklaidoje, atsižvelgdamas į savo rinkėjų, apsikrėtusių įvairiomis antisemitizmo formomis, nuotaikas. Prezidentas ir jo aplinka norėjo, kad kariai manytų ginantys savo šalies saugumą, iš nacizmo vaduojantys Europą, o ne gelbstintys žydus.

Per pirmuosius dvidešimt Izraelio gyvavimo metų daugelis Amerikos žydų baiminosi, kad bus

Jeruzalė

apkaltinti dvigubu lojalumu – dabartinei ir istorinei tėvynei. Be kita ko, slėgė prisiminimas apie japonų kilmės amerikiečių internavimą 1942–1945 m. Savo politiką Artimuosiuose Rytuose JAV vykdė su antikolonializmo vėliava, viena vertus, pripažino Izraelį, priešingai negu norėjo buvusi Amerikos metropolija – Didžioji Britanija, antra vertus, stengėsi užtikrinti aplinkinių arabų šalių nepriklausomybę nuo Europos valstybių, tarp jų nuo Anglijos. Prieštaravimų tarp Izraelio ir Amerikos apogėjumi tapo Sinajus, arba Antrasis arabų ir Izraelio karas 1956–1957 m., po kurio JAV privertė izraeliečius palikti pergalingai okupuotą Sinajaus pusiasalį.

Šešių dienų karas 1967 m., kai *IDF* nugalėjo prosovietinę arabų koaliciją, lėmė JAV užsienio politikos Artimuosiuose Rytuose lūžį. SSKP CK generalinis sekretorius Leonidas Brežnevas tiekti ginklus Trečiajam pasauliui pradėjo daug intensyviau, negu tą darė Nikita Chruščiovas, Maskva kaip įmanydama kurstė tas šalis prieš Ameriką ir jos sąjungininkes. Savo ruožtu Vašingtonas karinę galią pademonstravusį Izraelį pripažino strateginiu partneriu Artimuosiuose Rytuose. Būtent šiuo periodu JAV žydams tapo įmanoma, netgi madinga būti sionistais ir Amerikos patriotais tuo pat metu.

Laimei, jų dabartinė ir istorinė tėvynė anuomet jau glaudžiai bendradarbiavo tarpusavyje.

Minėto keturiasdešimtmėčio pradžia JAV sutapo su 1968-ųjų revoliucija, priverčiusia suabejoti anuomet įprastos amerikiečių „bazės“ – baltųjų anglosaksų protestantų (*WASP*) – dominavimu. Tai paskatino glaudesnę žydų mažumos integraciją į visos šalies ir atskirų valstijų politinį gyvenimą.

Taigi žydai, atvirai rėmę Tel Avivą, per kelerius metus tapo ryškia Jungtinių Valstijų isteblišmento dalimi. Čia ir yra viena iš paprasto politologinio konstrukto „*Žydai valdo Ameriką, todėl ji palaiko Izraelį*“ atramų.

Tačiau net ir per šiuos keturiasdešimt metų tarp Amerikos žydų bendruomenės ir Izraelio lobistų nebuvo ir negalėjo būti jokios vienybės. Sena patarlė neabejotinai teisinga: du žydai – trys nuomonės, ypač istorinės tėvynės atžvilgiu.

Pirma, tarp žydų intelektualų arba išsilavinusių amerikiečių, turinčių aškenazių kilmės šaknis, buvo nemažai kairiųjų, su simpatija, bent jau supratingai vertinusių SSRS, nemėgusių Izraelio, esą nepripažįstančio tautų brolybės, religijų lygybės, kaip jie tą lygybę ir brolybę supranta.

Antra, o tai iš dalies susiję su ankstesniu reiškiniu, dauguma Amerikos žydų balsavo ir balsuoja už Demokratų partiją, bet ne už respublikonus, nors būtent pastarieji užima labiau proizraelietišką poziciją. Prisiminkime, pavyzdžiui, kad Jeruzalę pripažino Izraelio sostine būtent prezidentas Donaldas Trumpas. Stabili konservatorių elektorato bazė – jau minėti baltieji anglosaksų kilmės protestantai.

Trečia, Jungtinėse Valstijose gana daug konservatyvaus ar net ultrakonservatyvaus judaizmo atsto-

vų, o antisizionistinės, dažnai net antiizraelietiškos nuotaikos tarp žydų fundamentalistų yra norma. Sionizmas kilo iš priešpriešos žydų klerikalizmui. Aršiausias Izraelio priešininkas yra nedidelė *Neturei Karo* sekta, atvirai bendrininkaujanti su Irano islamistais, tuo pat metu turinti atstovų ir Jeruzalėje, ir Niujorke, tačiau tai marginalai.

Gausiausias stačiatikių judaizmo judėjimas yra *Chabad-Lubavitch (Lubavitch Hasidim)*, kilęs XVIII a. antrojoje pusėje Rusijos imperijos Smolensko gubernijoje ir nuo pat sionizmo atsiradimo XX a. pradžioje iki šių dienų griežtai antisizionistinis. Chasidai dažniausiai dėvi juodas skrybėles, ilgus juodus švarkus arba kaftanus, baltus marškinius, todėl sekuliarizuoti izraeliečiai juokais pravardžiuoja juos pingvinais. Tai Rusijos imperijos prekybininkams Vakarų regionuose įprasta XVIII a. pabaigos apranga. Vyrai turi ilgus peisus, nesiskuta barzdų. Jų išvaizda neturi sakralios arba religinės reikšmės – senamadiškumą lemia bendra pagarba senovei, nenoras keisti įpročių bei papročių ten, kur galima juos išsaugoti. Liubavičių chasidai, nors ir tolerantiškai žiūri į Izraelio egzistavimą, nepritaria šios valstybės pasaulietiškumui ir jos politikai. Todėl tie iš jų, kurie gyvena Jungtinėse Valstijose, jokių būdu nelaikytini Izraelio šalininkais, juo labiau lobistais. Didelė dalis Liubavičių chasidų, gyvenančių Šventojoje Žemėje, nebalsuoja Izraelio rinkimuose, netarnauja armijoje. Švenčių dienomis laikosi Rusijoje įgyto papročio – geria degtinę.

Panaši yra ir kitos, dar konservatyvesnės judaizmo srovės – satmaro chasidų – išvaizda (Satu Mare yra Rumunijoje). Jie mėgsta nešioti cilindrinės apvalias veltas skrybėles. Didelis religingumas, kartais virstantis fanatizmu, verčia neslėpti savo priešiško Izraeliui, nesvarbu, ar gyvena jo teritorijoje, ar JAV. Anot religinių sektos lyderių, dabartinis Izraelis yra žydų valstybės, kurios atkūrimą žada Šventasis Raštas, parodija. Atseit idėjos apie Žydų karalystės atėjimą iškraipymas atitraukia dėmesį nuo maldų, skirtų šios šimtmečių senumo svajonės įgyvendinimui, galiausiai iš esmės ją atitolina. Taigi, *Satmar Hasidim* JAV yra ne Izraelį

palaikanti, o antiizraelietiška srovė, nors jos atstovai Amerikoje nevykdo sąmoningai sistemiškos antisizionistinės politikos. Priežastis – šios bendruomenės autoizoliacija ir nusišalinimas. Paprastai ji gana abejinga rinkimams ir viešosioms diskusijoms šalyje, kurioje gyvena, laiko jas beprasmišku triukšmu.

Na, o 2007 m., per Antrąjį Libano arba liepos karą prieš *Hezbollah*, Izraelis buvo apkaltintas perdėtu jėgos naudojimu. Jo įvaizdis JAV smarkiai pablogėjo, toks yra iki šiol. Vadinamoji pagrindinė intelektualų srovė ėmė nuolatos kritiškai vertinti žydų valstybę, o proizraelietiškas tendencijas Amerikos isteblišmentas laiko beveik atsilikimu. Be to, po 2001 m. Rugsėjo 11-osios Jungtinės Valstijos deda titaniškas pastangas, kad užmegztų konstruktyvius santykius su dauguma arabų šalių tiek saugumo klausimais, tiek plėtojant ekonominius ryšius, ypač energetikos sektoriuje. Tad besąlygiškai proizraelietiška pozicija tarp margo Vašingtono elito, bent jau tarp demokratų, nuo 2007-ųjų nėra nei madinga, nei patogi. Pastarojo pusmečio įvykiai parodė, kad respublikonai irgi nebepalaiko Izraelio, nes beveik pusę metų blokavo milijardus dolerių karinės pagalbos Izraeliui, Taiwanui, Ukrainai.

Tie, kurie mėgsta kalbėti apie žydų lobizmą Vašingtone, kažkodėl netvirtina, kad Baltuosius rūmus valdo kinų, Taivano emigrantai arba ukrainiečių diaspora, nes tai būtų akivaizdi nesąmonė. Tačiau ne visiems aišku, kad lygiai tokia pati virtuvės analitika yra ir kalbos apie žydų valdomą Ameriką. Pagrindinė laisvojo pasaulio galia savo užsienio politiką konstruoja ne pagal religinių ar etninių mažumų norus, bet atsižvelgdama į šalies ekonominių, politinių, strateginių interesų visumą. Ne internacionalizuotos mokslo bendruomenės nedrąsūs balsai, ne keleto milijonų Amerikos žydų troškimai (kurie patys savaime tempia į priešingas puses tarsi gūlbė, vėžys ir lydeka), bet šimtai milijonų rinkėjų, kalbančių angliškai ar ispaniškai, balsuodami lemia JAV poziciją, be abejo, Baltieji rūmai atsižvelgia ir į tokių skirtingų kaimynų visoje planetoje prašymus, pasiūlymus, net reikalavimus... ■

Gogun.org/lt

Gintaras VISOCKAS

KODĖL LIETUVOS ŽVALGAI NEMĖGSTA LIETUVIŠKŲ TRAUKTINIŲ

Keletas minčių, kilusių perskaičius Manto Adomėno detektyvą „Moneta&Labirintas“

Romaną „Moneta&Labirintas“ skaičiau susidomėjęs. Įveikti šį Manto Adomėno dvitomį laikiau savo pareiga. Juk pats kadaise gilinausi į žvalgybų darbą. Esu išleidęs knygutę „Žvalgybų intrigos Lietuvoje 1994–2008“, vadovavau kariniam priedui *Vardan Lietuvos*, redagavau slaptųjų tarnybų veiklą analizuojantį priedą *Slaptieji takai*. Literatūrinis mano bandymas – detektyvas žvalgybų tema „Kada nušausite Kaukazo blondiną“... Tad nuoširdžiai rūpėjo kuo greičiau pavartyti Adomėno veikalą. Juolab kad tai naujausias grožinės literatūros kūrinys apie šiuolaikines mūsų žvalgybos kovas su klastingais Kremliaus agentais. Ypač intrigavo klausimas, kaip dabarties žvalgų darbus aprašo buvęs politikas, kadaise turėjęs teisę susipažinti su slaptais ar net visiškai slaptais dokumentais, kai plušėjo, sakykim, Lietuvos Užsienio reikalų ministerijoje.

Neslėpsiu, perskaityti dvitomį pastūmėjo ir Eugeniiaus Žmuidos kritiška recenzija „Baltieji pradeda ir... arba Lietuvišką Džeimsą Bondą rasite čia“ (*Metai*, 2024, nr. 3). Joje rašoma: „*per puslapius keliauja patenkintas, save įsimylėjęs dendis, o skaitytojas visą laiką stebi treniruotę, bet ne varžybas: skaitant kraujas neužvirs*“.

Ar mano požiūris palankesnis negu literatūros kritiko Žmuidos? Ir taip, ir ne. Knyga turi stiprių pusių, akivaizdu, kad čia ne viskas išgalvota. Prisiminkime aprašymą, kaip mūsų agentai sučiupo Rusijos žvalgybų pasamdytus mušeikas Šiauliuose (chuliganai užpuldži-

nėdavo baruose atsipalaidavusius prancūzų, britų, ispanų kariškius, vykdančius oro policijos misiją Zoknių aerodrome). O tai, kas išgalvota, sukurta, pritempta, autorius aprašė užtektinai vaizdingai, įtikinamai.

Vartydamas dvitomį, svarsčiau, kodėl Adomėnas to ėmėsi. Kantriai vedžiodamas pagrindinį herojų klaidžiais keliais, nuosekliai pasakoja, koks sudėtingas, painus, pavojingas ir koks reikalingas žvalgybos darbas. Tą ne tik parodo, bet ir įrodo, pažerdamas keičiausių faktų, nuotykių. Taip atsakyčiau į klausimą, kokia pagrindinė šios knygos idėja.

Įžvelgiu ir kitą knygos privalumą – dažnai paaiškėja, kad tikrieji išdavikai yra kolegos, kuriais labiausiai pasitikėta. Puiki intriga. Koks detektyvas, jei niekas nieko neapgauna, neišduoda, nenušauna?! Adomėno aprašyti įvykiai nėra nuotykiškai dėl nuotykių tarsi primityviuose bestseleriuose. Autorius pabrėžia, kad žvalgyba – tai ne vien šaudymai, gaudymai. Žvalgyba – tai kantrybė, išmintis, žinios.

Žodžiu, veikalas įdomus, tačiau yra keletas dalykų, kurie, mano supratimu, jam kenkia. Kartais atrodydavo, kad Adomėnas knygą parašė visai ne tam, kad žvalgybos darbuotojų pramintais takais keliautų nuo šiaurinių Rusijos sričių iki Italijos ir Austrijos. Dingtelėdavo mintis, kad autorius tiesiog siekia pademonstruoti Kembriđo universitete įgytas literatūros bei filosofijos žinias. Atvirai kalbant, smarkiai papiktino gausiai žeriamos

citatos užsienio kalbomis. Į tūkstančio puslapių veikalą Adomėnas sugebėjo įgrūsti daugiau kaip keturis šimtus citatų anglų, vokiečių, prancūzų, italų, ispanų, lotynų, lenkų, graikų, rusų kalbomis. Matematiškai skaičiuojant, vos ne kas antrame ar trečiame puslapyje – po užsienietišką citatą. Kai kurios trumputės, vos keletas žodžių. Bet dvitomyje esama ir tokių, kurios išsilieja į ilgokus sakinius, pastraipas, kartais užima pusę arba net beveik visą puslapį. Labiausiai erzino, kad citata originalo kalba įdėta puslapio viršuje arba centre, o vertimas į gimtąją kalbą – visuomet apačioje, surašytas smulkiu, sunkiau negu užsieninis tekstas įskaitomu šriftu. Todėl teiraujosi, kodėl lietuvių skaitytojams skirtame romane jų gimtoji kalba nustumiama į paraštes, kodėl lietuvių autoriaus grožiniame kūrinyje ji laikoma podukra? Nejaugi gilias mintis vaizdingai išdėstyti įmanoma tik svetimų kalbų žodžiais, o šnekėti lietuviškai tinka tik „neišprususiems muzikams“?

Keista ir Adomėno maniera cituoti vien užsienio šalių autorius. Mėgaujamosi britų, vokiečių, prancūzų, italų, ispanų rašytojų, filosofų, poetų, istorikų, politikų įžvalgomis, pastabomis, eilėmis. Be abejo, knygoje aptiksime citatų, kurios vykusiai parinktos, natūraliai limpa prie pagrindinio pasakojimo. Tačiau kodėl autorius nė nebando ieškoti lietuviškų atitikmenų? Atidesnis skaitytojas man paprieštaraus, girdi, žvalgybinio detektyvo autorius tai šen, tai ten numeta vieną kitą lietuvišką pavardę – Maironis, Valančius, Gavelis... Taip, pabarstyta šiek tiek „tautinių“ trupinių, bet užsieniečių pavardės visiškai nustelbia lietuviškas, tarsi lietuviai nebūtų nieko įdomaus, gilaus, rimto pasakę nei apie istoriją, nei apie žvalgybą, nei apie poeziją. Visa tai, kas vertinga, nuskambėjo nebent Romoje, Atėnuose, Londone, Vienoje, Paryžiuje angliškai, prancūziškai, lenkiškai, tik jau ne Vilniuje, tik ne lietuviškai. Savo tūkstančio puslapių romane Adomėnas nerado vietos filosofams Antanui Maceinai, Stasiui Šalkauskiui, kurie gilinosi į lietuvių tautos išlikimo reikalus. Nė sykiu nepaminėjo Petro Dirgėlos istorinių romanų, kuriuose svarstoma, ar lietuviams įmanoma išsaugoti nepriklausomybę, kai aplink – vien grobuonys, šimtakart gauseni, galingesni. Beveik neužsiminta, kad Lietuvos žvalgyba turėjo

Joną Budrį-Polovinską, Marcelę Kubiliūtę, Kazį Skučą, Augustiną Povilaitį. Būta progų įterpti vieną kitą dokumentuose išlikusį jų žodį. Bet neįterpta. Be kita ko, nėra net užuominos apie enciklopedinio pobūdžio knygas, kurių autorius – į Lietuvos žvalgybų istoriją profesionaliai įsigilinęs Severinas Vaitiekus.

Beje, įsidėmėjau keletą smulkmeniškai aprašytų scenų, kai gurkšnojamas vynas ar stipresni alkoholiniai gėrimai. Pagrindinis herojus neslepia, kad žavisi užsienietiškais velnio lašais. Taip, Romos ar Vienos prabanguose restoranuose, viešbučių baruose nerisime lietuviško alkoholio. Bet kodėl negalėtų nutikti taip, kad patyręs, kompetentingas, bebaimis Lietuvos žvalgas, mėgaudamasis nuostabiais Prancūzijos ir Italijos gėrimais, staiga prisipažįsta pasigendantis lietuviškų vynų, pavyzdžiui, trauktinių, subrandintų iš juodųjų serbentų ar vyšnių kur nors Anykščiuose? Kodėl, skanaudamas turkiškus, korėjietiškus, japoniškus patiekalus, neprasitaria pasiilgęs lietuviškų cepelinų ir šaltibarščių? Jie prastesni už itališkas picas ar japoniškus kalmarus? Jei mintyse suvalgys bent vieną cepeliną, gal praras autoritetą?

Knygos autorius demonstratyviai ignoruoja visus lietuviškus receptus, tarsi jį kamuotų stiprus nevisavertiskumo kompleksas. Viskas, kas yra skanu, gera ir gražu, išimtinai užsienietiška. Sykį pamini pavadinimą net garsios užsienio firmos, pasiuvusios trumpikes, tarsi tai būtų svarbu knygai, kurioje svarstoma ne apie madas, bet apie tai, kaip Rusijos slaptosios tarnybos neriasi iš kailio, kad apmautų Lietuvos žvalgybą.

Abu knygos tomai sklidini užsienietiškų posakių, gausu neįprastų originalo kalbomis užrašytų vardų, pavardžių, bažnyčių, aikščių, gatvių pavadinimų, daug tarptautinių žodžių, tad vaizdingiems, talpiems, mūsų ausiai įprastiems lietuviškiems posakiams vietos ne tiek jau daug. O čia dar primenama, kokios užsienio firmos trumpikes turėtų nešioti tikrasis Džeimsas Bondas, suprask, jos tūkstantį sykių kokybiškesnės už Utenos, Klaipėdos ar Kauno siuvyklų apatinius...

Žinoma, erzino ir dešimtys tiesioginių vertinių iš rusų į lietuvių kalbą. Imkime frazę „kalba eina apie išdavystę“. Lietuviškai šitaip nerašytina, nes netaisyklin-

ga. Kalba neturi kojų ir niekur nevaikšto. Lietuviai sako: „*kalbama apie išdavystę*.“ Arba „*Įtariama išdavystė*.“ Bet romane pareiškimų, panašių į „*einančių kalbą*“, dešimtys: „*visa ko raktas*“, „*veikė procese*“, „*restoranas greitai pildėsi*“, „*visame tame*“, „*kokių tikslų*“, „*klausimas yra ne vietoje*“, „*nusileis su sraigtasparniu*“, „*spręsti transporto klausimą*“, „*įsijungė į susišaudymą*“, „*knygos gimimo procesas*“, „*naratyvo pasakotojas*“, „*susivedė galai*“ ir t. t.

Iš kur šie „perlai“? Jei knygos autorius būtų ilgai gyvenęs Rusijoje, studijavęs Maskvos ar Sankt Peterburgo universitetuose, daug skaitęs rusiškai, tuomet suprasčiau. Bet Adomėnas didžiuojasi mokslus krimtęs Vilniaus ir Kembridžo universitetuose! Kai 1984–1991 m. VU studijavau žurnalistiką, kalbininkai būtų išspyrę mane lauk, jei į kursinius, juo labiau diplominių darbų būčiau prikašiojęs posakių „*kalba eina*“. Nejaugi Adomėno dvitomį išleidusiai leidyklai *Baltos lankos* tokia šiukšlina leksika nebado akių?

Nenorėčiau pasirodyti esąs bambeklis, pavydintis Adomėnui sėkmės. Tačiau negaliu neatkreipti dėmesio į dar vieną „smulkmeną“. Man regis, autorius bent keletą sykių sąmoningai nepasakė tiesos. Manote, kadangi čia grožinė literatūra, tai kalbėti apie tikrovę reikėtų pilstyti iš tuščio į kiaurą? Galbūt. Bet man užkliuvo itališkoji epopėja. Pagrindinis herojus keliauja į Italiją svarbiais darbo reikalais – ieškoti savo buvusio viršininko ten paslėptų dokumentų. Susitinka su įtakingais politikais, bažnyčios veikėjais, net įsimyli vieno politiko dukrą. Tačiau nė neužsimena apie Vasilijaus Mitrochino archyvus, atskleidusius, kiek daug įtakingų šnipų Šaltojo karo metais Maskva turėjo Italijoje. Tik puse lūpų prasaritaria, kad po susitikimų su Rusijos diplomatais keletas Vatikano šulų ėmė vairuoti prabangius automobilius, karštai propaguodami Kremlui naudingas idėjas. Mano supratimu, tų keleto užuominų toli gražu nepakanka. Knygos apie žvalgybą autorius demonstratyviai nutyli, kiek daug KGB agentų šniukštinėjo po katalikišką Italiją vos prieš keletą dešimtmečių. Juo labiau nedrįsta savo herojaus lūpomis paklausti, kokia padėtis Romoje yra šiandien. Gal slapčiausiais valdžios koridoriais tebeslankioja kagėbistus pakeitę GRU, SVR, FSB agentai?

Kodėl Adomėnas vengia aptarti šį klausimą? Nežinau. Įtariu, kad nenori kelti italams skaudžių temų. Bet rašydamas apie šiandieninę Italiją ir nepriminęs italų pomėgio Šaltojo karo laikais flirtuoti su SSRS žvalgybomis, autorius negali būti objektyvus. Juo labiau kad ėmėsi rašyti ne meilės romaną...

Adomėnas nieko konkretaus nepasakė net apie Italijos mafiją. Ar *Cosa Nostra*, *Ndrangheta*, *Camorra* jau tikrai nuginkluotos, išvaikytos, susodintos į kalėjimą? Knygoje iki nuobodulio smulkiai aprašoma, kur Romoje stovi žymios ir ne itin žinomos bažnyčios, kaip nusigauti iki kokio nors muziejaus, mirgėte mirga garsių aikščių pavadinimai, bet apie italų mafiją – nė žodelio. Perskaitę „*Monetą&Labirintą*“ neužžinosite, ar Italijoje atsidūrusiam Lietuvos žvalgui nebekelia grėsmės galvažudžiai iš *Cosa Nostra* ir *Camorra*...

Kitas trūkumas – nieko nekalbama apie Lietuvoje kilusias audringas diskusijas dėl Žaliojo tilto, dėl Lukiškių aikštės. Nors užsimenama, kaip savo teritorijas apibrėžia, sakykim, Sibiro tautos, kurių požiūris į pasaulį išreiškiamas medinėmis skulptūromis, akmeniniais rieduliais... Adomėnas primena, kokiame miestelyje sovietams niekaip nepavyko nugriauti paminklo Vytautui Didžiajam. Ilgokai bando išvelgti prasmes, užkoduotas Kremliaus bokštuose. Rašo, kad šiandieninė Rusija, kaip ir sovietų imperija, užkariauose teritorijose skuba kuo greičiau užkelti ant pjedestalo savo stabus. Anksčiau statė leninus, dabar stalinus ir kitokio pobūdžio „paminklus“, tačiau esmės tai nekeičia.

Štai čia Adomėnas turėjo puikią progą papasakoti ne tik apie Vytauto Didžiojo paminklą Perlojoje, atlaikiusį sovietų okupaciją, bet ir pasvarstyti, kodėl taip sunkiai Lietuva atsikratė balvonais, sovietmečiu sumūrytais ant Žaliojo tilto, kodėl iki šiol Lukiškėse nėra paminklo Laisvei. Būtų ne pro šalį paklausti, kam priskirtini lietuviai, aršiai gynę stovyklas, šlovinančias sovietų liaudies pasiekimus, arba Lukiškių aikštėje voliojęsi „pliažė“, o vietoj paminklo Laisvei siūlę pastatyti „bunkerį“? Pagrindinis herojus greičiausiai laikytų juos labai įtartinais. Bet knygos autorius neleidžia žvalgui Tomui veltis į tokius ginčus, tarsi nenorėdamas erzinti įtakingų tetų ir dėdžių, kuriems patrauklūs sovietų kareiviai, užsirio-

glinę ant Žaliojo tilto, ir kuriems, be abejo, nepriimtinas įspūdingas lietuvių kario monumentas vienoje iš pagrindinių sostinės aikščių.

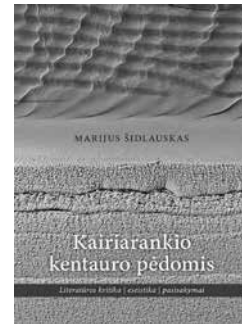
Imdamas į rankas Adomėno romaną, tikėjausi rasti bent šokių tokių užuominų apie lietuvius, kurie vos prieš keliolika metų net suplukę įrodinėjo, atseit sava kariuomenė mums visiškai nereikalinga, juk Rusija štai kokia draugiška, nors prie širdies dėk! Prisimenate, vos kildavo nesutarimų, kiek lėšų skirsime Lietuvos ginkluotosioms pajėgoms, šie „pacifistai“ tuoj pat imdavo pasityčiojamai klausinėti, „su kuo gi ruošiamės kariauti“. Šių „išminčių“ išminties Adomėnas nepriminė net ir tada, kai pagrindinis herojus Tomas nuvyko į Ukrainą, jau puldinėjamą Rusijos.

Pradėjęs skaityti „Monetą&Labirintą“ vyliausi knygoje rasiąs svarstymų, kaip derėtų elgtis su buvusiais KGB agentais. Bet, užvertęs paskutinį detektyvo puslapį, supratau, kad Adomėno herojus arba nieko nežino, arba nenori žinoti apie Lietuvos nutarimą ilgam įslaptinti tuos buvusius KGB agentus, kurie patys prisipažino. Dvitomio herojus, pretenduojantis į visažinystę, nesuka sau galvos, kaip ištraukti į dienos šviesą kagėbistus, kurie neprisipažino ir nė neketina to daryti, mat jaučiasi visiškai saugūs. Turime rimtą bėdą: Lietuvos SSR svarbiausi KGB agentų sąrašai išvežti Rusijon ir Lietuvos žvalgybai neprieinami. Tačiau kiek daug galimybių konstruoti kvapą gniaužiančią strategiją, kaip susigrąžinti paslaptinai pradangintus archyvus! Deja, ši tema Adomėnui irgi neįdomi. Jam daug maloniau piešti fantastiškai sėkmingų pasitraukimų (pavyzdžiui, pabėgimą iš prabangaus Vienos viešbučio) ir susišaudymų scenas.

Bet jeigu pagrindiniam detektyvo apie Lietuvos žvalgybą herojui nesvarbu, kur išsislapstė buvę KGB agentai, jeigu jam nuspėjau, kodėl tiek daug italų (o ir kitų vakariečių) ištikimai tarnavo Kremlui, tai kas tada, po velnių, jam svarbu? Gal tikrai teisingas literatūros kritikas Eugenijus Žmuida, *Metų* žurnale pabrėžęs: „Į visiškai nereikalingus ekskursus sukišamos didelės investicijos, tačiau jų marža tokia maža, jog romanas darosi panašus į serialą, turintį tikslą „padengti“ kuo daugiau eterio laiko.“ ■

Astrida PETRAITYTĖ

KULTŪROS LAUKO RITERIS

Marijus Šidlauskas. Kairiarankio kentauro pėdomis. Literatūros kritika, eseistika, pasisakymai. Sudarytoja Nida Gaidauskienė. V.: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas. 2023

Įtariai žiūriu į straipsnių rinkinius (teko skaityti šiais laikais su(si)darytą Atgimimo tarpsniu galbūt ir drąsių ištarų knygą, tačiau nuolat kirbėjo mintis, o kaip yra dabar, kokia autoriaus pozicija, nejaugi niekas nepasikeitė?). Bet Marijaus Šidlausko „Kairiarankio kentauro pėdomis“, galiu jau reziumuodama pasakyti, buvo atgaiva – žinių šaltinis, plečiantis akiratį, emocinės atšaukos paskatini-mas, o bene svarbiausia – tikėjimo ir pasitikėjimo sutvirtinimas. Pasirodo, vis dar esama nonkonformistinės laikysenos, vertybinės pozicijos riterių... (Beje, šiomet Knygų mugėje sužinojau, kad rinkinys pasirodė sudarytojos Nidos Gaidauskienės iniciatyva ir bakiniu, pats literatūrologas savo rašinius, regis, būtų palikęs „dulkėti“ pirminio publikavimo leidiniuose.)

Tekstų anachronizmo čia neteks pajusti jau vien todėl, kad jie rašyti XXI amžiuje (nurodyti pranešimų skaitymo, recenzijų publikavimo metai, nepradę aktualumo ir tekstai be datų).

Besitikinčius „literatūrinių nėrių“ gal atbaidys iškart, jau pirmame skyriuje išryškėjantis pilietinis angažuotumas, kurio svarbą patvirtina autoriaus klausimas, „*kiek ir kaip Lietuvos pasakojime mokykloje dalyvauja valstybinis-politinis naratyvas*“ (p. 20).

Turiu prisipažinti, kad mane šis leidinys patraukė būtent pilietiškumo ir „konservatyvių“, net „politiškai nekorektiškų“ nuostatų deklaravimu. Šidlauskas, regis, nelinkęs žavėtis absoliučiai visais Europos Sąjungos vėjais, įsukančiais ir mūsų valdiškus bei privačius malūnus: „*Šiandien ištarti „mano valstybė“ – švelniai tariant, nepopuliariu, kažki kaip nestilinga. Kur kas stilingiau, europietiščiau linksėti galva, kai nacionalinėms valstybėms rekomenduojama pratintis prie eutanazijos, o tautiškumą, prigimtinį etnosą laikyti tik imagologinėmis fikcijomis*“ (p. 37).

Donelaičio jubiliejus (2014) jam suteikia progą gėrėtis ne tik literatūriniais „Metų“ privalumais, bet ir įžvelgti, kad per tradicinį „mes“ poetas išreiškė bendruomenės vienybę, „*tarsi priešindamas ją šiandien sužydėjusiam egocentrizmui ir narcisizmui, besiplėšančiam dėl pažeistų individo teisių, tačiau piršto nepajudinančiam bendrojo labo vardan*“ (p. 85).

Šidlauskas atidžiai žvelgia į valstybės atkūrimo ištakas, nes ne tik Kovo 11-osios, bet ir Vasario 16-osios stebuklas dar pulsuoja mūsų kraujyje. Štai pataršo leidybines *Aušros* peripetijas, gina patriarcho vaidmenį atlikusią asmenybę – Joną Basanavičių, kurio nuopelnus dabar stengiamasi nuvainikuoti, kartu abejojant ir pačia „lituanistine“ naujosios valstybės kūrimo koncepcija. Jos kritikams, dūsaujantiems dėl atsiribojimo nuo lenkakalbės LDK tradicijos, literatūrologas primena: „*Betgi neatsiskyrę nuo lenkystės nebūtume turėję politinės lietuvių tautos anei nepriklausomos valstybės, ir šiuo požiūriu būtent Basanavičiaus politinė-vizija pasirodė reali ir įvykdoma, o, tarkim, Vilniaus krajovalčių politinis pro-*

jektas – idealistinis ir neįgyvendinamas“ (p. 114).

Dvasinis / transcendentinis matmuo irgi regimas – jaučiamas, jo svarbą pabrėžia net štai toks ironiškas neigimas: „*Kurių galų kvaršinti galvas tokiomis politiškai nekorektiškomis atgyvenomis kaip tauta ir tėvynė, jaudintis dėl tokių neįrodomų platoniškų abstraktų kaip tiesa, gėris, grožis ar, gink Dieve, rimtai žiūrėti į metafizikų svaičiojimus apie Dievą*“ (p. 165). Šidlauskas mėgina atskirti netgi tokias viena kitą galbūt pridengiančias, susipinančias sferas bei pastangas kaip Dievo ieškojimas ir Dievo gundymas.

Literatūrologui rūpi ne tik savas kiemas, bet ir „*tvinksintys globalinės Rytų-Vakarų priešpriešos židiniai Golano aukštumose, Afganistane, Irake, Sirijoje ar Ukrainoje*“ (p. 26). Skaitydami kartkartėmis susigriebiame, kad rašyta, ko gero, ne pastaraisiais metais. Vis dar, deja, nesibaigiantį Rusijos plataus masto karą prieš Ukrainą mokslininkas primena, prisipažindamas, kad 2022 m. vasario 24 d. žinios iš Gyvačių salos sudrebino ir jo „*dramblio kauko*“ bokštelį, sujaukė rašomą recenziją: „*Tada imdavau necenzūrine rusų kalba VALDYKPASAULĮ P. [pagal ironišką pačių sveikesnio proto rusų šifruotę, Владимир reiškia vladeū mirom] siųsti n..., dariau tai daug kartų*“ (p. 305).

Nors Šidlausko tekstų herojais „chrestomatinės“ asmenybės tampa ne tik (pavyzdžiui, Maironis) ar net ne tiek (pavyzdžiui, Kudirka) kaip rašytojai, bet ir kaip lietuviams svarbiausių vertybių puoselėtojai, literatūros gurmanams nevertėtų nuogaštai, kad aukštasis menas redukuojamas į socialumą ar panašias žemąsias sferas. Literatūrologas kibių žvilgsniu, puikia uosle nustato stilistines kūrinų ypatybes. Štai rašydamas apie primirštą, ne itin vertinamą „Palangos Juzę“, pasiskonėja, koks turtingas „*stilistinės raiškos spektras – pasakojimas ir įtikinėjimas, informatyvus konstatavimas ir šelmiškas žaismingumas, pamaldus nuolankumas ir kandi kritika, pamokslavimas ir polemika, faktas ir vaizdinga detalė, rambus žemasis stilius ir grakštus ištiktukų šokis*“ (p. 100). Na, argi nesinorės dar kartą, bent jau progai pasitaikius, tą Valančiaus „senieną“ perskaityti?

Šidlausko „didžioji specializacija“, regis, yra XIX a. literatūra, bet natūraliai pereinama į XX amžių, štai ir Salomėjos Nėries įnašas iš įvairių pusių pagvildenamas. Tiesą sakant, nustebau, kad vertybinius orientyrus akcentuojantis literatūrologas paniekinamai atsiliepia apie poetės politinės veiklos kritikus: „*puolančiųjų aršumas paprastai pasirodo atvirkščiai proporcingas jų kūrybiniam potencialui*“ (p. 187). Ar mes, vertindami moralinę, pilietinę kūrėjų – ne tik Nėries – poziciją, privalome jiems priylgti talentu meno srityje?

Kad ir kokia būtų Šidlausko universitetinė duona, jis atidžiai tyrinėja šiandieninį literatūros lauką, seka įvykius jame. Vertybinis matmuo šiuo atveju išlieka aktualus. Su žaidybiniu azartu imasi atsakyti į savo iškeltą klausimą, „*kur Lietuvos rašytojai, turintys drąsos ir atsakomybės nuopuolyje atpažinti puolusį save?*“ (p. 265). Atsakymą susiaurina, kažkodėl išvardydamas tik -aites: „*Bitė Vilimaitė, Daina Čepauskaitė, Danutė Kalinauskaitė, Laura Sintija Černiauskaitė, Kristina Sabaliauskaitė, Giedrė Kazlauskaitė... Bet jos nėra nei sezono mada (kad ir kaip nertųsi iš kailio Kristinos S. vadybininkai), nei muziejinė vertybė*“ (p. 266). Komentarą skliausteliuose specialiai palikau, kad galėčiau ir savo trigrašį dėl Sabaliauskaitės įkišti: regis, ne tik jos vadybininkai, bet ir ji pati mėgsta save sureikšminti, demonstruodama aroganciją ir pan. Bet juk viešas elgesys, kandūs pasisakymai nėra sietas, per kurį vertintojai perkošia rašytojos kūrybą? Nors kartais toks įtariamas kyla...

Šidlauskas (žaviai) konservatyvus, regis, ir kultūros – ne tik moralės bei politikos – sferoje (aki-vaizdu, kad tarp jų nebrėžia griežtų ribų). Pavyzdžiui, pasišaipo iš „taikomojo“, į komercinę sėkmę nukreipto šiandieninio avangardizmo. „*Tokie kišeniniai avangardistai nenori matyti, kad šiandien didesnės narsos reikia ne viešiemis kūlvirsčiams ir piariniams itūpstams, o tiesaus stuburo išlaikymui, padorumo ir sveiko proto balsui*“ (p. 258).

Literatūrologas neįsilieja į vienos ar kitos tarsi visuotinai pripažintos mūsų „žvaigždės“ garbintojų

chorą. Regis, vidinis kipšiukas vis gundo jį, ištarus *viena vertus*, pridurti *antra vertus*... Štai aptardamas Ričardo Gavelio romanus, klausia, „*ar savo įtaigia estetika Gavelis sykiu nepasėjo moralinio blogio, vertybinio reliatyvizmo sporų?*“ (p. 284). O pristatydamas Tomo Venclovos straipsnių rinkinį „Pertrūkis tikrovėje“ pirmiausia pažeria liaupsių: „*Venclova yra mūsų moderniosios intelektualinės eseistikos ir publicistikos pirmeivis, panašu, iki šiol nepranoktas*“ (p. 312), bet iškart imasi karštai (tą jaučiame) su juo diskutuoti, net įgeldamas: „*[K]odėl įnirtingai ginti patria yra profaniškas pašaukimas, o ginti pater – sakralus?*“ (p. 314). Be to, „*Venclova, kritikuodamas saviškius, paprastai bara etninius saviškius, bet palaiko ideologinius*“ (p. 315).

Kultūros politika, ypač „parodomiausia“ jos raiška – menininkų premijavimu, – Šidlauskas irgi drįsta suabejoti. Štai aptardamas Albertui Zalatoriui skirtą (pomirtinį) leidinį, eretiškai svarsto: „*Ir pagaliau klausimėlis mūsų kultūros politikai ir sąžinei – ar būtų A. Z. pelnęs Nacionalinę premiją, jei nebūtų mirtinai susirgęs? ([Vytautas] Kubilius nesurigo – ergo, ir premijos jam nereikia)*“ (p. 308).

Sovietmečio rašytojai, tiek iškilieji, matomi (oficioziškai rodomi), tiek nuošaliau esantys, traukia atidų literatūrologo žvilgsnį. Tarsi nepretenzinga įžvalga, apibūdinanti Marcelijų Martinaitį, esmiškai nusako gal nesąmoningus (ne tik šio poeto) pasirinkimus: „*Priklausė kartai, kurią jungė ne tai, ką ji darė, o tai, ko nedarė*“ (p. 299).

Knyga pravarti tokiems diletantams kaip šių eilučių autorė, neturintiems poreikio, juo labiau priedermės sekti visus literatūrinius / literatūrologinius vyksmus, nes čia pateikta ne vieno mokslinio leidinio (pavyzdžiui, kolektyvinės monografijos „Tarp estetikos ir politikos. *Lietuvių literatūra sovietmečiu*“) reziუმė. Žinoma, santraukos nėra objektyvios, jas perpina autoriaus poleminės pastabos, abejonės ir pan., todėl skaityti dar smagiau ir įdomiau. Šidlauskas geba žaisti žodžiais ir jų prasmėmis, kai kurios ištarmės nuskamba kaip aforizmai: „*Ką gi, nori gerai atrodyti – toks ir būk. Būk toks geras*“ (p. 263).

Mokslinėje literatūroje (turbūt ne tik joje) pasi-
pylusius naujadarus Šidlauskas vertina skeptiškai,
užimdamas sveikai konservatyvią poziciją (turiu
prisipažinti, kad jo pacituotieji literatūrologinio
žargono pavyzdžiai man visai negirdėti: *redundan-
cija, transgredientas, kvyrų teorija* ir kt.). „*Per pas-
taruosius tris dešimtmečius į intelektualinę rinką
išmesta begalė NSO primenančių svetimkūnių, kurie
dauginasi vėžinėmis metastazėmis, varydami kalbi-
nio susvetimėjimo pleišta į jau ir taip leisgyvį mūsų
humanistikos kūną*“ (p. 303).

Savąjį atsiribojimą nuo madingų socialinių tinklų
išpažįstant, regis, iš aukšto žvelgiama į tuos, kurie
panirę (juk masiškai) į bukus *facebook*'us (bukuole
pasijutau ir aš).

Mane, skaitytoją, labiau domina visuomeninė-
moralinė Šidlausko laikysena negu jo nuomonė apie
vieną ar kitą rašytoją (nors „mažiau“ nereiškia, kad
„visai“ nedomina), todėl ir knygą, suprantama, ver-
tinu per asmeninę prizmę.

O savo *privačių interesų* sferą dabar išryškin-
siu. Manau, visi Klaipėdos krašto gyventojai, tarp
jų atsikėlėlių – žemaičių, dzūkų ir pan. – šeimo-
se gimusieji, taigi teisėtai laikantys jį savu, turėtų
jausti skolą išnykusiems (gal išvykusiems, bet irgi
dėl istorinės prievartos) autochtonams, įsipareigo-
dami ne tik branginti „apčiuopiamus“ jų sanklo-
dos likučius, bet ir prikelti *nematerialųjį* paveldą,
nugrimzdusį užmarštin, – tradicijas, žmonių liki-
mus. Bendrąją vietos dvasią (*genius loci*) ypač tu-
rėtų jausti kultūros bendruomenė. Miela patirti,
kad klaipėdiškis Šidlauskas neignoruoja vokiečia-
kalbių (*-raščių*), tarkim, primena anapus (šiandie-
ninės) Lietuvos likusį Johannesą Bobrowskį, kurio
šimtmetis 2017 m. praėjęs tyliai, „*mums dėl jo nei
šilta, nei šalta, mat ne visai savas*“ (p. 242). Klai-
pėdos krašto gyventojams, ypač kultūrininkams,
turėtų į sąžinę bakstelti Šidlausko klausimas: „*Ar
mums reikia Zudermano?*“ Jis pats knygą beveik už-
baigiančiame tekste tvirtina: „Taip!“ Simptomiška
(gal liūdnei?), kad autorius pateikia kone enciklo-
pedinius duomenis apie Zudermaną – tai rašytojo

biografija, kūriniai, jų recepcija. Tuo pripažįstama,
kad ši asmenybė ištraukiama, ko gero, ne tik iš už-
ribio, bet ir iš užmaršties. Tekstas, regis, rašytas,
kai buvo naikinamas Zudermano memorialinis mu-
ziejus Macikuose, perkeliant ekspoziciją į Hugo Šo-
jaus muziejų Šilutėje. „Nerentabilumo“ padiktuotas
žingsnis vertinamas kritiškai, primenant ir apleistą
rašytojo tėvų kapą Šilutės senosiose kapinėse. Lite-
ratūrologas netikėtai stipriai įvertina Zudermano
reikšmę lietuvių literatūrai: „*Be jo neturėtume I. Si-
monaitytės – tokios, kokia ji susiformavo skaityda-
ma tėviškės literatūros autorius*“ (p. 379).

Prie kai kurių tekstų tiktų šiandieninis P. S. – prie
šio būtų galima pridurti, kad atsikūrė Šilutės Zu-
dermano klubas, dar išlaikantis savo buveinę Maci-
kuose, rašytojo gimtajame name. Saujelė entuziastų
stengiasi populiarinti kraštiečio kūrybą, saugoti at-
minimą. Pasišventėliai išvalė ir šabakštynus seno-
siose Šilutės kapinėse.

Šidlauskas atidus (nesakysiu priekabus), net
smulkmenoms, straipsniuose fiksuoja korektūros
klaidas, atkreipia dėmesį į netikslumus pavardžių
rodyklėse. Paseksiu ir aš autoriteto pavyzdžiu, pa-
priekabiausiu be pikto džiūgavimo dėl vienos ki-
tos korektūros klaidos – negi problema tas „*nacių
reishsmaršalo*“ (p. 389) ar kitos smulkmenėlės. Rim-
tesnis reikalas, kad kai kurių veikėjų nėra pavardžių
rodyklėje. Žinoma, skaitydama neknebinėjau visų
pavardžių, labiau atsitiktinai aptikusi nustebda-
vau, kodėl nėra... Pavyzdžiui, pavardžių rodyklėje
neradau V. Kapsuko, knygoje minimo bent du kar-
tus. Buvo galima tikėtis nukreipimo: „žr. Mickevi-
čius-Kapsukas“, bet prie šios pavardės nurodytas tik
vienas puslapis, kuriame šis veikėjas tokia forma ir
įvardytas.

Leidinyje tarp tekstų, natūralu, įterpta šiek tiek
nuotraukų – autorių regime ne pozuojantį, o daž-
niau „pagautą“ viešojoje erdvėje. Jautru, matyt, ir
neatsitiktina, kad leidinį įrėmina šeimos nuotrau-
kos (knyga paženklinta: „*Skiriu Inai*“).

Nida Gaidauskienė vertai ėmėsi ir gerai atliko su-
darytojos darbą. ■

KULTŪROS BARAI

2024. 5 (683)

DOMAINS OF CULTURE

THE MONTHLY JOURNAL OF CULTURE AND ART

editor-in-chief Laima KANOPKIENĖ

editorial address:

Latako st. 3. 01125 Vilnius. Lithuania

E-mail: info@kulturosbarai.lt

SUMMARIES

Veronika ANGHEL. *Europe turns east. Armenia, Azerbaijan, Belarus, Georgia, Moldova, Ukraine.* Russia's war of aggression in Ukraine has put eastern Europe firmly at the center of the EU's foreign policy agenda, transformed attitudes to defense and given fresh impetus to reforms by candidates for EU membership. But with rightwing movements and authoritarianism gaining ground, support for Ukraine and EU enlargement is under threat (page 2).

Carlos López BLANCO. *Manual de supervivencia a la Inteligencia Artificial.* La avalancha de informaciones, alarmas y opiniones sobre la Inteligencia Artificial genera una combinación de confusión y hartazgo. Esta es una guía para no perder la calma (page 8).

Gisela KOZAK ROVERO. *Okey, boomer.* La vejez es una etapa inevitable de una vida larga. Aun así, el edadismo, una suma de prejuicios hacia los viejos, hermana a personas de diversas clases sociales y posiciones políticas (page 13).

Dalia VABALIENĖ. *Can you really name it, you can't spoil it?* (page 15).

Raminta JURĖNAITĖ. *About the Retrospective Exhibition of Algimantas Jonas Kuras.* Review of his exhibition at Lithuanian National Gallery (page 17).

Saulė MAŽEIKAITĖ. *Folk stories by Rasa Jundulaitė.* Exhibition review (page 20).

Stasys EIDRIGEVIČIUS. *Theater of Metaphors from Mediniškiai.* Artist's essay (page 22).

Raminta JURĖNAITĖ. *About an exhibition Behind the Wind („Užuovėja“) in Sapieha's Palace.* An overview (page 27).

Marija DAUTARTAITĖ. *Macbeth on a Hook.* A review of a play by William Shakespeare Macbeth directed by Aleksandras Špilevojus (page 30).

Ingrida RAGELSKIENĖ. *The Feeling of Being according to Artūras Areima.* A review. Of a play staged in Kaunas National Drama Theater (page 34).

Rūta GAIDAMAVIČIŪTĖ. *Musical Criticism – Challenges and Potential.* Polemical notes (page 37).

Leonas PELECKIS-KAKTAVIČIUS. *Three Novellettes: „Nadieżda“, „Marčios bateliai“, „Išpažintis“* (page 45).

Danutė PETRAUSKAITĖ. *The First Song Festival in Lithuanian (an overview)* (page 50).

Kęstutis MEŠKYS. *From Cinema in Sheds to Modern Cinema* An overview (page 61).

Justė KAVALIŪNAITĖ. *Why One has to read Maironis' „Kame išganymas“* (The Essence of Salvation) (page 70).

Edita DEGUTIENĖ. *Attempts of Poland to regain what Was Lost.* An overview of Polish cultural heritage and problems of its reconstruction (page 73).

Michael REID. *Los dilemas de los museos.* Pese a la cantidad de visitantes que reciben, muchos museos europeos atraviesan varias crisis a la vez: por motivos financieros, por negligencia o dejadez, por el desafío de adaptarse a nuevas sensibilidades (page 77).

Almantas SAMALAVIČIUS. *Wood and Stone.* An essay about the use of timber and stone in architecture and some paradoxes of these materials as well as ideas about reconsidering abandoned natural materials (page 79).

Aleksandr GOGUN. *The Myth about America Ruled by the Jews.* Polemical notes (page 85).

Gintaras VIŠOCKAS. *Why Lithuanian Secret Service Agents Don't Like Lithuanian Brandy.* Notes about the detective story by Mantas Adomėnas „Moneta&Labirintas“ (page 88).

Astrida PETRAITYTĖ. *The Hero of Literature Field.* Notes on the book by Marijus Šidlauskas „Kairiarankio kentauro pėdomis. Literatūros kritika, eseistika, pasisakymai“ (Following the Footsteps of Left-hand Centaur: Literary criticism, essays and talks) (page 91).

**Some Kultūros barai articles
and translations in eurozine
(www.eurozine.com):**

Bram I EVEN. **The post-liberal condition** (En) (Lt)

The perfect storm of viral politics and the challenge of Big Tech test the faith in the liberalism–fascism dichotomy. Fascism becomes endemic, playing on the premises of liberalism, pitting them against its democratic ideals.

Réka Kinga PAPP. **When justice takes too long** (En) (Lt)

Excruciating pain and paralytic numbness alternate in an inhuman rhythm. As Ukrainian artists struggle to overcome exhausted tropes of warfare and martyrdom, others consider what it will take to bring the perpetrators to justice. But moral reckoning is an even more complicated business.

Kateryna BOTANOVA. **Defined by silence** (En) (Lt)

The Ukrainian art that was destroyed – and the art that never happened. Ukrainian artists are struggling to invent a new language to express their experience of the war, one that goes beyond tropes and commonplaces. Some of them frantically document, others reflect in hurried sketches while on the run with their kids. Many artists don't create at all – they are on the frontlines.

Nicolas WERTH. **On the battlefield of history** (En) (Lt)

Memory, especially when traumatic, is often considered contentious rather than being recalled and honoured. Years of activism that went into uncovering the stories of victims of mass repression, memorialized and archived at Memorial, the NGO the Russian state recently forced into closure, now needs further rescuing.

Caroline MOLLOY. **A computer is all you need. How Big Tech – especially Digital Health – is eroding the social contract** (En) (Fr)

Big Tech and its applications are often hailed as a way of democratizing healthcare. But who is really benefitting from Big Tech's increasing involvement in public services such as health? And does a focus on the privacy implications of the Big Tech revolution cause us to overlook its social impacts?

Lydia Ayame HIRAIDE. **A double-edged eco sword** (En) (Lt)

Climate change affects us all yet not equally. The plight of those forced to migrate as a result – often called 'climate refugees', though not officially – has become contested ground between human rights/environmental activists and anti-asylum lobbyists. Could 'ecologically displaced', avoiding racialization, xenophobia and division, be a viable alternative?

Magdalena TAUBE, Krystian WOZNICKI. **Apocalypse in the rear-view mirror** (En) (Lt)

The planet, as authoritarian capitalism's plaything, is subject to real-world economic-ecological downward spirals. And yet exorbitant space exploration projects continue to build escapist dreams on extractivism. And the threat of nuclear war continues to push at the limits of tenuous environmental stability.

www.eurozine.com

Svarbiausi straipsniai apie Europos kultūrą ir politiką

Eurozine yra internetinis žurnalas, skelbiantis esė, straipsnius ir interviu svarbiausiomis mūsų laikų temomis.

Europos kultūros žurnalai pasiekiami pirštų galiukais

Eurozine yra svarbiausių Europos kultūros žurnalų tinklas. Jis jungia ir remia daugiau nei 100 žurnalų – savo partnerių bei asocijuotų leidinių ir institucijų iš visos Europos.

Nauja transnacionalinė viešoji erdvė

Skelbdamas geriausias žurnalų – partnerių straipsnius įvairiomis kalbomis, Eurozine atveria naują viešąją erdvę transnacionaliam bendravimui ir diskusijoms.

EUROZINE

Geriausi straipsniai iš visos Europos

Spausdino „Lietuvos ryto“ spaustuvė
Sodų g. 83, Skaidiškės, 13274 Vilniaus rajonas

Tiražas 2000 egz.

Kaina – 2 Eur

Iza Tarasewicz, "Apsaugančios rankos", 2023. Tomaszo Michalskio kolekcija.

Lauryno Skeisgielos nuotrauka

Iza TARASEWICZ. Nenumatytų atvejų grupė IV, 2022. Plienas, javai, viela. Dydis kintamas

Lauryno Skeisgielos nuotrauka

Parodos „Užuovėja“ bendras vaizdas

Emilijos Filipenkovaitė s nuotrauka
Apie parodą Sapiegų rūmuose skaitykite p.27

Kaina – 2 Eur
KULTŪROS BARAI 2024. Nr. 5 (684), (96)
Indeksas 5031

